

A jegyzethez felhasznált irodalom: 1. L.M., Rulla, Antropologia della vocazione cristiana. I. – Basi interdisciplinari, EDB, 1997. 2. L.M., Rulla, Depth Psychology and Vocation. A Psycho-Social Perspective, PUG, 1990. 3. L.M., Rulla, Antropologia della vocazione cristiana III - Aspetti interpersonali, EDB, 1997. 4. L.M., Rulla – J., Ridick – F., Imoda, Entering and Leaving Vocation: Intrapsychic Dynamics, PUG, 1988. 5. A., Cencini – A., Manenti, Psicologia e formazione, Strutture e dinamismi, EDB, 1986.

A PSZICHOLÓGIA ALAPJAI I.rész

Egy keresztény antropológia alkotóelemei I. Fejezet

A pszichikus élet szintjei

Az emberi élet 3 szinten jelenhet meg: pszicho-fiziológiai, pszicho-szociális és racionális-spirituális szinteken. Ezek a szinten szorosan kapcsolódnak egymáshoz, s azokat minden emberi cselekedetben fellelhetjük. Normál viszonyok között egyik szint a többihez képest előtérbe kerül. Amennyiben egy szintet megváltoztatunk, úgy egy szemléletmód is megváltozik s egy tágasabb dimenzióba ágyazódik bele.

- A. Pszicho-fiziológiai szint: olyan pszichikus aktivitásokról van szó, amelyek a fizikai jó-léthez illetve rosszúl-léthez, egészséghez vagy rossz közérzethez kapcsolódnak: éhség, szomjúság, alvás, túlélés stb. Az a motiváció, amely ezt a szintet szabályozza, az ezen szükségletek kielégítését jelenti. Az a tárgy, amely kielégíti a szükségletet, s egyben csökkenti a feszültséget, a személyen kívül található. A tárgy akkor elégíti ki a személyt, ha az a tárgyat magáévá tette. Tehát olyan irányultságról beszélünk, amely a személyből indul ki, a tárgy irányába mozdul el s majd ismét a személyhez tér vissza. Az irányultság a szükségletet kielégítő tárgy keresése, amely egyben egy determinisztikus biológiai folyamat: azonnali és teljes kielégülést szeretne. A működés modalitása automatikus. A valóság, a konkrét tárgy észlelése töredékes, részleges: a tárgyat saját fiziológiai szükségletem funkciójában látom, észlelem (csak az számít, most az a tárgy mennyire lenne hasznos). Mindez nagyon szubjektív szemlélet. Ha valaki csak ilyen szemlélettel rendelkezik, saját életét eléggé haszonelvű, individualista módon éli le.
- B. Pszicho-szociális szint: olyan pszichikai aktivitásokról van szó, amelyek a társas kapcsolatok fejlődésének szükségleteire utalnak, azaz arra, hogy „legyek valakivel”, pl. barátság, segítségnyújtás, segítséget kapni valakitől, egy közösség aktív tagjának érezni magamat stb. Ezen szint aktivitásainak eredete nem egy fiziológiai hiányosságban keresendő. De mégis mi motiválja ezen szint cselekvéseit? Saját magam lehatároltságának és elégtelenségének tudomásulvétele, azaz annak felismerése, hogy „másokra van szükségem”, „másokra vagyok ráutalva”. A tárgy – személy – amely kielégíti ezen szint vágyait, nem specifikus, mint az előző szinten volt (éhség – étel), de az még mindig a személyen kívül található meg. Az a tárgy – személy – viszont nem

tehető magamévá, nem építhető be önmagamba. Ezen a szinten vágyaim kielégítésének a sémája az ismétlés, ismételtetés. Ezen a szinten is beszélhetünk még determinizmusról, de ez relatív: társas determinizmus (a személy azon kapcsolatait fogja leginkább ápolni, amelyek számára jutalomértékűek). A tárgy – személy – észlelése ezen a szinten is még eléggé limitált: nem úgy érzem a másikat, mint aki valójában, önmagában értékes, hanem egy számomra pozitív kapcsolat funkciójában, azaz mennyire hasznos ez a személy önmagam megvalósításában, kiterjesztésében, tehát mennyire tudtam őt felhasználni, „kihasználni”.

- C. Racionális-spirituális szint: olyan pszichikus aktivitásokról van szó, amelyek az igazság megismerésének szükségességére utalnak. Ehhez mi emberek speciális képességgel is rendelkezünk, mint a dolgok természetének megragadása, absztrakció, ítélet, spirituális értékek felfogása, öntranszcendencia, az értékek szerinti élet stb. A tárgy, amely a „tudásszomjat” kielégíti, nem tehető sajátommá (ellentétben az étel megemészthető), s nem értelmezhető csupán a hozzám való viszonyából (ellentétben a barátság arra szolgálhat, hogy ne érezzem magamat magányosan), de mégis személyiségem, identitásom fontos részét fogja képezni. A vágy ezen a szinten való kielégítése nem automatikus, hanem sokkal bonyolultabb: keresni kell állandóan a személy és az igazság összhangját, amely sohasem lesz teljes! Ezen a szinten a működés modalitása is eltérő: az ember képes elszakadni, eltávolodni az ösztöni vagy a szociális azonnaliságtól és determinizmustól. A személy és környezete közötti kapcsolat is egészen más lesz: tisztelem a tárgyat – személyt – s szabadsággal rendelkezem. A tárgyat – személyt – önmagában tekintem értékesnek, nem pedig a hozzám való viszonyából fakadóan. A tárgyat – személyt – nem lehet használni, funkciómba beállítani, bekényszeríteni! Az ember tehát szabad s ezért kreatív: képes felülemelkedni érzéki és társas determinizmusain, azaz szellemi, spirituális létező.

Minden pszichikus cselekményben mind a 3 szint megjelenik. Tipikusan emberi szintünk a racionális-spirituális szint. Minden szintnek megvannak a sajátosságai, törvényei, s egyik szintet sem lehet leredukálni a másikkra. Lényeges az ember esetében, hogy melyik szintnek adja meg a prioritást, hiszen ez fogja leginkább meghatározni identitását. A 3 szintet redukciók nélkül integrálni kell, kerülvén az egyoldalúságokat, az ideológiákat, az „izmusokat”.

II Fejezet A tudat szintjei

A tudattalan, tudatalatti kifejezés sokakban elutasítást, felháborodást vált ki, pedig ez része mindennapjainknak. A tudattalan fogalma éppen arra figyelmeztet bennünket, hogy mind a tárgyilagosság, mind az emberi szabadság bizony limitált, nem abszolút valóságok.

Definíciók:

Tudatos: mindaz, ami tudatunk számára közvetlenül jelen van és elérhető.

Tudatalatti: mindaz, ami a személy tudata számára nincs jelen s azt nem is tudja tetszése szerint felidézni. A tudatalatti két fontos tartományra oszlik a „mélység” fokozatának megfelelően: tudatelőtti és tudattalan.

Tudatelőtti: olyan pszichikai tartalmakról van szó, amelyek nincsenek jelen közvetlenül a tudat számára, viszont azok szabályos eszközökkel, módszerekkel előidézhetőek (elmélkedés, reflexió, introspekció, lelkiismeretvizsgálat). Valami most nem jut eszünkbe, de holnap „beugrik”.

Tudattalan: olyan pszichikai tartalmak, amelyek csak professzionális eszközökkel idézhetőek fel tudatunk számára, azok is csak részben (pszichoterápia).

Hogyan ismerhetjük fel a tudatalatit?

A tudatalatti *felismerése a hatásaiból* lehetséges. Melyek ezek?

Tüneti cselekmények: automatikusan végrehajtott cselekmények, amelyekre nem is gondolunk s amiről tudomást sem veszünk. Pl. kézgesztus, kabát gombjával való játszadozás, dúdolgatás stb. Olyan cselekményekről van szó, amelyeknek nem tulajdonítunk semmi értelmet, csak úgy van.

Zavart cselekmények: két egymástól független pszichikai erő között jön létre. Gyakran egy tudatos és egy tudatalatti erő közötti interferenciáról van szó. Pl. olvasási hiba, írási hiba stb.

Elfojtott cselekmények: ezt másképpen aktív felejtésnek is nevezik. Ez nem a memória hibája, hanem egy tudattalan erő által kifejtett gátlás. Pl. valaki elfelejt elmenni egy olyan találkozóra, amely érzelmileg felkavarná.

Hipnózis: az alany bár tudatában lehet tettének, de nem a tett eredetének.

Anesztetikus észlelések: egy hisztérikus bizonyos, kevésbé érzékeny testrészére korongokat helyeztek el. A nő ezeket a korongokat nem láthatta. Később arra kérték, próbálja lerajzolni ezeket a korongokat. Furcsa módon az általa lerajzolt korongok nagysága megegyezett a ráhelyezett korongok nagyságával. Évekkel később a tesztet megismételték, de furcsa formájú tárgyakat helyeztek el rajta. Ismét arra kérték, rajzolja le azokat. A rajz tökéletesen megegyezett a ráhelyezett testek formáival, nagyságával. Ez azt bizonyítaná, hogy tudatos énünk a tudatalattiból valamilyen úton információhoz jut.

Multiplex személyiség: független életek, személyiségek váltakoznak ugyanazon személyben. Ezek valószínűleg ellentmondásban vannak egymással, de egyik személyiség semmit sem tud a másikról tudatos állapotban. A tudatos és a tudattalan furcsa kommunikációjáról lehet szó. Tipikus Ms Beauchamp esete: benne váltakozott a szent, a nő és a gonosz személyiségei.

Szublimináris észlelés: rövis, gyenge intenzitású észlelés akkor is befolyásol minket, ha arról nincs tudomásunk. Pl. reklámok.

Álmok: az álomban sohasem fényképszerű dolgokról, eseményekről van szó. Az álomban cenzúrázunk, szelekciónálunk. Az álmok gyakran kifejeznek elfojtott ösztönzéseket, tendenciákat, érdeklődést, amelyekről máskülönben nem tudnánk.

A tudattalan szabályai

- A. Ellentmondás nélküli, ellentmondásokat eltűrő: az ellentmondó elemek nem zárják ki egymást. Valami lehet fehér és egyben fekete, valakit szerethetünk, de gyűlölhethetünk is, valaki lehet alázatos, de közben önmotogató is. Tehát a cselekmény objektív jelentése nem feltétlenül felel meg annak szubjektív jelentésének: pl. egy karitatív tett lehet önmotogató eszköze is, segítségkérés lehet uralkodni-akarás kifejezése stb.; egy magatartás egyidejűleg kifejezhet ellentétes tendenciákat: pl. a házasságban leginkább önmagát keresi, nárcisztikus tendenciáit valósítja meg; egy önmagában éretnek látszó magatartásmód kifejezhet védekezést, strumentalizmust: pl. valaki a karizma nevében hatalmi vágyát érezteti.
- B. Nem kötődik időhöz: létezik a külső valóság hiányában is. Pl. egy személy változtathat környezetet, szerepeket, barátokat, de ezzel nem fogja alapvető problémáit megoldani.
- C. Nem veszi számításba a valóságot, mégis befolyásolja. Inkább a tudattalan befolyásolja a valóságot, mint fordítva.
- D. Dinamikus erővel rendelkezik, amelyet megőriz, fenntart. Pl. ellenáll a belátásnak, a változtatás kifejezett vágyának.

A tudatalatti keletkezése

1. Létezik olyan folyamat, melynek során a tudattalanba áthelyezünk közvetlenül a tudatosból. Ez az elfojtás folyamata. Az elfojtás területe kiterjedhet lehet múltbéli tapasztalatokra, de azok lehetnek szükségletek, ösztönök, érzelmek is. Freud szerint az ösztönöknek energiájuk és tárgyuk van. Bármely emlékkép vagy tevékenység, amely az ösztönökkel kapcsolatban van, azt az ösztön töltéssel, energiával látja el /cathexis – Besetzung/. Pl. ha valakit kedvelünk, azt a kedvelt személyt töltéssel ruházzuk fel: minden értékessé válik, ami rá emlékeztet, egy fénykép, egy zsebkeendő, egy parfüm illata. Az elfojtás szembemegy a töltéssel felruházott tárggyal, az ösztönkésztetéssel, sőt a keletkező érzéssel is. Az elfojtás automatikus, akaratunkkal nem tudjuk befolyásolni. Amit viszont elfojtottunk, azt nem semmisítettük meg: az tovább él tudatalattinkban, erejéből se nagyon veszít, sőt olykor növekszik intenzitásában. Egy elfojtott tartalom, az ahhoz csatlakozó érzés bármikor feltörhet.
2. A másik folyamat a progresszív lerakódás. Ez egy rendkívül lassú folyamat. A szükségletek, ösztönkésztetések folyamatosan kicsúsznak a tudatos ellenőrzés alól, olyannyira, hogy azok tudattalan motivációkká válnak.

Minden egyes pszichikai folyamatnak több tudat-szintje lehetséges. Ezek megjelenésére érdekes magyarázat a JOHARI-ABLAK. Ebben az ablakban megjelenik a tudatos, tudatelőtti és a tudattalan szint is. Ezt a Johari-ablakot elsősorban önismeret-fejlesztésre használják. Az önismeret egyik

fontos célja a tudatos területünk kiterjesztése, illetve a tudattalan terület leszűkítése. Próbáljuk megismerni saját Johari-ablakunkat a 3 órán elhangzott példa alapján (Jézus, Szt. Péter, és az áruló Judás Johari-ablakán keresztül! Ezt főleg azt követően töltjük ki, amikor megvizsgáltuk szükségleteinket, magatartásainkat, s értékeinket!

III. Fejezet A döntéseink folyamatai

Az ember ugyanúgy érzelem és értelem, s mindkét összetevő befolyásolja döntéshozatalunkat. Döntéseink többnyire automatikusak, s leggyakrabban az érzelmekkel kezdődnek. A döntéseinket ezek szerint két nagy folyamat befolyásolja: *érzelmi akarat* és *racionális akarat*.

- A. Érzelmi akarat: a tárgy – személy, szituáció – „tetszik---nem tetszik” alapján való közvetlen észleléséről van szó. Itt, ebben a folyamatban elsősorban a fiziológiai és a pszichoszociális szint fejt ki leginkább hatását. Ez a folyamat az „itt és most” kritériumai alapján értékeli. Amennyiben a tárgy, személy, szituáció „kívánatos”, úgy feléje vonzást érez, ha az nem tetszik, taszítást.
- B. Racionális akarat: a tárgyat, személy, szituációt aszerint értékelem, hogy az mennyire van „javamra vagy káromra”. Ez az értékelés túllép a közvetlen érdeken, hasznon. A tárgyat, személyt, szituációt inkább az értékek és célok fényében értékeli.
- A. Az érzelmi akarat lépései: észlelés --- intuitív értékelés --- érzelem. 1. Észlelés: az észlelés magát a tárgyat ragadja meg, attól függetlenül, hogy az milyen érzelmi reakciót válthatna ki. 2. Intuitív értékelés: ez csupán egy érzékelési integratív funkció, tehát nincs szó reflexióról. Felbecsüljük a tárgy hozzánk való viszonyát. A felbecsült tárgyból megszületik az a tendencia, vajon keressem-e a tárgyat vagy kerüljem azt. Pl. megpillantok egy pulóvert a kirakatban, s ha az megfelel ízlésemnek vagy ha nagyon fázom, azt kívánatosnak tartom s engem arra ösztönöz, hogy megvegyem. 3. Érzelem: az a tendencia, amelyet az intuitív értékelés által jónak vagy rossznak tartott tárgy irányába érzek. Ez statikus is és egyben dinamikus is: érzelmileg disponál, ugyanakkor törekedhetek a tárgy irányába vagy taszítást mutathatok fel. Az érzelem, mint tendencia nem vezet szükségképpen a tettehez. A végső döntést sem a legjobb alternatíva fogja befolyásolni mindig. Egy diabetikus megkívánhatja a süteményt, de elkezd azon gondolkodni, vajon milyen következményei lennének annak, ha ő azt meg is enné; a dohányos tudja a dohányzás káros hatásait, de mégis folytatja a dohányzást abban a reményben, hogy....
- B. A racionális akarat lépései: reflexív értékelés --- érzelem. 1. Reflexív értékelés: az intuitív értékeléshez képest, amely leginkább tudattalan, a reflexív értékelés többnyire tudatos. A tárgyat a „javamra válik --- káromra válik” alapján értékeli. Rájöhetnek arra is, hogy egy tárgy bár kívánatos, számomra mégis káros, vagy egy esemény nem kívánatos, de mégis javamra válhat! 2. Érzelem: a reflexív értékelés terméke lehet az érzelem, de ez racionális természetű. Ha olyat tettem, ami javamra válik, akkor béke, nyugalom érzése alakulhat ki; ha valami olyat tettem, amiből károm származik, büntudat, lelkiismeret-furdalás gyötörhet. Viszont ezek az érzelmek nem szükségszerű kísérői a reflexív értékelésnek: lehetnek is meg nem is.

Döntéseink folyamatosak, többnyire gyorsak, s gyakran nagyon bonyolultak. Azokat más változók is befolyásolhatják. Melyek ezek:

- C. Emlékezet: több típusa létezik, a legfontosabb döntéseinkre vonatkozó összefüggésben az **affektív memória**. Egy érzelmet, amennyiben egyszer már azt megtapasztaltam, átéltem, azt könnyebben tudom még egy másik alkalommal átélni. Egy átélt tapasztalás emlékezetünkben „affektív nyomot” hagy, s ez nem feltétlenül tudatos. Ezen érzelmek

megmaradnak, jelen vannak tudatalattinkban, s ha valamilyen hasonló szituáció mutatkozik, azon érzelmek ismét előjönnek. Az érzelmek előhívására elégséges egy reális vagy szimbolikus hasonlatosság (kutya, amely megharapott --- egy előttem álló kutya; apám hanghordozása ---- a főnököm hanghordozása). A múltbeli érzelmek lehetnek ugyanúgy pozitívak vagy negatívak, amelyeket a jelenben újból pozitív vagy negatív módon élhetek meg. Az affektív memória erősen befolyásolja észlelésünket, minden új szituációt „kiszínez”. Sőt kialakulhatnak bizonyos „értékelési konstanciák” is: egy tárgyat személyt, helyzetet mindig ugyanolyan módon fogunk értékelni, még akkor is, ha az megváltozik vagy új információt nyújtana számomra: aki egyszer lopott, az mindig tolvaj lesz, aki féltékeny, az mindig gyanúsítgatni fogja a másikat. Ezen affektív memóriában tárolt érzelmeket nagyon nehéz korrigálni. Az affektív memória általánosít: egy bizonyos tárgy által kiváltott érzelem tudatalattilag mindazon tárgyra általánosan kiterjed, amely ezen tárgyak osztályát, csoportját képezi (egy kutya ---- minden más kutya; egy főnök ---- minden más főnök).

- D. Érzelmi magatartások: minden új szituációt ugyanolyan módon, látásmóddal közelít meg: szeretm, gyűlölöm, kisebbségben érzem magam, fölényes lehetek, érzelmre kiéhezett vagyok stb.
- E. Intellektuális magatartások: a reflexív „javamra válik” ítélet is kialakíthat magatartásformát, beállítódást. Az értékekre alapozott reflexió is hagyhat nyomot az „affektív memóriában”. Pl. politikai szemléletmód, vallás stb.
- F. Szokások: a szokás egy cselekménnyé lefordított hajlam, predispozíció. Vannak szokások, amelyek a „tetszik --- nemetszik”, s amelyek a „javamra válik --- káromra lesz” cselekményeim alapján fejleszték ki. Ha egy szokás már kifejlődött, azt nagyon nehéz megváltoztatni, főleg akkor, ha ahhoz pozitív érzelem társul (pl. kábítószerfüggőség). Ahhoz, hogy egy szokást kiiktassunk, nem elég a pozitív érzés forrását kiiktatni, az élvezetet inséggé alakítani, azaz „leszoktatni”.

Konfliktus a vágytendenciák között: A „nekem tetszik” engem egészen más irányba fog vinni, mint a „javamra válik”. Vajon a két tendencia, „akarás” közül melyik mellett döntök? Már az elején ki kell kötnünk, hogy nem az erősebb tendencia fogja meghatározni a tettet! Az ember az erős érzelmi vágyaival szemben is hozhat döntést, olyan valami mellett, amely bár kevésbé vonzó, mégis javára válik. Egy megfontolt döntés tehát ütközhet az intuitív értékeléssel. Győzhet az, ami javamra válik, ugyanakkor az érzelmi vonzalom megmaradhat: nem úgy mint zavaró tényező, hanem mint olyan jellegű provokáció, hogy választásaimat, döntéseimet megújítsam /v.ö. „kísértések”/. Az ember képes döntő és tartós nemet mondani. Az ember nem kell, hogy az érzelmek közvetlenségéhez ragaszkodjon, képes azoktól elszakadni. Ez az elszakadás, eltávolodás nem gátlást jelent, hanem az affektivitás és a racionalitás integrálását! Ez csak úgy lehetséges, hogy az affektivitást a racionalitás alá rendeljük.

IV. Fejezet Az Én tartalmai

Amikor az ember cselekszik, mi az, ami őt ösztönzi vagy vonzza? Mely energiák motiválják őt? Amikor az én tartalmairól beszélünk, akkor a „mi”-re adunk választ, amikor a „miért”-re válaszolunk, akkor az Én struktúráiról, szerkezetéről beszélünk.

1. Szükségletek

A szükségletek olyan cselekedetre ösztönző veleszületett tendenciák, amelyek a szervezet vagy a bennünk megtalálható természetes képességek hiányából erednek, s azt keresik, hogy megvalósulhassanak.

a. „cselekedetre ösztönző tendenciák”: csak tendencia, nem okozza a tettet magát. Nem határozza meg, nem determinálja a magatartást. Az ember szükségletei és a végrehajtás között létezik egy intervallum, amely a döntésé. Pl. az anorexiás emberben megvan az a szükséglet, hogy egyen, de mégis elutasítja az ételt; a depressziós kapcsolatot szeretne létesíteni másokkal, de mégis önmagába zárkózik, elvonul. Ahhoz, hogy egy szükségletből tett legyen, szükséges az érzelmi vagy a racionális akarás. Pl. egy agresszív tett elkövetéséhez nem elég a haragot érezni: hogy a haragból agresszív tett legyen, szükség van a tudatos vagy a tudatlan szinten való beleegyezésre, jóváhagyásra.

b. a szükségleteket nem lehet leredukálni csupán fiziológiai jellegűekké, ahogyan azt Freud igyekezet megtenni.

c. azt sem jelenthetjük ki, hogy csupán a szociális, társas szükségletek léteznek.

d. állíthatjuk, hogy léteznek „emberi” szükségletek, amelyek egyetemesek, hiszen mindenkiben „veleszületett” tendencia.

e. a szükségletek a psziché életének minden szintjén megtalálhatóak (fiziológiai, szociális, racionális), s azokat nem lehet egy motívumra leredukálni. A szükséglet pszichológiai fogalma nem csupán a hiány (deficit) szempontjait veszi figyelembe, hanem a növekedés, fejlődés, kommunikáció aspektusait is.

f. a szükségletek tartalmai egymással ellentétben is állhatnak, s ez része ambivalens emberi természetünknek.

A szükségletek meghatározásai:

1. Társadalmi elfogadottság: elismerjenek és becsüljenek. Megkapjam a tiszteletet, a megbecsülést, a figyelembevételt. Megakadályozom a tisztelet elvesztését, megőrzöm saját jó nevemet.
2. Megszerzés: olyan dolgot, tettet végrehajtani, aminek értelme van. Valamit önmagam számára megszerezni. Haszontalan dolgokban el nem veszni. Építeni, kreálni, alkotni. Hatásosan működni környezetemmel. Kompetencia.
3. Csatlakozás: olyan mások felé tartó tendencia, hogy velük összekötetés, kapcsolat, barátság jöjjön létre. Egy társ mellett dolgozni. Együttműködni s másokkal szemléletmódot megosztani. Baráthoz kötődni s hozzá hűségessé maradni.
4. Agresszivitás: sértések megbosszulása. Támadni, nekiesni, megkárosítani. Valaki ellen cselekedni, ellenállni neki. Megsérteni, lekicsinyelni, gúnyolni. Rágalmazni, ironizálni. Az ellentmondás lelkülete.

5. Másoknak segíteni: olyan valakinek érzelmi támogatást biztosítani, akinek nincsenek forrásai s képtelen szükségleteit kielégíteni: mert törékeny, érzékeny, gyenge, fáradt, tájékozatlan, beteg, tapasztalatlan, zavart, megalázott, egyedül van. Veszélyben forgó tárgyat megsegíteni, táplálni, védeni, vigasztalni, gondozni, gyógyítani. Altruista tendencia. Másoknak hasznára válni.
6. Autonómia: saját életem aktívan irányítani. Ellenállni a kényszerítésnek. Elkerülni az uralkodó tekintélynek való alávetettséget. Függetlennek és szabadnak lenni és saját, személyes elveim szerint cselekedni. Ellenállni a parancsnak, rendelkezésnek.
7. Változtatás/újdomság: megváltoztatni a környezetet, körülményeket, aktivitásokat. Elkerülni a rutint és ismétlődést.
8. Ismeret: kielégíteni a kíváncsiságot, kutatni. Kérdéseket feltenni. Információkhoz jutni, amely az észleléstől egészen az absztrakcióig terjed. Megfigyelni, hallgatni, megérinteni, megmagyarázni.
9. Affektív függőség: szükségleteimet kielégíteni egy társult tárgynak – személynek – köszönhetően. Gondoskodjanak rólam, támogassanak, ragaszkodjanak hozzám, vegyenek körül, óvjanak, szeressenek, vigasztaljanak, szeressenek, legyenek a kedvencük, bocsássanak meg. Mindig támaszra van szükségem, hogy valamit folytassak, tovább léphessek. Ragaszkodni ahhoz, aki engem véd és hízelegni neki.
10. Uralkodás: mások magatartását befolyásolni és ellenőrizni a javaslatok, meggyőzések, rendelkezések által. Lebeszélni, tiltani, meggyőzni, javasolni. Megmutatni, informálni, megmagyarázni, tanítani. Megszervezni.
11. Izgalom (érzékenység): elérzékenyülni, hagyni magunkat ösztönözni, felrázni, megérinteni. Érzékenység, fogékonyság. Keresni az izgalmakat magunk számára.
12. Exhibicionizmus: lenyűgözni. A figyelem központjában lenni. Izgalomba hozni, megdöbbsenteni, elbűvölni, elkápráztatni, meglepni. Kíváncsivá tenni, elcsábítani.
13. Veszély elkerülése: kerülni a sikertelenséget, a fájdalmat, a nehézséget. Előnyben részesíteni a már ismert és megszervezett környezetet. Tartani a bizonytalanságtól és az újdonságtól. Menekülni a veszélyes helyzetektől. Óvatosság hamis, álbölcsességre való hivatkozással. Óvakodni a megjelenéstől, a megmutatkozástól. Csupán minimális feszültséget fenntartani.
14. Elkerülni az alsóbbrendűséget és védekezni: kerülni minden olyan helyzetet, amelyek sebezhetőségemet, gyengeségeimet, szemrehányásomat felfednék. Elkerülni azt, hogy kinevessenek, kritizálhassanak. Kerülni az önkritikát. El nem ismerni, hogy nem volt igazunk, hogy tévedtünk. Passzív konformitás. Rejtőzni, önmagunkat igazolni.
15. Játék: céltalanul, szórakozás kedvéért cselekedni. Megkönnyebbülni, levezetni. Kipihenni örömtelien. Szeretni a nevetést, viccelődést. Nyitott szemmel álmódzni.
16. Erotikus kielégülés: másokat eszközként felhasználni saját vágyaim kielégítésére. Meghódítani, magamhoz vonzani, majd eltaszítani. Úgy észlelni a másikat, mint csupán „testet”, kizárva azt, hogy ő pszichikus létező.
17. Rend: tárgyakat, eseményeket, történéseket jelentésszerűen rendszerezni, megszervezni. Olyan vonatkoztatási rendszert kiépíteni, amely összeveti saját magam helyét és a világ dolgait. Értelmet adni. Megragadni a dolgok természetét, lényegét. Feltenni azt a kérdést, hogy amit teszek s amire vágyok az valóban kívánatos és értékkel bír-e? Mérlegelni tetteink fontosságát, horderejét. Nem csupán megismerni a dolgokat, hanem helyükre rakni, azoknak értelmet tulajdonítani.

18. Reagálni: felülemelkedni szívósággal, kitartással a nehézségeken, frusztráló tapasztalatokon, megaláztatásokon, akadályozó, zavarba ejtő helyzeteken. Ellenállni annak a tendenciának, hogy egy feladat vagy egy eredményt produkáló helyzet elől visszavonuljak, elmeneküljek.
19. Alávetettség (tisztelet): csodálni egy magasabb rendű lényt, odaadóan követni őt. Becsülni, dicsérni, tisztelni. Egy példát követni.
20. Önbecsülés: lényegében stabil és pozitív identitással rendelkezni. Jól ismerni saját kvalitásainkat és örömet lelteni mindabban, amit teszünk. Önmagam észlelését organikus és egységes keretbe szervezni. Integrálni saját negatív tulajdonságainkat, jellemzőinket.
21. Siker: sikert elérni valamilyen nehéz dologban. A rejtett képességeket megvalósítani. Önfelnevelés. Saját adottságainkban minél hamarabb és a legjobb módon megszerezni a jártasságot.
22. Megalázkodás /bizalmatlanság önmagam irányában/: alulértékelni magamat. Feladni, megadni önmagamat. Külső erőnek passzívan alávetni magamat. Lekicsinyelni, hibáztatni önmagunkat. Félni megtenni olyat, amire képesek vagyunk. Büntudatot érezni akkor, amikor valamit sikerült megtennünk.

A szükségleteket nem mindenki érzi ugyanúgy, ugyanolyan intenzitással. Többnyire csak egyes szükségletek kerülnek előtérbe a többiekhez képest. Fontos azt is megvizsgálunk, vajon a szükségletek mennyire tudatosak vagy tudatalattiak. Akinek a szükségletei leginkább tudattalanok, az nem tudja mi zajlik benne, s talán csak valamiféle ösztönzést érez s valamelyest, olykor látja tettei következményeit. Többnyire igazolni próbálja tetteit. Kevés esélye lesz a szükségletei ellenőrzésére.

2.

Magatartások, viselkedések

A viselkedés egy mentális vagy idegrendszeri válasz-hajlam, amelyet a tapasztalat szervez meg, mely tapasztalatszerzés irányadó és dinamikus hatást fejt ki a viselkedésünkre.

- a. a viselkedés egy predispozíció, egy hajlam, amely megelőzi a cselekvést. Azt előkészíti és bevezeti.
- b. A viselkedésnek 3 komplementer összetevője van: kognitív (a viselkedés egyben értelem), affektív (vonzalom vagy elutasítás) és konatív (cselekvésre való ösztönzés) komponensek. Időben a legtartósabb, legellenállóbb összetevő az affektív.
- c. A viselkedés dinamikus, saját energiával rendelkezik. Olykor önmagát gerjeszti.

A viselkedés funkciói

Mivel a viselkedés nem azonos a külső tettekkel, ezért nem értelmezhetjük azt egyoldalúan. Minden viselkedés ambivalens, azaz, valamit kifejez, valamit meg nem, valamit kinyilvánít, valamit elrejt. A legelső kérdés, amit fel kell tennünk a viselkedéssel kapcsolatban: miért? Miért vagyok udvarias, s miért állok ellen; miért támogatom erősen egy véleményt s miért nem szeretem, ha mások is elmondhatják a véleményüket? Például: a „készségesség” magatartása kifejezhet odaadást, de ugyanakkor exhibicionizmust is; a kritikus hozzáállás kifejezheti az agresszivitás áthárítását, de az igazság szeretetét stb.

Katz-Rokeach-McGuire szerint a viselkedésnek 4 alapvető funkciója van:

- a. Haszonelvű funkció: a személy érdeke, haszna számít. Jutalomban reménykedik, vagy a büntetést szeretné elkerülni. Ez a funkció leginkább a szükségleteinkhez kapcsolódik. A személy igyekszik maximalizálni az előnyöket, minimalizálni a károkat, büntetéseket. Pl. egy munkás egy bizonyos Pártra fog szavazni, mert több fizetést remél, nem pedig azért, mert hisz annak a Pártnak az ideológiájában.
- b. Védekező funkció: az előző funkció megvédett a kívülről jövő fenyegetésektől. Ez a funkció a belső fenyegetésektől véd meg. Mindenképpen meg szeretné védeni önmagáról kialakított véleményét, önképét, önértékelését, önbecsülését.
- c. Értéket kifejező funkció: a viselkedés eszköze lehet annak, hogy jobban kifejezhessem azon értékeket, amelyekben hiszek, amelyeket ideáljaimnak tartok. Nem minden viselkedés tehát „feszültség-levezető” jellegű. A viselkedésben kifejezést nyerhetnek az értékek, megvalósulhatnak a meggyőződések.
- d. Ismeretbeli-tudásbeli funkció: a személy azért viselkedik valamilyen módon, hogy önmagáról és a világról jól megszervezett megértése legyen. Ezáltal sikerül neki a komplex valóságot leegyszerűsíteni.

Mind a 4 funkció általában együttesen jelenik meg egy magatartásban, s az nagyon ritka, hogy csak egyféle funkciót fejezzen ki. Ami nagyon biztos, az az, hogy egy viselkedés kifejezi mindenképpen vagy a szükségletek vagy az értékek valamelyikét! Olyan tehát nincs, hogy a viselkedés semmit se fejezzen ki. A 4 funkció közül a változásnak leginkább ellenálló a haszonelvű és a védekező funkciók.

A viselkedések kialakulása, keletkezése

McGuire szerint több tényező is meghatározhatja a viselkedés kialakulását:

- fiziológiai (korhoz, jó vagy rossz egészséghez kötődő)
- szociális (mások feltételei, verbális és non-verbális kommunikáció, reklámok, egy bizonyos csoport vagy kultúra hatásai, intézmények stb.)
- személyes tapasztalataink (a valóság észlelése, affektív memória, jövőre vonatkozó elvárásaink, traumák, kritikus fejlődési szakaszok)

A viselkedés többnyire emotív, érzelmi alapon jön létre, amiért a felelős az érzelmi tudatalattink. Viselkedésünket persze a kognitív tudattalan is befolyásolhatja, főként ha szokványos gondolkodási „módszer” alakul ki, persze ami lehet téves is. Magatartásainkat tehát emotív és intellektuális komponensek alakítják.

3. Értékek

Az Én tartalmainak 3-ik részét képezik az értékek. Amíg a szükségletek késztetik, ösztönzik az embert valamire, addig az értékek vonzzák!

Mik is azok az értékek? Az értékek olyan tartós és elvont ideálok, amelyek a jelen viselkedésre és a lét végső céljára vonatkoznak.

Mi nem érték? Az érték nem azonos az érdekekkel, érdeklődéssel! Az érdek inkább ideig-óráig tartó, esetleges, mellékes s elsősorban érzelmi töltésű. Az érdek közelebb áll a viselkedéshez, mert benne megnyilvánul valamilyen tárgy, személy, szituáció felé való támogatás vagy ellenzés.

Az érték nem azonos a normával, a szabályokkal. Az érték nem határozza meg számomra azt, hogy mit tegyek, hanem inkább arra utal, hogy „hogyan” legyek: már nem magatartásról, viselkedésről van szó, hanem inkább életstílusról!

Az értékek kategóriái

Az értékeknek 2 alkategóriája létezik: a terminális és a strumentális. A terminális értékek a végső célokra, célra irányulnak, amelyet életünkben el kellene érni, meg kellene valósítani. A strumentális értékek arra utalnak, hogy milyen módon, eszközök segítségével lehet elérni a végső célt. Az ember élete során mindkét érték-kategóriával találkozunk, hiszen élete felől döntenie kell. Meg kell kérdeznie önmagát, hogy mivé akar válni és hogy hogyan akar azzá válni; milyen célokat választ s szeretne megvalósítani s mely kritériumok alapján fog cselekedni!

Az értékek 2 alkategóriája értékszisztémába szerveződik, amely során a terminális értékek vezető szerephez jutnak, míg a strumentális értékek alárendelt szerepet öltenek. Pl. a keresztény életben a szegénységnek semmi értelme nincs, csak úgy, ha az a Krisztus-követésben, a Krisztussal való egyesülés folyamatában az eszköz lesz!

Az értékeknek, ahogyan a viselkedéseknek, 3 összetevőjük van: kognitív, affektív és konatív. Ahhoz, hogy valami értékes legyen, először meg kell ismernem (kognitív), aztán annak kell, hogy valamilyen energiaforrása, cselekményre való ösztönzése legyen (affektív), s majd legvégül az értékek szerint, azoknak megfelelően kellene cselekednem (konatív), azaz az értékeknek meg kell valósulnia, konkrét formát kell alkotnia.

Milyen viszonyban állnak az értékek és a viselkedések? Az értékek általános akció-tendenciák, a viselkedés inkább specifikus aktivitásokra és operatív-stílusokra utal. Ennek a következménye, hogy egy felnőtt embernek bár sokféle viselkedésmódja van, de mégis csak kevés központi érték körül szervezi meg életét. Az értékek a lét végső céljára utalnak, a viselkedések csak eszközként szolgálnak.

Milyen viszonyban állnak az értékek és szükségletek? A szükségletek veleszületett tendenciák, az értékek szabad és felelősségteljes döntés termékei, amelyeket megtanulunk, megszerzünk, felfedezünk. A szükségletek inkább az érzéki-érzelmi értékelés irányába ösztönöznek, az értékek inkább a reflexív ítéletet és a racionális akarás felé terelik az egyént. A szükséglet csak a haszonelvű funkciót, az értékek a valóság belső értékét és az igazságot ragadja meg.

Az értékek típusai (Frankl szerint)

- a. Kreatív értékek: olyan értékek, amelyeket mi nyújtunk az életnek saját képességeink, adottságaink révén. Ez független az anyagi entitástól, a társadalmi, szociális elismertségtől.
- b. Tapasztalati értékek: olyan értékekről van szó, amelyeket mi kapunk az élettől (természeti szépség, művészeti alkotások, lényeges pillanatok).
- c. Viselkedésbeli értékek: olyan viselkedésformákról van szó, amelyeket az étellel szembesülve veszünk fel. Olyan állásfoglalások, amely az egzisztenciális valósággal való szembesülésünkön születtek, s amely egzisztenciális valóság nem változhat meg: Pl. korlátoltságaink beismerése, gyógyíthatatlan betegségünk előtti állásfoglalás.

Az értékek funkciói

Mire szolgálnak az értékek? Miért követjük azokat?

- a. A személy számára önazonosságot nyújt. Az értéke nem egy erény, amelyet meg lehet szerezni, de ugyanakkor nem is egy ideál, amely emberfeletti erőt követelne tőlünk. Az érték olyan modell, ideál, amely az én része lesz. Következésképpen nem csupán képességeink kifejezésének eszköze. Az érték az egyén számára valami Újat nyújt, amit még önmaga sem ismer. Felfedezni az értéket azt jelenti, hogy felfedezni saját hivatásunkat.
- b. Vonzza egész pszichikai valónkat. Az érték előhozza igazibb, valódibb, megújultabb valónkat, énünket. Egy pozitívabb identitást nyújthat.

Az embernek 2 motivációs ereje van: szükségletek s értékek. Ez a 2 energiaforrás 2 tendenciát hoz létre benne. Ezen 2 tendencia kifejezésére és megvalósítására „csatornákra” van szükség. Ezek a viselkedések. Ebből az összetettségből ismét megérthetjük viselkedéseinkben rejlő ambivalenciánkat, kettősségünket.

A szubjektivizmus veszélye

Bár az emberben megtalálható az értékek felé való orientáltság, vonzalom, ugyanakkor „kísértésbe is eshet” akkor, ha önmagát „érték-teremtőnek” hiszi.

- A. Kognitív kísértés: az Igazsággal való viszonyunkat a III-ik szint sem képes garantálni, mivel a tudatalatti azt képes befolyásolni, torzítani. Inkább arra kell törekednünk, hogy realista kritikusok legyünk. Igyekezzünk az objektivitásra, az önmagunktól való távolságtartásra. Legyünk figyelmesek, intelligensek, felelősségteljesek.
- B. Az értékek objektivitása: az érett embernek olyan ideálja vannak, amelyek objektív értékkel rendelkeznek, s nem csupán privát s szubjektív jellegűek. Az értékeket tehát nem mi alkotjuk, hanem azokat megtaláljuk, azokra rábukkanunk.

V. Fejezet Az ÉN szerkezetei

Szerkezet alatt értjük azt a rendszert, amely olyan törvényszerűségeket és szervezésbeli tulajdonságokat képvisel, amelyek a teljességet célozzák meg, a teljességre vonatkoznak. Ezek a tulajdonságok magyarázzák meg azt, hogy miért ez, s nem egy másik tartalom valósul meg.

Az ember nem csupán egymástól független, végtelen számú pszichikai tendenciákból tevődik össze. Az énem különféle megnyilvánulásai egy központi és alapvető szerveződés kifejezései. A kifejeződések, megnyilvánulások ugyanazon Énből erednek, amelyek egy bizonyos módon, s nem pedig másféleképpen szerveződnek egybe.

1. Az Én leírása

Az Én minden személyiségen belüli folyamat és funkció egységesítő elve. Az Én van minden dolog mögött, de maga az én nem valami „dolog”. Sokkal könnyebb érezni az Én-t, mint azt meghatározni. Az Én-t inkább a funkciói alapján ismerjük.

Az Én funkciói

Allport szerint 7 tipikusan olyan emberi szituáció van, amelyben az Én megfigyelhető:

- A. Testi érzékelés: köpjünk bele egy pohárba s azt utána próbáljuk kiinni. Ami a szájban természetes és az „enyém”, az rajtam kívül azonnal gusztustalanná, „mássá” válik.
- B. Én-Identitás: annak ellenére, hogy az idő múlik, különféle cselekedeteim és gondolataim ellentmondásosak is lehetnek, de mégis hozzám tartoznak. Egy 88 éves ember is tudja, hogy ugyanaz, mint amikor 3 éves volt.
- C. Én-értékelés: ha szidnak, dicsérnek ugyanaz az én vagyok tudatlanul is mások szemében.
- D. Én-kiterjedés: mindaz beletartozik, amit a személy „enyémnek” mond. Ha valami olyat kérnek el tőlem, ami szívemhez nőtt, akkor nehéz döntés elé állítanak, nem úgy, ha egy nem olyan régen kapott tárgyat kérnek tőlem, amit pl. legutóbb névnapomra ajándékoztak számomra.
- E. Racionális aktivitások: általa nem csak a tárgyat (pl. könyv) ismerem meg, hanem saját aktivitásomat is (olvasás), valamint saját megismerő éneket (én vagyok az, aki olvas).
- F. Én-kép: a tetteimen túl az is foglalkoztathat engem, hogy azokból hogyan „kerülök ki”, mit fognak ezután rólam mondani, tartani stb.
- G. Proprium-Tendencia: minden cselekvésem mögött van egy én, amely eltervez, megtervez, tervezget.

Az Én jellemzői

Bár érzem, hogy az énem egységes, viszont arra is rájövök, hogy ezt az egységet még építeni kell. Az énem belüli különböző elemek, erők heterogenitása található meg, amelyek különböző irányba vinnének engem. Egység, s ugyanakkor különbözőség, ellentmondó tendenciák. Mi jellemzi tehát az Én-t?

- A. Az Én holisztikus: benne minden együtt funkcionál, olyannyira, hogy a részek hozzájárulását nehéz megkülönböztetni. Az embert nem lehet részekre felosztani (test, ész...).

- B. Az Én dialektikus: az egység nem küszöböli ki a konfliktusok lehetőségét az énen belül. Az én egysége nem tény, hanem inkább folyamat, kialakulás. Az értékek világa más logikát követ, mint a szükségletek logikája, de nem zárják ki egymást: az értékek irányt és azonosságot nyújtanak, a szükségletek energiát és a kifejezések végtelen gazdagságát.
- C. Az Én strukturális: a struktúráknak egymás között kell integrálódnia. Minél nagyobb a harmónia közöttük, annál nagyobb lesz az én identitása, önbecsülése.
- D. Az Én finalisztikus: az énünk a stabilitás és az értelemkeresés irányába tart. Az n nem lehet koherens és egységes, ha nem ágyazódik be valamelyest az értékek keretébe.

Nevelni ezen szempontok figyelembevételével annyit tesz, mint: segíteni a személyt abban, hogy mélyebben, tartósabban ismerje meg önmagát (strukturális én), minden egyes aspektusában (dialektikus én), amelyhez társul saját személyisége feletti uralma, hatalma (holisztikus én) s hogy végül minden energiáját konstruktív célok megvalósítása felé terelje (finalisztikus én).

2.

Az aktuális és az ideális Én

- A. **Aktuális-Én**: azt képviseli, aki a személy valójában (most ki vagyok?), ténylegesen, szükségleteivel, szokásos magatartásaival. Az Aktuális-Én 3 összetevőből áll:
  - a. Nyilvános-Én: a személy tudatában van önmagának, cselekedeteinek, szokásainak, jó vagy rossz jellemvonásainak. Én-fogalomként is meg lehetne határozni. Mindazt tartalmazza, amit önmagáról, önmagammal kapcsolatban hiszek.
  - b. Latens-Én: ez magában foglalja mindazon tulajdonságokat, amelyekkel bár a személy rendelkezik, de arról mégsem tud (érzelmek, motivációk, szükségletek, magatartásformák). Bár nem tud azokról, mégis befolyással vannak rá. A Latens-Én lehet tudatelőtti és tudatalatti.
  - c. Társas-Én: mindaz, ami én vagyok mások szemében. Társas befolyás, mások rám gyakorolt hatása, amelyet énem átszűr, átenged. Az Én mint szociális cselekvő, de egyben szociális tárgy, azaz a társas kapcsolatok által befolyásolt valaki.
- C. **Ideális-Én**: mindazt képviseli, aki s amilyen a személy szeretne lenni. Ez az aspirációk, vágyak, tervek, álmok, illúziók világa. Ennek 2 összetevője van:
  - a. Személyes-Ideál: olyan értékek, tervek, amelyeket a személy választ önmaga számára: ami vagy aki szeretnék lenni. Ezek a választások összhangban lehetnek az Aktuális-Én összetevőivel s nem vezethetők le csupán a magatartásokból.
  - b. Intézményi-Ideál: azon észlelésről van szó, amellyel a személy rendelkezik azon értékekről és szerepekről, amelyeket az intézmények javasolnak, ajánlanak föl neki. Tehát nem csupán azon értékekről s szerepekről van szó, amelyeket neki felajánlanak, hanem arról, hogy mindazt ő hogyan észleli, miként értelmezi. Az Intézményi-Ideálnak is 2 aspektusa van:
    - ba. Szerep-Követelmény: amit nekem az intézmény javasol. Elvárások, követelmények, szabályok. Itt a főszereplő maga az intézmény.
    - bb. Szerep-Fogalom: az, amit szerintem az intézmény számomra javasol. Itt a főszereplő maga a személy, aki észleli és értelmezi az intézménytől felé jövő üzeneteket.

A szerep követelménye és fogalma között nagy a különbség. Pl. ha a főnököm behív elbeszélgetésre, s közli velem, hogy egy bizonyos munka elvégzésére kérne fel, mivel ehhez a munkához bennem felfedezte a készségeket, hajlamaimat (szerep-követelmény). De én a főnök kérését úgy fogom értelmezni, mint a már többször előforduló próbálkozást arra, hogy a főnök engem alaposan kihasználjon (szerep-fogalom). Az Ideális-Én kialakításában nem a szerep-

követelmény lesz annyira fontos, hanem a szerepfogalom. Tetteim, magatartásaim jobban fognak kötődni szubjektív észlelésemhez, mint ahhoz, amit nekem az intézmény javasol.

3. Az Én identitása

Mivel az Én holisztikus, ezért az Ént alkotó részek egymással szoros kapcsolatban állnak. Ahol a részek kapcsolatát leginkább érzékelhetjük, azok a magatartások, mivel ez az értékek és a szükségletek mezsgyéjén húzódnak meg.

Az identitás definíciója: belső, időben tartós egység és folytonosság érzése a különböző körülmények közepette is, amelyekhez társul egy realiztikus értékrendszerrel való szolidaritás fenntartásának képessége.

Két aspektus fontos tehát az identitásban: folytonosság és szolidaritás. Az első aspektus az Aktuális-Én-re, a második az Ideális-Én-re utal. Amikor önmagammal harmóniában vagyok, akkor bízom saját folytonosságomban; amikor pontos értékreferenciáim vannak, s hagyom, hogy azok engem meghatározhassanak, akkor rendelkezem szolidaritással is /érdekközösség, egyetemes felelősség/.

Az identitás ellentéte a személyes önbizalom hiánya (szégyen), a bizalom hiánya (kétkedés), a stabilitás hiánya (döntésképtelenség, s az értékreferencia hiánya (egzisztenciális űr).

A realiztikus értékrendszer azt jelenti, hogy az Ideális-Én-nek szabadnak s objektívnak kell lennie. Az értékeknek nem konfliktusteli szükségleteket kell kielégítenie. A szabadság a végrehajtás modalitására utal: nincs szabad érték akkor, ha egy bizonyos hagyomány maradványa, ha elfojtás következménye, ha egy tekintély-figura vagy csoport utánzása. A személy értékei harmóniában kell, hogy legyenek az objektív értékrendszerrel, azaz nem lehetnek önkényesek.

Az identitás megalkotása a „struktúrák” nyelvén azt jelenti: folyamatosan csökkentem az aktuális és az ideális én közötti szakadékot, valamint az értékeket igyekszem átalakítani magatartásformává s hogy ezt az átalakítást a szükségletek is segítik. Az identitása nem jelent alá-fölrendeltséget, hanem progresszív megközelítésről van szó.

Mivel az identitás dinamikus fogalom, ezért magába foglalja a krízis lehetőségét. Valójában az ének folyamatosan újjá kell önmagát szerveznie, hiszen állandóan szembesülnie kell Ideális-Énje meghatározásainak hibáival (érték-problémák), Aktuális-Énje hibáival (önismeret hiánya), vagy azzal, hogy megragadt valamely szerkezeti komponensében, vagy nehézségei vannak az integrációval (inkonzisztencia-problémák). Akkor lenne igazán baj, ha nem lenne identitás-krízis. Ami nem jó, az inkább az identitás-diffúzió. Identitás-krízis alatt azt értjük, hogy nincs megfelelés az addig elért önmeghatározás és a valóság követelményei között. Ezért a valóság arra készíti az egyént, hogy önmagát ismét meghatározza. Az identitás-diffúzió alatt viszont azt értjük, hogy az én belső állapotai között ellentét alakul ki, amelyeket nem képes harmonizálni. A probléma tehát önkezelés, önmaga igazgatása, önjelentés.

4. Konzisztenciák és inkonzisztenciák

Egy személy akkor konzisztens, ha tetteiben olyan szükségletek által motivált, amelyek összhangban vannak az értékekkel. Inkonzisztens akkor, ha olyan szükségletek által motivált, amelyek nincsenek összhangban az értékekkel. A konzisztencia-inkonzisztencia meghatározásában a mérvadó a szükséglet-értékek viszonya.

A konzisztens egyént én-komponenseiben s én-szerkezeteiben ugyanazon motiváló erő viszi előre ugyanazon cél megvalósítása érdekében. Ezért szabad, hiszen szabadon választja meg élettervét. Az inkonzisztens egyén nem ismeri motivációit, s ellentmond a saját maga által

proklamált értékeknek. Ő nem szabad, hanem a tudatalatti erők befolyása alá kerül, ezért döntéseiben, választásaiban nagyon lehatárolt.

VI. Fejezet Az észlelés

Az észlelés a tárgy egyszerű megragadása. Érzéki ingerléssel kezdődik, majd folytatódik az információk begyűjtésével, de hiányzik belőle a gondolkodás, a döntés és a választás folyamata. A jó észlelés viszont alapfeltétele a jó megismerésnek. Milyen feltételek segítik a pontos észlelést s milyen más tényezők léphetnek közbe, amelyek torzítják az észlelést?

1.

Az észlelés természete

Az észlelési folyamat nem csak a külvilágból érkező elemek összegyűjtését végzi, hanem az abból érkező ingereket rendezzi, csoportosítja, összefüggő, koherens egységbe rendezi. Az észlelésnek Hastorf, Schneider és Polefka szerint 5 jellemzője van:

- a. Közvetlen: elég szemeinket kinyitni, s már elkezdődik az észlelés, anélkül, hogy a gondolkodás vagy a magyarázat folyamatai megindulnának.
- b. Szerkezete van: a tárgyakat, hangokat mint „megszervezett egészeket” észleljük, nem pedig mint szétszórt elemek agglomerátumát. Az észleléseket figurává és háttérre csoportosítjuk. Az észlelés a tárgyak irányába halad, nem pedig azok specifikus tulajdonságai felé. Így sárga virágot és puha ágat észlelünk, nem pedig sárgaságot és puhaságot.
- c. Stabil: egy tárgyat mindig olyannak észlelünk, amilyen az, függetlenül a megvilágítástól, a látószögtől, a távolságtól, vagy attól, hogy milyen pozíciót vesz fel. A tárgy mindig állandó, konstans marad, s bármikor, bármilyen formájában találkozunk vele, azt felismerjük.
- d. Jelentőségteljes: a tárgyakat hozzánk és másokhoz való viszonyában észleljük.
- e. Szelektív: az észlelés nem egy fotografikus leképezés. Az ingereknek csak egy bizonyos részét észleljük. Amikor valaki valamit olvas, relatíve tudatán kívülre kerül a látótérből kilógó valóság. Még jelen lehetnek az előítéletek is. Egy rasszista eleve szelektíven észlel, s leginkább azokat észleli, amelyek véleményével egybecsengőek, más észleléseket kizár, elenged, mellőz.

2.

Személyes és társas tényezők, amelyek befolyásolják az észlelést

Az észlelt tárgy jellemzői:

- a. Értéke van: az inger tulajdonságai befolyásolhatják az észlelést. Pl. a tárgy méreteiről való megítélés attól is függhet, hogy az a tárgy a személy számára milyen jelentőséggel bír. Akinek fontosabb a tárgy, az nagyobbban látja: szegény gyerekek nagyobbban rajzolták le ugyanazt a pénzérmét, mint a gazdagabb gyerekek. Pl. a kedvenc ételeink méretét is túlhangsúlyozzuk. A negatív értékű tárgyak mérete is kisebb.
- b. Érzelmi jelentése van: a felismerési küszöb személyenként változik, attól függően, hogy az inger milyen érzelmi jelentőséggel bír. Az érzelmi töltet növelheti vagy csökkentheti ezt a küszöböt. Az ún. észlelési védekezésben a küszöb megemelkedik, s ezáltal a kellemetlen ingert nehezebben ismerjük fel. Az ún. észlelési érzékenységben pedig a küszöb csökken. Mindkét folyamat tudatalatti: a veszélyes ingerek felemelik a küszöböt (védekezünk), de a

még veszélyesebb ingerek csökkentik. Mindenki másképpen reagál környezetére: valaki túlzottan bebiztosítja magát /represszorok/, valaki túlzottan éber /érzékenyek/. Pl. egy mozgásban levő gépkocsiban az érzékeny ember állandóan hangokat vél hallani a motortérből; a represszor csak akkor fog valamit észlelni, ha már füst gomolyog a motorházból.

- c. Intenzitása van: egy vetítívászonon kellemetlen jelentésű szavakat (pl. daganat) projektáltak kísérleti alanyok számára, s ez a látóképességük érzékenységének csökkenéséhez vezetett. A kellemetlen szavak kevésbé fényesebbnek jelentek meg mint a semleges szavak, bár ugyanolyan intenzitással vetítették le azokat. A szubliminális szóvetítés /4 ezred másodpercig tart, amely idő nem elég elolvasására/ egyes arra hajlamos egyéneknél patológiai megnyilvánulásokat provokált /depresszió, dadogás, szorongás/ akkor, ha azt mégis sikerült elolvasni. Viszont, ha ugyanazt a szót más valaki olvasta fel nekik, megnyugtató hangon, akkor az csökkentette a patológiai megnyilvánulások intenzitását. Tehát, amikor az alany nem is tudta kiolvasni „tudatosan”, tudatalatt mégis elolvasta a szót. Bizonyos ingerek irányába tehát spontán hajlandóságot mutatunk, de erről nem igazán tudunk. Ez a szubliminális észlelés jelensége: gyenge, rövid inger a személyt a felismerés küszöbe alatt érinti meg s ez az inger még választ is kiválthat. Ez a tudatalatti reakció az affektív memórián keresztül megy végbe. Hasonló módon működnek a reklámok. Ahhoz, hogy egy szubliminális inger egy meghatározott választ válthasson ki, szükséges az alany előzetes érzelmi állapota. Védekezéseink ellenére is érhetnek bennünket ingerek, amelyeket nem sikerül azonosítanunk. Senki sem mondhatja el magáról magabiztosan, hogy „ez nekem úgysem árt”, hiszen a befolyás lehet tudatalatti is: bár számomra a jelenben ártalmatlannak tűnik, mégis egész gondolatsor, érzelmi ingerültség vagy latens érdeklődés indul be!
- d. Jártasság/ismerőség kötődik hozzájuk: a számunkra ismerős ingereket gyorsabban észleljük, mint a kevésbé ismerőseket. A jártasság/ismerőség bennünk előzetes dispoziciókat alakít ki: ez a bizonyos módon való válasz-tendencia. A gyorsabban való észlelés persze nem jelenti azt, hogy pontosabban is észlelünk. Sőt olykor ellenkező folyamat indulhat be.

Személyes tényezők és az észlelés: az ingerek saját jellemzőiken túl a személyiség tulajdonságai is hozzájárulhatnak az észlelés torzításában:

- a. Védekező mechanizmusok: aki pl. projektál, az túlzottan érzékeny abban, hogy a másikban gyanújeleket figyeljen meg. Az intellektualizációban is túlzott szorongás lép fel az elfogadhatatlan impulzus miatt.
- b. Személyiségvonások: Within vezette be a környezet-személy kapcsolatára az „észlelési függőség/függetlenség” fogalmát. Ez azt jelenti, hogy a valósághoz való viszonyunk személyenként változik. Az ún. mezőfüggők nem képesek megszabadulni a helyzet kényszerétől. A mezőfüggők szorongóak, extrovertáltak, érzékenyek a társas elismerés irányába, s alacsony az önértékelésük. A mezőfüggetlenek magabiztosabbak, kreatívabbak, s önállóbbak.
- c. Szükségletek s értékek: a valóságnak mindig szubjektív jelentést akarunk tulajdonítani. Úgy észlelek, ahogy én a valóságot szeretném látni. A torzítás annál nagyobb, minél kétértelműbb a tárgy vagy minél konfliktustelibb s inkonzisztensebb a személy.

Társas tényezők és az észlelés:

Egy csoport nyomása képes megváltoztatni az észlelést. Főleg a konformisták azok, akik a legtöbb ítélet-torzítást végzik. Elfogadják a többség véleményét, akkor is, ha az nem felel meg az általuk észlelt valóságnak.

Társas sztereotípiák:

Mi is jellemzi a sztereotípiákat? Bizonyos jellemzőket választanak ki s abból egy általános sémát hoznak létre. Elégséges az, ha egy személy egy bizonyos kategóriába tartozik bele, s ez

bennünk azt a benyomást kelti, hogy az a személy azon kategória minden jellemzőjével rendelkezik. De mivel a személyek különböznek egymástól, egy sztereotípiát sohasem fog a csoport egyik tagjának sem megfelelni. A sztereotípiát tehát nem szükségképpen előítélet vagy hibaforrás. Sőt egy kategória, vagy egy csoport általános jellemzőinek ismerete jó kiindulópont lehet a tájékozódásban. A sztereotípiát csupán egy kutatási hipotézis.

Antropológiai modell:

Minden észlelő személy rendelkezik egy személyre vonatkozó elmélettel, még akkor is, ha arról nem tud. Az emberről alkotott fogalom befolyásolja a valóságos ember észlelését.

Önmagunk észlelése:

Az észlelő személy jellemvonásai befolyással vannak arra, hogy milyen módon észleli a másik személyt. Aki magáról azt tartja, hogy bizonyos kívánatos tulajdonságokkal rendelkezik, az hajlamos lesz arra, hogy ugyanezeket állítsa a szimpatikusnak tartott személyekről is.

3.

Az észlelés hibaforrásai

- A. Előítéletek: mivel az észlelés konstans, ezért az újdonságot, a változást könnyen mellőzhetjük. Az előítélet egyik formája az, amikor a másikat konstans és változatlan entitásnak tekintjük. Nekünk ő „mindig ugyanaz” marad, még akkor is, ha teljesen másképpen viselkedik, mint tegnap!
- B. Leegyszerűsített osztályzások: a leegyszerűsített ítélet arra ösztönöz, hogy a magatartás egy részletét (szó, gesztus) a teljes személyre kiterjesszük. Az így beskatulyázott emberek előbb-utóbb a nekem-tetszik-nekem-nem-tetszik osztályozásba kerülnek bele. Ezt hívják fényudvareffektusnak. Pl. ha egy tanuló az osztályban minden tantárgyból 5-ös volt, akkor őt minden területen (érettség, szolgálatkészség, elkötelezettség, szorgalom) kiváló személynek fogják tartani.
- C. Érzelmi klíma: értékeléseinket gyakran belső érzelmi állapotunk sugallja. Pl. ez jellemzi gyakran a családi konfliktusokat: az érzelmi feszültség gyakran odáig ragadtatja el a személyt, hogy a múlt dolgaira tér vissza, s abban csak a negatívumot látja, s ami pozitív volt azt mellőzi, átértelmezi. Pl. a felesége szépsége ma hiábavaló önmotogató, kacérkodás; a férje egykori lelkesedése ma már hóbortosság, értelmetlen időpocsékolás. Ezért is fontos érzelmeink kezelése a másokkal való realista kapcsolat kialakításában.

4.

Mások és az ő változásai észlelése

- A. Kognitív sémák: a másik személyről akkor van realista észlelésem, ha az, amit én gondolok róla megfelel annak „aki ő valójában”. Amennyiben ez nem így van, akkor az én észlelésem torzít. Hogyan is függ össze a kognitív séma és mások változása? Mindannyiszor másokkal találkozom, lehetetlenség lenne, hogy őt ismét megismerjem, a vele való ismerkedést újból, ex novo elkezdjem. Tehát egyrészt kikerülhetetlen az, hogy nekem ne legyenek „kognitív sémáim”. Másrészt ezeknek a sémáknak rugalmasnak-nyitottnak kellene lenniük. Csak akkor lehet a másiról realista észlelésem, ha sémáimat az új információk alapján felülvizsgálom, átrendezem. Ha ezt nem tenném meg, akkor észlelésem torzít, irreális, valótlan. A másik valódi személyiségére vonatkozó torzításaim – azontúl, hogy torzítanak – arra invitálják és provokálják őt, hogy a torzításaim „szerint” viselkedjen, azaz torzításaimat „jóváhagyja”. Viszont az ilyen jellegű „kondicionálás” rejtve marad mind a torzító, mind a torzítást elszennvedő alanyok számára. Ezzel szemben, amennyiben kognitív sémáim rugalmasak, akkor pozitív folyamat is beindulhat: arra felesleges várni, hogy a másik kezdje

a változást, ezért a változást nekem kell elkezdenem, azaz az én kognitív sémámat kell kiigazítanom. S ez a másikban változást idézhet elő. Tehát nekünk kell először megváltozni, megtérni, s nem a másikat megtéríteni, átalakítani! A megtérés egyben azt is jelenti, hogy fölteszem a kérdést önmagamban: „a másik valóban olyan, amilyennek én őt elgondolom?”

- B. Objektív szerethetőség: mindenki méltó arra, hogy szeressék. Az objektív szerethetőség létezésünk alapértéke, még akkor is, ha fennáll önmagunk méltatlansága, gyarlóságunk ténye. Minden személyben abszolút és objektív jóság fedezhető fel, s ennek alapja az, hogy Isten teremtményei vagyunk. Tehát én elutasíthatom a személy tetteit, viselkedését, de nem magát a személyét.

VII. Fejezet

Tudatos cselekedet, szándékos tett és tudatlan állapot

Minden emberi tettben végtelenül sok motivációt találunk. Ezek a különböző motivációk, amelyek olykor ellentmondóak, lehetnek ugyanazon magatartás alapjai.

Viszont ez nem jelenti azt, hogy cselekedeteinkben csak tudattalan motivációk léteznek. Nem igaz tehát a tudattalan abszolút birodalma! De nem lehet átesni a másik végletbe sem, miszerint minden tettünk tudatos motivációk szerint történne.

Mi keresztények az emberről holisztikus világnézetet vallunk: az ember egy és osztatlan marad, még akkor is, ha akaratlagos tetteiben ellentmondó tudatalatti motivációk és tudatos motivációk összetartoznak.

Az emberben két világ, két valóság megszervezéséről van szó. Az Én az, aki programot készít, dönt, akar s ugyanazon Én az, aki hamis elvárásokat támaszt, önbecsapó mechanizmusokat hoz létre, épít s rombol!

1.

Homályzóna

A tudatos-tudatlan viszonya inkább a „homályzóna” fogalmában testesülhetne meg. Ez a kifejezés elveti az abszolutizmus, dogmatizmus megjelölést, s helyette inkább „együttes jelenlét” vagy a „relatív túlsúly” valóságát kezdeményezi /lásd ábra/.

Ezen homályzóna elgondolást más szakterületek is javasolnak:

- a. **Erkölcsteológia:** különbséget tesz a bűn és a bűnös között, a tettért-felelős és a felelős okozó között. Hiszen a tudatalatti elemek okozhatják azt, hogy a személy nem felelős és nem vétkes.
- b. **Filozófia:** elfogadja a tudatos-tudattalan megkülönböztetést amikor a lényegszerinti illetve az effektív szabadságról értekeznek. Tehát a tudattalan elemek befolyásolhatják, lehatárolhatják az ontológiai szabadságot.
- c. **Lelkiségteológia:** különbséget tesz a szubjektív és az objektív szentség között. A szubjektív szentség alatt érti azt, hogy a személy Istennek választ ad. Az objektív szentség alatt érti, hogy milyen választ adhatna akkor, ha a személy ténylegesen szabad lenne minden képességében. Tehát a tudattalan tényezők meggátolhatják abban a személyt, hogy adottságait felismerje és hasznosíthassa.

2.

Definíciók

Tudatosság: a cselekvő személy tudatában van cselekményeinek s a cselekmény tartalmának. Pl. a gépkocsi vezetése (tudom, hogy az autóban vagyok, az úton haladok, s vezetek, nem pedig álmodozom); zene hallgatása (tudatosan odafigyelek, hallgatom a hangokat).

A tudatos cselekményben a tudatosságnak különböző szintjei lehetségesek: filozófus, misztikus, sportoló stb. Minden tudatos cselekedetben van olyan tudatosság-elem, amely túllép a tartalom s a cselekményt magát érinti: tudom, hogy valamit teszek s tudom hogy teszem azt, én vagyok a cselekvő.

Szándékos tett: tudatában vagyok cselekvésem motívumának, azaz tudom mit teszek, tudom, hogy cselekszem, s tudom, hogy miért cselekszem. Lehet, hogy a motiváció-tudatosság most

aktuálisan nincs jelen, de az meghúzódik a mélyben s ezért előhívható. Ekkor beszélünk tudatos állapotról.

A szándékos tettben létezik egy „térképszerűség”, amely alapján irányítom egyes, partikuláris tetteimet, azoknak vezérfonalat biztosítok, célirányosságot nyújtok. A szándékos tett a tervezés központja: itt találjuk meg az akaratot, a szabadságot, a döntést.

Mindenegy szándékos tett egyben tudatos tett is; viszont nem minden tudatos tett egyben szándékos! Látni (tudatos tett) nem ugyanaz, mint nézni (szándékos tett), érezni a haragot (tudatosság) nem ugyanaz, mint beleegyezni haragomba (szándékosság).

Tudattalan cselekedet: hiányzik a tudatosság. Hiányozhat a tartalom tudatossága (emésztés, szívverés). Hiányozhat a cselekvés tudatossága (pl. vezetem a gépkocsit egy kevésbé forgalmas helyen s közben zenét is hallgatok). S hiányozhat a cselekvésem motívumának tudatossága (tudom, agresszív vagyok, s tudom, hogy agresszíve viselkedem, de azt már nem tudom, hogy ezt a viselkedésemet a frusztrált exhibicionizmusom motiválja).

A több tudatlan motívum összessége a tudattalan állapotot alakítja ki. Ezen tudattalan tényezők mindannyian hatással vannak cselekvéseimre, csak azt nem tudom, éppen melyik az. A tudattalan állapotban is létezik egy bizonyos „térképszerűség”: valami irányítja tetteimet egy cél felé.

Az Én személyiségünk egységesítő princípiuma: minden folyamat és funkció ebből ered. Az én irányítása még a negatív esetekben is jelen van. Tehát fenntarthatatlan az a freudi nézet, amely a tudatos motiváció hatását lekicsinyli, csökkenti.

3.

Nem szándékos tudatosság

A tudattalanra vonatkozó szándék nem egy szándékoló akaratra épül, hanem egy extra-akarati irányultságra: egy spontán mentalitásról van szó, olyan készségről, amelyek a tudattalan szükségletekből származó valóságokra utal s amely bizonyos ingerekre automatikusan beindul. Ez pedig egy affektív tudattalan térkép.

Bennünket mindkét térkép motiválhatja ugyanazon cselekményt, azon káros következményeivel, hogy a cselekvőnek egyidejűleg két ellentétes fronton kell helytállnia: tudatosan energiát tesz abba, hogy a transzcendens értékeket megvalósítsa, s ugyanakkor önközpontú céljait tudatalatt kielégítse. Tehát e személy akarhat olyan állapotot, amely nem képviseli saját akaratának megnyilvánulását. Amikor azt állítjuk, hogy a tudatlan irracionális, ez nem jelenti azt, hogy mentes az én kontrollja alól, csupán azt, hogy előreláthatatlan, ismétlődő, automatikus.

Tehát a tudattalan szándék részben tudatos: bár a személy nincs tudatában szükségleteinek (tudattalan térkép), viszont tudatában van annak, hogy bizonyos pillanatokban ezen szükséglet hatásai megmutatkoznak. Az ember válaszol tudatalattijára, anélkül, hogy arról tudna, viszont van benne egy bizonyos „érzékelő” /szenzor/ azt illetően.

4.

A tudatos szándék nem képviseli összes tapasztalatunkat

Tudatalattink előtt felelősek vagyunk miben?

- a. Hogy mennyit teszünk azért, hogy azt tudatosítsuk! A tudattalan anyag kiváló arra, hogy önmagunk még rejtett aspektusait megismerhessük. De persze ez nem jön automatikusan, elég sok türelmet és alázatot igényel a személytől.
- b. Amennyiben számolunk vele! Mindenki megvan az az érzék, amely a személyt figyelmezteti. Felelősek vagyunk abban azért, hogy mennyire elővigyázatos, óvatos, s mennyire limitálja a tudatalattija befolyását.

- c. Azért, hogy mennyire alakult tudatalattink! Jól tudjuk, hogy érzelmi tudatalattink kora gyermekkorban jött létre s hogy akaratunktól független alakult ki. Viszont nem minden tudatalattinak ide nyúlik vissza eredete: egy bizonyos része valamikor tudatos vagy tudatelőtti volt. Viszont a rendszeres gratifikáció, az önmagának tett engedmények fokozatosan a tudatalattiba tolták le ezen tendenciáit.

A tudatalattiba való áttolás, áthelyezés 4 fázisban zajlik:

- a. könnyelmű és tudatos gratifikációk
- b. egyre kevésbé kontrollált és mérlegelt szokások
- c. egyre rejtettebb és követelőzően fellépő automatikus dinamizmusok
- d. tudattalan motivációk.

A személy egyre inkább afelé vonzódik, aminek szabályszerűen átengedi magát, de ez a vonzódás, azontúl, hogy már egyre erősebb, még inkább automatikusabb-erotívabb lesz, mellőzve a racionális akarást. Fokozatosan elveszíti a disszonáns valóság problematikus aspektusát, „kísértés-jellegét”, úgy, hogy az teljesen normális, spontán, teljesen megengedett lesz.

VIII. Fejezet A védekező mechanizmusok

Nézzünk meg 4 különböző helyzetet:

- A. Egy 20 éves ipari szakmunkás a motor szerelésével foglalatосkodik, de hiába. A műhely vezetője segíteni szeretne, de a szakmunkás ragaszkodik ahhoz, hogy egyedül csinálja. Egy másik tanuló, aki valamivel jártasabb a motor szétszerelésében, odamegy hozzá, hogy segítsen. A szakmunkás ekkor az összes szerszámot fogja, a földhöz hajítja. Azt kiabálja hangosan, hogy az ő életét a műhelyvezető teljesen tönkreteszi.
- B. A szülők barátaik előtt szidják saját gyermeküket s a gyerek szégyenében elpirul.
- C. Valaki kijelenti: "Esküvőmön mindenki ott volt, még azok is, akikről el sem mertem volna gondolni. Nagyon boldog vagyok".
- D. Valaki ismét kijelenti: "Sokat dolgoztam rajta, minden rendben volt: boldog is vagyok ezért".

Mind a 4 esetben az önbecsülés problémájával állunk szemben: tapintat hiányában, szégyenben, sértődésben, az elismerés keresésében mutatkozik meg.

1. Önbecsülés

Önbecsülés: önmagunkról érzett kép, amely az Ideális- és az Aktuális-Én komponenseinek kapcsolatából származik. Minden ember egy közvetlen értékeléssel – amelyek lehetnek saját pozitívumai illetve negatívumai – méricskéli önmagát. Ebből a méricskélésből alakul ki az énkép, amelyet énünk a megbecsülés, értékesség, tisztelet formájában érez.

Énünk minden eleme a személyiség egy részleges reprezentációját biztosítja. Vannak affektív és kognitív reprezentációk. A reprezentációk együttesét mint önbecsülést tapasztaljuk meg. Amennyiben az integráció harmonikus, úgy az önbecsülés realista, túlnyomórészt objektív, érzi önmaga méltóságát, ismeri saját határait, értékeli emberi képességeit. Viszont amikor a reprezentációk nincsenek integrálva, vagy egymással ellentétben állnak, akkor a következőkben jönnek elő a tünetek:

- a. hangulatingadozás s nehézségek az ideális és a reális közötti kiegyensúlyozottságban
- b. üresség érzése, mivel nehézségei vannak önmaga realiztikus észlelésével
- c. empátia hiánya.

Önbecsülés nélkül élni annyi, mint oxigén nélkül élni. A megfelelő kúra az lenne, ha az én-reprezentációkat kritikusan és realiztikus felülvizsgálánk. Viszont van egy könnyebbnek látszó és rövidebb út: a védekező mechanizmusok! Ezek a hiányosságokat kompenzálják. Bár a hiányosságok megmaradnak, azokat mégis elrejti, takargatja. Ezek úgy működnek, akár egy biztonsági rendszer, amely kijavítja az önbizalmunkat, csökkenti az önmagunkban való kételkedést.

Az önbecsülés hiánya bármikor előtörhet, főleg kétes, feszült helyzetekben. Az út tehát a következő:

Alacsony önbecsülés ---- védekezések ---- kompenzatórikus önbecsülés

A folyamatnak viszont nem szakad vége: a kompenzatórikus önbecsülést realiztikusnak fogjuk hinni.

2.

A védekező mechanizmusok természete, jellemzői

Nap mint nap találkozunk olyan fenyegetésekkel, amely érinti önbecsülésünket: egy rosszul sikerült kezdeményezés, rossz szereplés, megaláztatás. Az az érzés támadhat bennünk, hogy gyengék, bizonytalanok és szeretetre méltatlanok vagyunk. Az énünk emiatt szenved s ezt a nárcisztikus sebet igyekeznek meggyógyítani.

A védekező mechanizmusok olyan szokásos, tudatlan s olykor patológikus folyamatokat jeleznek, amelyeket az énünk használ abból a célból, hogy szembesüljön a külső valósággal illetve a belső affektív valóságból származó konfliktusaival.

A védekezés olyan önvédelem, amely szembeszáll mindazzal, ami saját önmagunkról vallott véleményünket, elgondolásunkat fenyegeti. Megvédjük és visszaszerezzük önbecsülésünket, de hibás alapokon, azaz a tényleges problémák megkerülésével.

Ezzel szemben a nem-védekező személy szembenéz a valósággal, még akkor is, ha az zavaró s olyan életvitelt alakít ki, amely számításba veszi hibáit, félelmeit.

Milyen célt szolgálnak ezek a védekező mechanizmusok?

- a. fenntartják az én egyensúlyát nehéz helyzetekben
- b. védi s helyreállítja az önbizalmat, amelyet az ösztön-erők fenyegetnek
- c. semlegesíti a személyekkel vagy a valósággal szembeni megoldatlan konfliktusokat.

Miből ismerhetők fel – még akkor is, ha azok tudattalanok – a védekező mechanizmusok?

- a. tagadják, meghamisítják vagy deformálják a belső és külső valóságot
- b. automatikusak, azaz nem akaratlagos tettek
- c. tudatalatt működnek, ezért a személy nem tud arról, hogy azok „megtörténnek”

Mivel ezek a mechanizmusok tudatalattiak, nehéz azokat közvetlenül megfigyelni: sokkal könnyebb hatásaiból felismerni. Szisztematikus torzításokat produkálnak, védekező stílusokat eredményeznek: merevség, sztereotip mosolygás, leértékelő és ironikus magatartásformák.

Normálisak vagy patológikusak-e a védekező mechanizmusok?

Ha az én veszélyhelyzetben jól akar működni, akkor ahhoz eléggé hatékony módon kell működni! S ebben pedig segíthetnek a védekező mechanizmusok, amelyek óvnak, védenek s ezért önmagukban nem patológikusak. Vannak olyan kritériumok, amelyek alapján meg tudjuk különböztetni azt, hogy mikor adaptívak s mikor nem:

- a. céljuk alapján: ha a védekezések a konfliktus megoldását realiztikus irányba viszik, akkor adaptívak. Akkor alkalmatlanok, amennyiben a konfliktus kerülését célozzák meg.
- b. modalitásuk használata alapján: egy védekezés adaptív akkor, ha rugalmas, egy helyzetre alkalmazható, s ezért limitált. Nem adaptív akkor, ha merev, automatikus, általánosított s nem egy helyzetre limitált, hanem sztereotip módon alkalmazzuk.
- c. hatásai alapján: adaptív egy védekezés akkor, ha lehetővé teszi egy konfliktus ellenőrzését, képessé teszi a személyt arra, hogy 'jobban' funkcionáljon. Nem adaptív akkor, ha a konfliktus fennmarad s hátrányosan érinti a személyt.

Az adaptív jellegű védekező mechanizmusokban a racionális akarás kerül túlsúlyba az érzelmi akarás fölött. Viszont a védekezések, még akkor is, ha adaptívak, csak elővigyázatossággal használandóak: fontosabb komplexusok és problémák esetén nem jó rájuk bízni önmagunkat.

Milyen előnyökkel járhatnak a védekezések?

Elkerülik azt, hogy a személy a külső vagy belső fenyegető ösztönzésekkel szembesüljön; lecsökkentik a frusztráció hatásait.

Milyen szintjei léteznek a védekezéseknek?

A védekezés nyújtotta önbecsülés hamis, mivel arra a tények torzítása révén jutott el: sohasem elégséges az az önbecsülés, amely nem bírja ki a valóság próbáját! A személy életét úgy szervezi meg, hogy védekező szisztémájában egyesek központiak, mások periférikusak lesznek. A központi védekezésekre jellemző, hogy inkább tudatalattiak s automatikusak, a periférikus védekezések többnyire tudatelőttiek vagy tudatosak.

3.

A védekezések hierarchiája

Egy védekező hierarchia felállítására két változó meghatározása szükséges:

- a. a torzítás foka, azaz mennyire torzít, tesz vakká
- b. a torzítás tárgya, azaz mi az pontosan, amit torzít, nem enged láttatni.

Ezen két változó kombinálódik azon „anyaggal”, hogy a valóság vajon belső vagy külső. Ezen kombinációk alapján minden védekezés 3 információval szolgál:

- mennyire adaptív
- mely problémákkal kapcsolatos
- a személy milyen viszonyba kerül a külső és a belső valósággal

A torzítás foka alapján 4 csoport állítható fel:

1. Nárcisztikus védekezések: a külső valóság szempontjait tagadja, elveti.
2. Éretlen védekezések: a külső valóságot nem tagadja, de átalakítja.
3. Neurotikus védekezések: a valóság megváltoztatását nem kívánja, sőt azt elfogadja. Úgy értelmezi a valóságot, hogy az a nagyobb társadalmi megfelelést biztosítsa. Bár a személy képes lesz a társadalmi elvárásoknak megfelelni, a probléma viszont sajátja. Saját érzéseivel van nehézsége.
4. Érett védekezések: a személy elfogadja a valóságot s jól kezeli érzelmeit is.

A torzítás tárgya alapján szintén 4 csoport állítható fel:

1. Magatartásbeli probléma: ez a társas szinten történő alkalmazkodás képtelenségére utal, azaz nem tud együttműködni másokkal, képtelen tetteiért felelősséget vállalni.
2. Önképünk s másokról kialakított képünk problémái: ebben az esetben is sérülnek a társas kapcsolatok, viszont a személy képes dolgozni, sikereket ér el, de nehézségei vannak az érett kapcsolatokkal. Ez azért van így, mert önmagáról kialakított képe irrealisztikus. Úgy érzi, mások elől védekeznie kell.
3. Önbecsüléssel kapcsolatos problémák: ekkor saját pszichikai potenciáljának használata köré csoportosulnak a problémák. Dolgozik, kapcsolatai is vannak, de képtelen az életnek örülni („elégedetlen vagyok”; „krízisben vagyok”; „semminek sincs értelme”). Nem képes saját érzéseit elfogadni.
4. Kreatív képességek: ekkor már coping mechanizmusokról beszélhetünk. Ezek lehetővé teszik a konfliktusok feletti ellenőrzést, uralmat. Ez érett egyénekre vall, akik képesek dolgozni, szeretni, élvezik az életet, s azt örömmel élik..

4.

A védekező mechanizmusok meghatározásai

A. A valós elutasítása – magatartásbeli problémák:

1. Társas visszavonulás: mivel képtelen a valóságot és saját érzelmeit kellőképpen kezelni, ezért önmagába zárkózik. Ez megjelenik a kezdeményezés hiányában, a bizonytalanságban.

Mindent a véletlenre hagy, nem tervezget előre. Képtelen újítani, rabja a rutinnak. Pl. fiatal cégvezetők előnyugdíjazása; fészekrakók, akik az irodában berendezkednek, s azt saját birodalmuknak tekintik.

2. Acting-out: szó szerinti jelentése a „kihajítani”. Egy tudatalatti impulzus, vágy kisütése, éppen azért, hogy annak az érzésnek a tudatossá válását elkerülje. Ez a kisütés a tetteben nyilvánul meg, s nem jut át a racionális kiértékelésen. Pl. a „fej beverése”; önromboló cselekmények; kábítószerezés; provokatív lázadások; megrögzött makacosság.
3. Splitting (hasítás): az én ellentmondásos állapotainak aktiválása. Pl. az a frissen végzett diplomás, aki a diplomaosztó után mindenféle aktivitásba belefog, miután szembesül azzal, hogy képtelen első személyben felelősséget vállalni. Ez a személy a helyzetek vagy személyek pozitívitasát elszigeteli, s csak azt látja vagy pedig máskor csak a negatívumot látja. Képtelen lesz integrálni a valóságot érzelmileg. Istenből, akibe nagyon hitt ördög lesz; barátjából, akiben nagyon bízott, meghitt ellenség; a lottóban, amiben állandóan reménykedett, a legkárosabb szenvedély.
4. Projekció: a belső veszélyt kívülre helyezük. „Átvertem-e én őt? Á, dehogy, ő vert át engem!” A projekciónak 2 típusa létezik: a. szuplementáris: hogy elkerülhesse saját elfogadhatatlan impulzusainak beismerését, azokat másoknak tulajdonítja („Nem én vagyok ideges, hanem te”); b. komplementáris: másoknak tulajdonítani azon motívumokat, amelyek saját zavaromat megmagyaráznák („Ideges vagyok, de azt te váltottad ki belőlem”). A projekció bár nagyon kényelmesnek tűnik, mégis igen veszélyes: meggátolja a kommunikációt; eltorzítja a valóságot; túlzott éberséget alakít ki; ego-szintonikus. A projekciók nagyban hozzájárulnak a szekták, koalíciók kialakulásához. A paranoid pszeudo-közösségek üldözőre és üldözöttre oszlanak, mindig kellenek mások, akik miatt védekezni kell!
5. Tagadás: pl. egy daganatos beteg arról álmodik, hogy egészséges; egy jó ismerősünk halálhírére úgy reagálhatunk, hogy „ez nem lehet igaz”. Tehát a valóság fájdalmas aspektusait tagadom. A tagadás gyakori a fiatalkori pszichózisban, viszont felnőttkorban ez csak egy spontán, pillanatnyi megnyilvánulás lehetne.
6. Fixáció: ekkor megakad a fejlődés, s az egyén képtelen magasabb fokú fejlődési szakaszba átlépni. Erről van szó pl. akkor, ha egy felnőtt bizonyos személyiség-részeiben „gyerek” marad. Önálló elveinek, meggyőződéseinek kellene lennie, de mégis könnyen vezetik mások, mások elvárásainak igyekszik megfelelni. Az igazi felnőtt rugalmas, a fixált felnőtt makacs, akire nem tudnak hatni sem az érvek, sem a tények.
7. Regresszió: a fixáció azt jelentené, hogy „megragadni”, a regresszió pedig „visszatérni”. A regresszióban úgy kezelik a konfliktusokat, frusztrációkat, hogy annak kezelési módozatai nagyon primitívek, inkább az előző fejlődési szakaszokat idézik fel. Tipikus példája ennek az a gyerek, akinek kistestvére születik vagy pedig iskolakötelessé válik: otthon bevizel.
8. Retroaktív megsemmisítés: olyan tudatalatti cselekményt produkálni, amellyel egy előzőleg elkövetett cselekményt akarok semmissé, meg-nem-törtétté tenni. Pl. olyan figyelmet szentelek elhunyt hozzátartozómnak, amely figyelemben sohasem részesítettem akkor, amikor életben volt. Ez a mechanizmus a lelkiismeretfurdalást vagy a félelmet rejti el, s meggátolja a felelősségvállalást. Sajnos olykor ebből kifolyólag élnek vissza a bűnbánat szentségével vagy a szentáldozással. A szentségeket ekkor retroaktív megsemmisítésként kezelik, elkerülve a felelősségvállalást.

B. A valós átalakítása – önképpel illetve mások képével kialakított problémák.

9. Mindenhatóság: olyan magatartások vagy fantáziálások, amelyek abszolút hatalomról tanúskodnának. Pl. nagyzolás; bizonyos tárgyak mániákus birtoklási vágya, amelyből a személy szerint előnyök származhatnának. Mindezen tendenciák mögött kisebbségérzés és bizonytalanság húzódik meg.

10. Primitív idealizáció: bizonyos helyzeteket, személyeket, ideálokat annyira jónak látni, hogy a negatív aspektusokat semlegesíti. Irrealisztikus mentális képekről van szó, amelyek szépek, erősek. Pl. a kamaszlány, aki szerelmében a „tökéletes férjet” véli felfedezni; szerzetes, aki a kolostorban élőkben egy tökéletes közösséget vél felfedezni. Ez az idealizáció negatívan hat az „objektív ideálok” kialakítására, viszont mégis óvja, védi a személyt. De mitől? A. attól a „fertőzőstől”, amely a valóságból, annak limitáltságából, hibáiból származik. B. megvédi az ideált az ellentétes érzelmek destruktivitásától. C. megóvja a személyes mindenhatóság-érzést. Létezik persze normál idealizáció is, amely viszont nem igyekszik kizárni az ambivalenciákat, s ez nyitottá tesz a veszély irányába. Társas szinten ez a védekezés felelős a tanítványok egy leadertől való függéséért. . A leadert felsőbbrendűnek, mindenhatónak tekintik.
11. Önmaga elleni fordulás: olyan – gyakran agresszív – ösztönzéseket fordítani magam ellen, amelyeket nem tud külsőleg kifejezésre juttatni. Ez a védekezés a projekció ellentétje. Pl. megalázó önvád; önbüntetés; állandó lelkiismeretfurdalás.
12. Skizoid fantáziálás: olyan fantáziálás, autisztikus visszavonulás, amely lehetővé teszi a konfliktusok megoldását vagy azok gratifikációját. A valóságot ekkor saját vágyai alapján alakítja. Ezeket az „átalakításokat” már félkészben találja a tv-ben, a médiában.
13. Mágikus gondolkodás: ok-okozati összefüggés feltételezése egy tárgy (magatartás) és más – felsőbbrendű (erkölcsi, spirituális) – tárgyak között, anélkül, hogy azon a felsőbb szinten megfelelő erőfeszítés lenne. Tipikus példák erre a reklámok: „ha ezt az x játékot megveszed, akkor te is a forma-1 versenyzője lehetsz”. A gyerek megveszi a játékot, önmagát pedig autóversenyzőnek fogja vélni, de anélkül, hogy erőfeszítéseket tett volna. Vagy pl. egy felnőtt megvásárol egy luxus-gépkocsit, amely számára presztízst kínál fel. Vagy ha valaki bizonyos borotvahabot használ, a lányok tapadni fognak rá, s így sohasem lesz egyedül. Vagy olykor egyes hallgatók is használhatják ezt a védekezést: vizsgázás előtt szentáldozásban részesülnek, azaz ok-okozati összefüggést látnak a két esemény között (persze előtt azért nem voltak nagy buzgóságukról híresek). Egy személynek minél több konfliktusa van, annál inkább fogja keresni a „csodákat”. Ez érdekes módon a magát racionálisnak valló modern emberre is jellemző: asztrológia, horoszkóp, okkultizmus.

C. A valóság reinterpretációja – önbecsülési problémák.

14. Reakció formáció: egy gondolat, érzés, magatartás kifejezése, amely éppen az elfogadhatatlan impulzussal ellentétes formában, irányultságban mutatkozik meg. Pl. mosolyogni a keserves dolgokra, helyzetekre; aki nekem ellenszenves, annak túlzottan behódolok. A személy gondol, érez, cselekszik, de éppen az ellenkezőjét annak, amit ösztönösen gondolna, érezne, cselekedne. Éppen ez biztosítja a személy számára, hogy ösztönös késztetései nem fog engedni, sőt annak az ellenkezőjét fogja tenni. A reakció formáció jó társas alkalmazkodást hoz létre. Vajon mi elől menekülhet az, aki ezt a védekezést használja? A. agresszivitás. B. affektív függőség. C. szexualitás. D. bizonytalanság.
15. Kompenzáció: olyan pszichikai erőfeszítés, amely egy fizikai vagy pszichikai deficitet akar ellensúlyozni. Hasonlít a reakció formációhoz, azzal a különbséggel, hogy a kompenzáció közvetve kapcsolódik az alacsony önbecsüléshez. Pl. a púpos ember nem tudja kijavítani hibáját, de hatalmassá válhat egy trón árnyékában. A szakáll, a túsarkú cipő, a legdivatosabb ruhák, a tanulmányi karrier könnyen rejthetnek kisebbségérzést.
16. Racionalizáció: az értelmünk arra szolgálna, hogy alkalmazkodjon a valósághoz, megértesse, mi történik, s kijavítsa téves elgondolásainkat. Viszont amikor értelmünk védekezik, akkor a személy a valóságot próbálja saját késztetéseihez, szükségleteihez, elgondolásaihoz alkalmazni. A racionalizációban az ember elfogadható érveket hoz saját véleménye vagy tette megindoklásához. Mellőzi az igazi motivációkat, főleg ha azok

- nehezen elfogadhatóak. Egy cselekvés a posteriori igazolásáról van szó. Pl. ha valakinek nincs kedve elmenni egy találkozóra, akkor a késést megindokolja a „nagy forgalommal”. Magasabb szinten már egész ideológiákat alakítunk ki: pl. a készségesség elméletét hirdetjük, mert félünk állást foglalni; a szegények sanyarú sorsát ecseteljük, de azzal a gazdagok iránti haragunkat indokoljuk.
17. Intellektualizáció: ebben az esetben is az értelem védekezéséről van szó, de már nem annyira szisztematikus módon. Elkerüljük a gyakorlati problémákat egy elméleti szinten. Az érzéseinket és impulzusainkat elvont reflexióval védjük. Pl. ha valami nincs rendjén közöttünk, akkor elkezdjük fejtegetni a „kommunió” teológiáját. Olyan intellektuális fogalmakba menekülünk, amelyek érzelmileg semlegesek, s így elkerüljük a kényes, problematikus érzéseket.
18. Izoláció: ahhoz, hogy egy érzelmi reakció felbukkanását elkerüljük, figyelmünket szelektíven a kognitív szempontokra tereljük, nem pedig az érzelmekre. Ezt a védekezést használó ember „csak ész, semmi szív”. Mindent az ismeret rideg tárgyára, spekulatív kérdésekre vezet le, s az érzelmeket bebörtönzi, elzárja. Pl. a hétköznapi társalgásban: banális témákról beszélgetünk, hogy elkerülhessük a nyugalmunkból való kizökkenést /időjárás, politika, pletyka/.
19. Áttolás: az érzést egy másik tárgy felé irányítom. A tárgy megváltozik, de nem maga az érzés. Az áttolás lehetővé teszi az érzés kisütését egy „póttárgy” felé, amely semlegesebb, kevésbé fenyegetőbb, veszélytelenebb az eredetinel. Ez a póttárgy viszont az eredetinek lehet a szimbóluma is. Pl. a beosztott, aki nem mer szembeszállni a főnökével, nem szól neki vissza, dühét otthon a feleségén vezeti le, a feleség, aki nem szól vissza férjének, gyereken vezeti le, a gyerek, aki nem felel vissza anyjának, barátján vagy kisebb testvérén vezeti le a dühét stb. A konfliktusok átirányításában a legtöbbet mindig a leggyengébb „láncszem” szenved el.
20. Represszió /elfojtás/: bizonyos pszichikus tartalmakat kizárni, azért, hogy azzal a szorongást elkerüljük. Ki lehet zárni azt, ami egyszer tudatos volt (másodlagos represszió) vagy el lehet fojtani olyan gondolatokat vagy érzelmeket, amelyek még nem érték el a tudati szintet (elsődleges represszió). Minden olyan valami alkalmas arra, hogy elfojtás alá kerüljön, amely a tudatos személyiség domináns tendenciáival, vágyaival, ideáljaival, akarásával, önmagáról kialakított „jó” vélekedésével ellentétes! A felejtés a represszió tipikus példája. A represszió hasonló a tagadáshoz: a tagadásban a külső valóság alakul át, a represszióban a belső valóság.

D. Elfogadott valóság – kreatív képességek

21. Szupresszió: tudatos vagy félig tudatos döntés arra vonatkozólag, hogy figyelmemet később helyezem impulzusaimra, konfliktusaimra. Az életstílusommal ellentétes elgondolásokat, impulzusokat, érzelmeket ellenőrzésem alá vonom és hatástalanítom. A figyelem „késleltetése” nem azt jelenti, hogy a konfliktust el akarja kerülni.
22. Megelőzés: a jövőbeni nehézségek realiztikus előrelátása, tervezése. Ekkor nagy szerepe van a racionális akarásnak.
23. Humorizmus: a humorista képes az ön-objektívizációra. Képes saját alkalmatlanságait, hibáit, abszurdításait, éretlenségeit észlelni. A humorizmus az érettség jele: a gyerekek és a kamaszok nem képesek önmagukon nevetni. Egy Allport-féle felmérésben kiderült az, hogy magas a korreláció a humorizmus és az önismeret között. A humorizmusban képesek vagyunk túllépni önszeretetünkön, narcizizmusunkon s realiztikusán értékelni önmagunkat. A humorista a csoportban is pozitív a jelenléte: megvitatja, átdimenzionálja a problémákat, csökkenti a feszültséget, segít másokat abban, hogy felismerjék saját hibáikat.
24. Szublímáció: olyan folyamatról van szó, amelyben elfogadhatatlan impulzusainkat (pl. szexualitás, agresszió) egy társadalmi és egy személyes szinten elfogadhatóbb, magasabb

célok felé tereljük, s ez bizonyos megelégedettséget nyújt számunkra. A szublimációban az impulzus megtartja saját célját (gratifikáció), de lecseréli a tárgyat (a társadalmilag elfogadhatatlanból társadalmilag elfogadott, jutalmazandó lesz). Ugyanazon cél elérése érdekében új útvonalat találunk. Pl. a sebész szadizmusát elfogadható módon éli meg; az ökölvívó az agresszivitásából szórakoztatást csinál. Nekünk, keresztény pszichológusoknak viszont több kifogásunk is akad a szublimációval akkor, ha azt nem a patológiában alkalmazzuk /lásd Cencini-Manenti megjegyzései/. Mely problémákról van szó? 1. Arról, hogy a freudi felfogásmódban a magasabb rendű motiváció is mindig ösztön marad, azaz a személy mindig báránybőrbe bújt farkas. Minden ösztön marad, csupán a csomagolás, az átcímkezés változik; 2. A freudi szublimáció mögött az a feltételezés húzódik meg, hogy az érzelmek s azok reprezentációi tetszés szerint társulhatnak s leválhatnak (asszociálódnak + disszociálódnak). Hogyan lenne lehetséges az, hogy egy ösztön egy nála jóval magasabb rendű motivációhoz társuljon akkor, amikor az értékek és a szükségletek között minőségi különbségek vannak? 3. Freud szerint a magasabb rendű aktivitáson keresztül az alacsonyabb rendű is gratifikálódik, ugyanakkor soha sem tudja kielégíteni a szexuális ösztönzéseket, tehát a gratifikáció egyben frusztráció is! Freud sohasem volt képes lemondani azon feltételezéséről, hogy az ösztönkésztetéseket „mindenképpen ki kelljen elégíteni”. Ezért elmélete nem képes megmagyarázni azt, hogy valaki pl. egy magasabb rendű hivatást választ. Így a cölibátust sem képes megmagyarázni a szublimációval! A freudi energia-átalakítás fogalma zavaros, bizonyíthatatlan, s nem veszi számításba az emberi szabadságot, kreativitást.

IX. Fejezet A motivációk elsajátítása

Élni azt jelenti, hogy növekedni. A növekedésben magától értetődő, hogy el akarunk „mozdulni”, mozgásba akarunk kerülni, egy ismeretlen felé. El kell hagyni önmagamat, ki kell lépnem önmagamból. Ez éppen ellentétes az ismétlődéssel, az unalommal, az önmagamba zárkózással.

Az ember mindig tökéletesíteni szeretné képességeit, s ez már jelen van testi szinten is: erősebb, szívósabb, teherbíróbb szeretnék lenni. A tökéletesedés után vágy jelenik meg a pszichoszociális szinten is: több, jobb kapcsolatokra törekszem. Hasonló a helyzet a racionális-spirituális szinten is: többet akarok tudni, jobban el szeretném mélyíteni a valóság értelmét.

Mind a 3 szinten növekedni, fejlődni szeretnénk. Ezt a fejlődést, növekedést a tanulás, az elsajátítás teszi lehetővé. Egyszerűen meg akarunk tanulni „élni”. Mi is az a tanulás, elsajátítás? A tanulás olyan új magatartásformák befogadási folyamata, amelyek a fejlődési évek után következnek be. Vegyünk erre 4 példát:

1. Vallásosság: lehet azt kreatív módon is élni, s ez túlmutat a moralitáson, de az nem a moralitáson kívüli. Több ez a vallásosság, mint norma. A vallásosságban az Istennel való személyes kapcsolat a fontos, s nem pedig amit ez a kapcsolat hozhat, jelenthet (védelem, nehézségek előli menekülés. Amikor a személyes kapcsolat fontos, akkor a személy éli vallásosságát, ellenkező esetben használja azt. Különbség van tehát extrinzik és intrinzik vallásosság között!
2. Politikai ideológia: egy párthoz való csatlakozást motiválhat a meggyőződés, de ugyanakkor a karrier is, vagy pedig az, hogy „hát a többség így gondolkodik”.
3. Társulás: egy csoport, egy kultúra megteremtheti a fejlődéshez szükséges légkört, ugyanakkor az a folyamat is beindulhat, amely során a személy szempontjait a vezető vagy a csoport érdekei alá rendelik.
4. Házasság: a házastársak segíthetik egymás fejlődését, de ugyanakkor gátolhatják is, mivel „kölcönösen” gratifikálják egymás szükségleteit.

1.

A motiváció fogalma

Ahhoz, hogy tegyünk valamit, motiváció kell, egy „értelem”, amely megmagyarázza, hogy milyen cél érdekében cselekszem. Minden lényeges magatartásnak van oka. A motivációt a hétköznapi életben más szavakkal is jelzik: szándék, vágy, cél, érdek, mozgatórugó, választás, preferencia. A motiváció egyben gyűjtőfogalom is: jelzi azt, hogy minden magatartásban többé-kevésbé tudatos, központi motívumok sokaságáról van szó. Léteznek emotív motívumok, s racionális motívumok. Az érett cselekményhez, magatartáshoz szükséges a racionális motívum is.

Minden motívumnak legalább részben tudatosnak kell lennie, de persze léteznek tudatalattiak is. A motívumok lehetnek aktuálisak s habituálisak. Aktuális egy motívum akkor, ha itt és most történik, habituális, ha olyan motivacionális dispoziókról van szó, amelyek egy múltban tett értékelésből származnak, viszont a jelenben is hatnak, működnek.

Minden tettben megjelenik a motívumok hierarchiája is: egyesek lényegesek, mások periférikusak. A központi motívum az, amely leginkább előtérbe kerül, érvényesül: ez szervezi és irányítja a cél felé az energiákat.

Kelman szerint 3 módja van annak, hogy motiváltak vagyunk: behódolás, identifikáció és internalizáció miatt. Ezek bár különböző folyamatok, legtöbbször mégis keverten vannak jelen. Lényeges azt megvizsgálni önmagunkban, hogy melyik kerül túlsúlyba!

2.

Behódolás

A személy a behódolás folyamatában olyan magatartást sajátít el, hogy azzal jutalmat akar megszerezni, vagy büntetést akar elkerülni. Ebben a folyamatban nincs semmiféle személyes meggyőződés.

A jutalmak-büntetések nem feltétlenül fizikai jellegűek: érzelem megvonása, büntudat felébresztése stb.

Ebben a folyamatban nincs tényleges konszenzus: a személy nem feltétlenül hisz a magatartás tartalmában, értékeiben, csupán előnyhöz akar jutni, s többnyire passzív módon. Az ilyen behódolás alapú magatartás csak addig tart, ameddig azzal hatást tud elérni, pl. a tekintélynek való alkalmazkodás. Társas értelemben maga a vezető is kiválthatja a behódolás folyamatát. A konformitás mindig külső s időleges. A behódolás a magatartás utilitarisztikus funkciójának felel meg, de kapcsolatban lehet a védekező szerepekkel is. Strukturális szempontból a behódoló személy inkonzisztens.

3.

Identifikáció

Ebben a folyamatban a személy azért vesz fel bizonyos magatartást, mert létre akar hozni illetve fenn akar tartani egy személlyel vagy csoporttal valamiféle gratifikáló kapcsolatot. Ez a bizonyos „kapcsolat” abban az értelemben gratifikáló, hogy segít a személynek megőrizni saját pozitív énképét. Ez a kapcsolat lehet valóságos, ugyanakkor fantáziában is kialakítható. Példák: az apa fia orvos lesz, mert apja is az; egy gyerek egy sztár gesztusait utánozza, mert részesedni szeretne hatalmában, erejében; egy fiatal csoporttag elfogadja a csoport értékeit, olyannyira, hogy olykor már a vezető hanglejtését is utánozza.

Az identifikációnak 3 típusa létezik:

- A. Klasszikus: az egyén teljesen vagy részlegesen átveszi a modell identitását. Olyan akar lenni, mint ő; úgy tesz, hisz, vélekedik, mint a másik.
- B. Kölcsönös szerepszerű: a két fél kölcsönösen azonosul, s ezért az egyik úgy cselekszik, hogy a másik elvárásainak megfelelően: olyan vagyok, amilyennek te engem akarsz, s fordítva. Ez a kölcsönösség lehet komplementáris (pl. orvos-páciens, aktív-passzív, uralkodó-függő) vagy hasonlóságelvű (két személy vonzódik egymáshoz, mert bizonyos aspektusban nagyon hasonlóak).
- C. Csoport-azonosulás: azért, hogy javíthassa a személy énképét, olyan magatartásokat vesz fel, amelyekkel megfelel a csoport elvárásainak: egy csoport tagjaként érzem, hogy vagyok valaki, hogy érek valamit, sőt még protagonista is lehetek. A csoport kvalitásai mintegy a saját énembe vándorolnak át, megerősítvén saját identitásomat.

Milyen kapcsolat van az identifikáció és a behódolás között? Az identifikáció magasabb rendű, mint a behódolás: az identifikációban már jelen van egy privát-belső elfogadás, mivel a személy hisz abban, amit elsajátít. Aztán, azért is azonosulhat a másikkal valaki, mert vonzó, s nem pedig, mert jutalommal kecsegtet.

A legfontosabb különbség mégis abban van, hogy az identifikáció szükséges folyamat az értékek megszerzésében. Egy elképzelés, gondolat megtanulására elég egy könyve, egy

konferencia; az értékek elsajátításához szükségünk van modellre, kapcsolatra (pl. katekézis oktatásában, a teológiai ismeretek továbbadásában). A keresztény hivatás igényli az „élő” modell jelenlétét, akitől nem leckét akar megtanulni, hanem egy „létezés-módozatot”!

Az identifikáció viszont elég ambivalens is. Nem elég identifikálódni, hiszen ez csak egy szakasz a fejlődésben. Az igazi probléma az identifikációval az, hogy a motívumok nem válnak meggyőződéssé, nem integrálódnak a személy értékrendszerébe! Egy másik probléma az identifikációval az, hogy egy magatartás fennmaradását a kapcsolat léte feltételelessé teszi s ezért az függ a társas támasztól: addig tart, ameddig a kapcsolat tart! Ilyen pl. a fiatalok politikai, vallási, egyházi, társadalmi esete: addig tart a lelkesedés az ügy iránt, amíg meg nem házasodnak vagy el nem mennek dolgozni. Aztán az identifikáció lehet védekező jellegű is: fenntartja önbecsülését, de ekkor passzívan támaszkodik más valakire, hogy azzal elkerülje a szorongást, megússza a felelősségvállalást. Az identifikációval levezeti a bizonytalanságát. Nem azért támaszkodik másokra, hogy azzal önmagát konstruálja, hanem hogy valami „rosszabbat” elkerüljön. Így az identifikáció a fejlődés akadályává válik.

4.

Az identifikáció két típusa

Nem minden identifikáció segíti a fejlődést. Az identifikáció annyiban lehet a fejlődés forrása, amennyiben olyan magatartásformákat alakít ki, amelyek az értékeket növelik. Gátol akkor az identifikáció, amikor az én olyan részeit gratifikálja, amelyek ellentétesek az értékekkel. Az első esetben internalizáló, a másodikban nem-internalizáló identifikációról van szó. Az egyik identifikáció az értékeket, a másik az anti-értékeket elégíti ki. Pl. egy barátság, amelyben egy pozitív jót szeretnének megvalósítani s egymás javát keresik, ekkor ez internalizáló identifikáció; viszont ha a barátság olyan, akár egy bünszervezet, akkor éppen az ellenkező folyamatról van szó. Árnyaltabb a különbség akkor, amikor egy identifikáció értékeket is kielégít, de ugyanakkor vele ellentétes szükségleteket is: egy anya szereti fiát, javát akarja, viszont a fiával való kapcsolatán keresztül ahhoz szeretne jutni, amit gyerekkorában esetleg megtagadtak tőle, vagy egy cégvezető, aki minden lehetségest megtesz cége fejlődése, előmozdítása végett, viszont jogot is formál arra, hogy azt „birtokolja”, saját „tulajdonának” tekintse.

Vannak olyan szükségletek, amelyek önközpontúak, disszonánsak, s vannak, amelyek másközpontúak, allocentrikusak. A másközpontú szükségletek az értékek megélésére predisponálhatnak. Az az identifikáció, amely disszonáns szükségleteket elégít ki, nem lehet internalizáló. Az internalizáló identifikáció csak semleges szükségleteket elégíthet ki.

5.

Internalizáció

Az internalizációban a személy azért fogad el egy társas befolyást – a maga értékeivé és magatartásaivá alakítván -, mert azoknak belső értéket tulajdonít s azt koherensnek találja saját értékrendszerével.

Amit a másik javasol, azt nem azért fogadom el, mert azt a másik is teszi, hanem mert az önmagában értékes és hiteles. Ahhoz, hogy egy magatartás tartós és stabil maradjon, nem szükséges a társas megerősítés: a saját magam meggyőződése lesz a gratifikáció, s ehhez a meggyőződéshez hűségesek maradunk még akkor is, ha senki sem dicsér meg érte vagy ha hűségemért nagy árat kell fizetni.

Az internalizációt nem szabad összekevernünk a racionalizációval. Az internalizációhoz nem elég az ember értelme, kell a szíve és az akarata is, azaz a teljes ember. A behódolás vagy az identifikáció magatartásai nem integrálódnak a személyiségbe, inkább elszigeteltek, mesterkéltek lesznek. Az internalizációban a viselkedés a személy integrált része lesz, s egyszerre jelenik meg

benne az a személy, aki most van (aktuális-én) s aki a jövőben szeretne lenni (ideális-én). Az internalizációban a motivációk meggyőződéseké válnak.

Az internalizáló tanulás, elsajátítás a következő jellemzőket tartalmazza:

- képes az értéket, mint objektív valóságot megragadni
- egy erős vonzást él meg, mivel az értéket önmagában jónak találja, amely ezért kívánatos személyisége javára
- képes az értékben megragadni saját én-ideálját is: van valami, ami átlép, túlmegy, s ami megvalósul.

6.

Internalizáló stílus

Az internalizálásnak 3 komponense van, amely megmutatkozik az internalizáló személyiség életében, életvitelében:

- A. Az elvárások realizmusa: szociális, társadalmi szinten, mivel meggyőződéseként él, független. Nem veti bele magát azonnal bármilyen cselekménybe, folyamatba, s nem túloz önmagát illetően. Igazságos, objektív, s tisztességes. Nem részrehajló, nem egyoldalú. Másokban nem ellenséget lát, s nem a saját szolgálatába szeretné állítani.
- B. A lemondás feszültsége: az internalizációval az élet nem egyszerűsödik le. Ahhoz, hogy élhessünk szükség van bizonyos típusú feszültségre. A feszültség egy pszichikus energia, amely ott van cselekményeinkben, szenvedélyeinkben, kedvtelésünkben, lelkesedésünkben. Az internalizáció kikerülhetetlenné teszi a „lemondás feszültségét”. A lemondás által kiváltott feszültség nem elviselhetetlen a személy pszichikus egyensúlyát illetően. Egy érték internalizációja a szükségletekről való lemondás ára! A lemondásban egyúttal egy erős vonzást is megtapasztalunk, s éppen ez az, ami elviselhetővé teszi a feszültséget. A tudatos, szabadon elfogadott és választott áldozathozatal szenvedést okoz, de ez nem tör be a pszichikai térbe, azaz mindig ellenőrzésünk alatt tartható! A kizárt alternatíva nem tűnik el, vonzó marad továbbra is, de mégis ellenőrizhető. A lemondás örömet is okoz, de az nagyon fontos, hogy a személy a lemondásában motivált legyen, s ugyanakkor őszinte is. Létezik egy másik fajta feszültség is, ez a frusztráció-feszültség. Ez egy szükséglet ki-nem-elégítéséből eredő bizonytalanság, érzelmi állapot. Pl. meg kellene bocsátanom, de ugyanakkor bosszút is szeretnék állni; együtt akarok működni másokkal, de ugyanakkor saját fejem után is akarok menni. A központban a szükséglet, az énkép s az önmegvalósítás lesz. Amennyiben szükségletét nem képes kielégíteni, szorongás gyötri, ürességet érez, állandóan zavarja valami, leköti szinte teljes figyelmét s a folyamatokat nehezen tudja ellenőrizni.
- C. Szerepek gyakorlása: életünkben sokféle szerepnek kell megfelelnünk. Ezek a szerepek töredékesek, s nem is képesek kifejezni teljes személyiségünket. A szerepek gyakran konfliktusban állnak egymással. Viszont aki képes az internalizációra, az meggyőződése alapján fogja keresni identitását. Az internalizáló személy egyben érték-orientált. A nem-internalizáló egyén inkább szerep-orientált: egy aktivitás céljá válik, gratifikál, s előbb-utóbb az identitásának „székhelyévé” válik. Ekkor a szerep abszolúttá válik, az érték pedig mellékesség! Ragaszkodik szerepéhez, abból ki sem lehet mozdítani, mivel számára az adja azt, hogy „ki is vagyok valójában”. A szerepről való lemondás számára identitás-krízist jelentene. A szerepben gyakran bukkan fel az

öntetszelgés, a narcizizmus, de később ebből unalom, frusztráltság és csalódottság lesz.

II.rész

A keresztény antropológiai elméleti háttere, szerkezete, kialakulása, dinamikája.

X. Fejezet

A keresztény élethivatás antropológiája L.M. Rulla szerint

Bevezetés

Ahogy létezik keresztény filozófia, úgy **létezik keresztény pszichológia** is! Egy keresztény pszichológia alapjainak letételében rendkívüli szerepe van **L.M. Rulla** jezsuita atyának, a Rómában működő Pszichológiai Intézet alapítójának. Az eddigi fejezetekben is leginkább az ő szempontjait követtük, hiszen olyan témákat vet fel s vizsgál meg a keresztény hit fényében, amelyeket más olyan jellegű tanfolyamokban, mint a 'Bevezető a pszichológiába', vagy 'A pszichológia alapjai' vagy csak egyszerűen a 'Pszichológia' (pl. Atkinson stb.) még csak nem is érintenek vagy csupán érintőlegesen, mellékesen tárgyalnak róla. Ilyen például az 'ideálok', az 'értékek' témaköre, amely egy keresztény pszichológiát megismerni akaró számára eleve megkerülhetetlen.

Olyan tanfolyam, hogy '**Pszichológia**' **nem is létezik**, így egy ilyen címet viselő tankönyv, bevezető (pl. Atkinson) eleve elhibázott, rossz indulás! Rossz kezdet, hiszen feltételezi, hogy a szerző valamiféle 'tudományos semlegesség'-re vagy az 'általánosság' – ra való hivatkozással (pl. vannak olyan bevezetők, amelyek '**Az általános pszichológia**' címet viselik) kizárólagosságra, egyoldalú és önszempontú monopóliumhelyzet megteremtésére, mintegy 'politikai korrektségre' törekszik, azaz más megközelítéseket az önmagáéhoz képest leértékel, mellékesnek tekint, igyekeztén megszabni, hogy mit hogyan 'kelljen' értelmezni vagy egyáltalán szóba kerülhet-e bizonyos összefüggésben (ezért nem szívesen beszélnek egyesek az értékekről, az ideálokról, az ember-Isten kapcsolat lehetőségéről, mert az nem pászolna az „Ő” pszichológiájukba). Ezért tehát minden típusú pszichológiába bevezető tanfolyam mögött meghúzódik egy antropológia, egy emberkép, amelyet tudva-nem-tudva, de szerzője elrejt a sorok között. **Nem létezik** tehát olyasfajta tanfolyam, mint '**Bevezető a Pszichológiába**', **hanem** csak olyan, ami '**Bevezető VALAMILYEN Pszichológiába**', mint ahogyan nem létezik olyan, hogy '**A pszichológia alapjai**', hanem '**A VALAMILYEN pszichológia alapjai**'. Létezik tehát keresztény pszichológia, 'Bevezető a keresztény pszichológiába', 'A keresztény pszichológia alapjai' tanfolyam! A következő sorokban próbáljuk megérteni L.M. Rulla atya mindazon szempontjait, amelyeket felhasznált egy keresztény pszichológia megalapozásában.

A.

1.

Kiindulási szempontok a keresztény pszichológiához

A keresztény élethivatás nem más mint Isten az emberi személyhez intézett felhívása, a neki szóló meghívás annak érdekében, hogy ugyanaz a személy az új létrehozandó Szövetségben (Jer 31,31; Ez 36,26) mint partner működhessen együtt a Meghívóval, Istennel. Ezt a Szövetséget Isten akarta, közötte és az ember között. Ez a felhívás, 'meghívás' Isten ingyenes ajándéka, amely alkalmassá teszi az embert arra, hogy erre válaszolhasson a Szentlélek folyamatos működése révén. Isten emberhez intézett

meghívása viszont nem hullik valamiféle 'semleges' talajra, hanem az embere személyiségében eleve két fontos **antropológiai valósággal** találkozunk:

1. Az emberben megvan, adott, hogy **'istenközpontúan túllépjen önmagán'**, azaz szisztematikus túllépje önmagát, azaz mindazt amit érez, gondol, akar, megvalósít, tehát mindent, ami önmaga, tehát képes a jelen helyzeten túllépni és Istent, mint végső célját (teocentrikusan, azaz istenközpontúan) elérni (túllépni önmagán, öntranszcendens, önmeghaladó módon). Sőt, ez az istenközpontú önmeghaladó **tendencia arra készíti** az embert, hogy **elköteleződjön**, azaz feladat elé állítja, hiszen arra serkenti, hogy folyamatosan, tehát dinamikusan **szembesüljön** a saját énjét meghaladó objektív, azaz erkölcsi és vallási értékekkel, amelyekkel élete során találkozik, s amelyek az ember számára olyan imperatívusként jelennek meg, miszerint **'neked'** a téged meghaladó 'erkölcsi és vallási' értékek szerint **'kellene élned'** és nem csupán a 'természetes értékek (gazdasági, társadalmi, esztétikai stb.) meghatározása alapján.
3. Az isteni meghívás viszont találkozik egy másik antropológiai valósággal is, amely nem más, mint az emberben megtalálható sokféle **lehatároltság, limitáltság**, amely **gátolhatja, fékezheti** azt, **hogy** az ember **szabadon élhesse** az előbb említett önmagát istenközpontúan túllépni képes tendenciáját.

Az előbb említett két antropológiai valóság sokszor eltérő, egymástól eltávolodó, azaz divergens: bár az első tendencia segítheti a megkötendő új Szövetséggel való együttműködésében, addig a 'nem-tökéletes', 'nem-teljes', lehatárolt 'szabadság ezt az együttműködést gátolja, akadályok elé állítja.

2.

A keresztény hivatás, mint dialógus

Követvén Alszeghy-Flick („Antropologia”, in Nuovo Dizionario di Teologia, 1977, pp. 12-69)) terminológiáját, hogy a hit fényében az emberről alkotott tudásunk évtizedekkel ezelőtt elsősorban az **'antropológia a teológiában'** módszerét követte, tehát kiemelte mindazt, amit az Isten az emberről kijelentett. Az 1970-es években viszont elkezdtek beszélni az ún. 'teológiai antropológiá'-ról, amely már nem annyira tárgyalt **mindarról**, ami mintegy összegezte mindazon teológiai kijelentéseket, amelyek az **emberre vonatkoztak**, amely része, szegmense volt a teológiának, hanem az egész, a teljes teológia olyan új dimenziójáról foglaltak állást, amely leginkább az ember üdvtörténetének szempontjait tartotta fontosnak, amely révén a **teológiai antropológia** a hittudomány egyik legfontosabb ága lett: „a dogmatikus teológia ma teológiai antropológia kell, hogy legyen” (Rahner, Theological Investigations, IX, p.28). Ezt nevezik a teológiában végrehajtott antropológiai fordulatnak, amely azt szeretné kiemelni, hogy a kinyilatkoztatás minden üzenete az ember felé irányul és az ő integritását igyekszik előmozdítani.

A teológiai antropológia szerint a kinyilatkoztatás tehát közvetve nem önmagáról Istenről szól, hanem elsősorban arról, hogy Ő érdeklődést mutat az ember iránt, azaz – Heschel szerint (Heschel, L, Uomo non é solo, 1970, p.135) – a „**Biblia** leginkább **nem** az, miszerint az ember **Istenről kialakít valamilyen képet**, hanem **inkább** az, amit **Isten alakít ki az emberről**. A Biblia nem az ember teológiája, hanem Isten antropológiája, amely az emberrel foglalkozik, s mindazzal, amit ő kér, nem pedig Isten természetével”.

Mindebből következik az a sajátos tendencia a teológusok körében, miszerint a teológiai kutatás formális szerkezete nem lehet más, mint a többi egyéb tudomány esetében, ezért a teológiában is az emberből kell kiindulni és az emberrel kapcsolatban kell folyamatosan maradnia.

Így a kinyilatkoztatás üzenete elsősorban az ember Istentől való meghívására kell, hogy utaljon, s ha ezt elfogadjuk, akkor magát a meghívást is dialógusnak fogjuk fel, hiszen ott van benne a másik felé irányuló figyelmesség, akivel párbeszédet akar kialakítani, akihez szólni akar, akivel együtt szeretne működni. A dialógus Isten és az ember között folyamatosan zajlik, ezért nem lehet beszélni „a Krisztushoz való csatlakozásról akkor, ha nem értjük azt, hogy Isten képmására lettünk teremtve, amelytől minket a bűn fosztott meg, de amely Krisztusban, az Atya képében ismételt helyreállt, megújult, abban a Krisztusban, aki maga az Atyával való fiúi dialógus, amely nélkül az ember nem tudná megvalósítani saját lényegi egységét”(Alszegehy – Flick, 1977, p.16.). Az ember hivatása, meghívása tehát nem más, mint a dialógus, párbeszéd, hiszen az egész univerzumban csupán az ember lett Isten képmására teremtve (Gen 9,5-6). Alszegehy felfogásában az **istenképiség** nem mint valami speciális ajándék vagy kegyelem jelenik meg, hanem mint valami dialógikus kapcsolat, **reláció**, amire csak az ember képes, mivel mások és az értékek felé párbeszédet tud kezdeményezni (Alszegehy itt utal S. Otto művére: Gottes Ebenbild in Geschichlichkeit, 1964, p. 53-111.).

A Gaudium et Spes (n.12) is tesz utalást az ember ezen 'dialógikus létezésére', amely istenképiségében rejlik. A Bibliában csak az ember az, akinek Isten azt mondja „te” és akihez Isten parancsolatokban és tiltásokban fordul, várván az ember ezekre adott válaszát. A Gaudium et Spes az **emberi létezés dialógikusként** való értelmezésén túl ugyanannak az embernek másokkal való lehetséges párbeszédét is említi, mivel Isten nem azért teremtette az embert, hogy magára hagyja, hanem **már kezdetekben** férfinek és nőnek alkotta, azaz a személyek által létrehozandó egységnek, közösségnek. Az ember természete szerint társas lény, azaz csak úgy tud élni, hogy másokkal kapcsolatot alakít ki, abban marad – közösségben -, abban bontakozik ki, az létezésének alapvető szempontja. A közösség a **személyek közössége kell, hogy legyen**, megnyilván más egyének felé elfogadva azokat, akik majd kiegészítik egymást. Ekkor lehet mintegy újra megélni azt analóg módon, amit a három isteni Személy él.

Isten minden személlyel dialógust folytat, de nem csak személyek, más egyének által, hanem olyan valóságok által is, mint a tárgyak, teremtett dolgok, események, amelyek szorosan kötődnek életünkhöz. Az értékek teljes világa közli velünk Isten szavát, Aki magáról szól és az emberben kérdéseket idéz elő élet értelmének legfontosabb célját illetően.

A **teológiai antropológia** viszont **nem** jelenti azt, hogy el lehetne távolodni a kinyilatkoztatás teológiájától egy önálló **antropocentrizmus** felé, amely szubjektívizmusba torkollna, amelyben az ember Istent saját céljainak szolgálatára állítaná be. Ezért nem elég hangsúlyozni az ember üdvtörténetében azt, hogy mindig Isten kezdeményez, Ő a Meghívó, Őtöle jön az élethivatásunk, anélkül, hogy a vele kapcsolatos üdvterben való részvételét lekicsinyelnénk. Mindez Jézus Krisztusban teljeseedik ki. Ezért, a Redemptor hominis szerint „ha az ember önmagát mélyen szeretné megismerni, akkor aggodalmaival, bizonytalanságaival, gyengeségeivel és bűnös mivoltával együtt, életével és halálával Krisztushoz kell közelebb kerülnie „(n.10). Mivel „Krisztusban és Krisztus által az Isten teljesen kinyilatkoztatta magát az emberiségnek, s ahhoz a meghatározottabbán közel került, ugyanakkor Krisztusban és Krisztus által az ember is saját emberi méltóságának, felemelkedésének és emberi mivolta transzcendens értékének valamint létezése értelmének teljes tudatára ébredt” (n.11).

A keresztény élethivatás tehát jellemzi az Isten és az ember közötti dialógus, de annak **központjában mindig Krisztus áll**. Krisztus az, aki az ember számára felvillantja saját méltóságának és hivatásának transzcendens dimenzióját és arra hívja, hogy szélesítse ki saját horizontjait a létezés, s nem pedig a birtoklás humanizmusa felé és hogy folytonosan utánozza Őt az Atya felé való transzcendencia, önmeghaladás irányába. Ezért a **keresztény élethivatást nem lehet egyoldalúan sem egy teocentrikus, sem pedig egy antropocentrikus szemlélettel** vizsgálni, hanem mindkettő együttes módszerére szükséges támaszkodni. A keresztény antropocentrizmus automatikusan igényli a teocentrizmust, amely azzal nem szemben áll, hanem lényegének forrása. Ezért szükséges **mindenféle teocentrista vagy antropocentrista túlzást kerülni** akkor, amikor az ember élethivatásáról van szó!

3.

Interdiszciplináris megközelítés

A keresztény élethivatásbeli dialógus tehát egyszerre a hit és az értelem eredménye: a hivatás Isten műve az emberben, de az ember együttműködésével, hozzájárulásával, az abban való részvételével. Az **interdiszciplináris megközelítésben** a különböző tudományágak (filozófia, pszichológia etc.) nem akarják a kinyilatkoztatott igazságok, hit terület se meghatározni, sem pedig kiszélesíteni. Az **emberi tudományok a teológia kiségitői** és azok is akarnak maradni. De miért is kell nekünk a keresztény élethivatásunkat az értelem kutatásának, így a filozófiának és a pozitív tudományágaknak alávetni?

Elsősorban azért, mert az értelem kutatása, keresése **növelheti a szabadságunkban való fejlődést, előhaladást és testvéri szeretetet**. Nem arról van szó, hogy a hit át fog csapni az újabb kételkedésekbe, hanem hogy a megfontolt, 'átgondolt' hit **megszabadít bennünket attól**, hogy keresztény élethivatásunkat **taktikai funkciók szerint**, kérdésfelvetések nélkül élhessük. Ezen túl, megszabadít attól is, hogy a hitet mint valami 'behelyettesítőt', **pótléket éljük**, mintegy hamis nyugalomban, mert hiányozna belőle az igazsággal való konfrontációra való szándék. **Másodsorban**, amikor a hitben megnyílunk az igazság felé, akkor egyben a felebarátunkkal való **dialógus irányába is készségesebbek leszünk**, azaz képeseknek mutatkozunk az őszinte kérdések felvetésére, a mások által is megélt valóságban való részvételre, egyszóval **a testvéri szeretetre**. **Harmadsorban**, amennyiben a keresztény élethivatást interdiszciplináris mivoltában tekintjük, úgy Lonergan teológiai módszere alapján azt 'praxis'-nak nevezhetjük, mivel a teológiai módszernek mindenképpen le kell fordítódnia, **bele kell illeszkedni a mindennapi élet valóságába**. A Gaudium et Spes (n.62) arra hívja fel a teológusok figyelmét, hogy a keresztény doktrínát igyekezzenek minél alkalmasabb módon kommunikálni korunk emberének: "Ennek érdekében azt javasoljuk a pasztorális gyakorlatban, hogy a profán tudományok felismeréseit és azoknak a használatát kellőképpen sajátítsák el, legfőbbképpen a pszichológiát és a szociológiát, hogy ezáltal a hívek is tisztábban és érettebben élhessék hitüket". Hasonlóképpen tesz javaslatokat a papnevelést illetően az Optatum totius dekrétuma is (n.2).

Mégis milyen problémák jelenhetnek meg az interdiszciplinaritásban? Már nehéznek tűnik a teológusok, filozófusok számára is meghatározni vizsgálódási tárgyukat, hát még a pszichológusok számára! A teológusok annyiban értenek egyet, hogy Isten abszolút misztérium, ezután pontosan meghatározni azt, hogy mivel is foglalkozzon, már nagyon nehéz. Hasonló a helyzet a filozófiával is: sok filozófiai elgondolás, rendszer van, de nincsen csak filozófia. A pszichológiát is ez a meg-nem-határozhatóság jellemzi: különböző pszichológiai iskolák, tanok léteznek, nincs tehát ilyen, hogy 'a pszichológia'. Például a pszichológiában minden elméletet és magyarázatot empirikusan kell alátámasztani, amelyeknek kapcsolatban kell lenniük a megfigyelhető emberi magatartással. Viszont ezek a tapasztalatbeli, empirikus próbák, bizonyítékok nem úgy jelennek majd meg, mint 'törvények', mivel csak 'statisztikai kijelentések'! Ez azt jelenti, hogy bizonyos egyének, csoportok, körülmények elemzéséből következtetni lehet valamire, viszont, amennyiben változnak az egyének, a csoportok, a körülmények, az előbbi következtetések abszolút ellentétjét is megkaphatjuk! Mindebből következik az, **elsősorban**, hogy a **pszichológia nem normatív** tudomány, hanem nomotetikus, azaz nem egyetemes törvényeket, hanem statisztikai eredményeket fog kialakítani, tehát sohasem mondhatja meg, hogy az embernek így és így 'kell tennie', hanem azt, hogy az emberben megtalálható az a tendencia, hogy valahogyan 'tehet' vagy valahogyan 'létezhet'. **Másodsorban**, **egy hipotézis** tapasztalatbeli próbájának **eredménye** ugyanazon hipotézis helyességének vagy hamisságának **nem lesz abszolút kritériuma**, de **ha sok-sok megállapítás egybeesik**, akkor azon hipotézis igazsága **egyre valószínűbbnek tűnik** és egyben hasznos elméletnek is fogják tartani! Egy hipotézis helyessége, igaza és hasznossága még inkább komolyan veendő akkor, amikor az hosszabb idő távlatában előrejelzésnek is tűnik, így pl. ha bizonyos tudatalatti pszichés, tartósan fennálló struktúrák nagyban hozzájárulhatnak ahhoz a tendenciához, hogy egyesek 'elhagyják' hivatásukat, s mivel ezeket évekkel később is észleljük, úgy sajnos az idő

múltával az előrejelzés beigazolódni látszhat még akkor is, ha a szituáció, a körülmények változáson mennek keresztül (pl. másik kolostorba, szemináriumba megy át etc.). **Harmadsorban**, a pszichológiai kutatások érvényessége nem csupán egyes személyek magatartását vizsgálja, hanem **általánosítható a mindennapjait élő emberek viselkedésére is** különböző helyzetekben akkor, ha azon kutatások komoly kritériumokat használnak. Ezért nagy **segítséget nyújthat** a pszichológia **általában mind a filozófia, mind a teológia számára** és nem csupán szélsőséges esetekben, azaz bizonyos patológiák felbukkanásakor.

4.

Az antropológia részek integrálása

L.M.Rulla a különböző antropológia részek, felismerések integrálásához **legmegfelelőbbnek** tartotta **Lonergan módszerét** (Method in Theology, 1973). Olyan módszerről van szó, amely **progresszív és összegző eredményeket nyújt a különböző és mégis egymással összefüggésben levő műveletekről**. Ezeket a műveleteket a minden emberi ismeretre jellemző folyamatok képviselik, kiindulásuk **a tapasztalat, a kutatás, a reflexió s az ítélet**, majd kezdődik ismét előlről, azaz visszatér a tapasztalatokra, ismét folytatódik a kör.

Lonergan **módszere transzcendentális**, azaz nem korlátozódik csupán egy tudományágra, hanem bármely tudományos eredmény tárgyát képezheti. Ennek a módszernek a nagy előnye még az, hogy egyben a **tudásszerzés önjavító folyamata is**: kérdésekből és intuíciókból áll össze, majd ismét más kérdésekből és intuíciókból egészen addig, amíg nem merülnek fel újabb és újabb kérdések. A problémákra, kérdésekre adandó megoldások ilyesfajta keresése **megóv** attól a veszélytől, hogy a módszer, a metódus, amely tegyük fel sajátossága egy tudományágnak, **abszolutizálhatóvá válhasson** és arra kényszerítsen más tudományágakat, hogy saját módszerét fogadják el. Más tudományágaknak is lesznek mindig más és más kérdései, további kérdései.

A Lonergan-féle transzcendentális módszer **lehetővé teszi** egyben azt is, hogy létrejöhessen egy **interdiszciplináris integráció**, hiszen megengedi, hogy a különböző tudományágak közötti kapcsolatot jellemezhesük. Lonergan módszere a lehetséges integrációból **kizárja** eleve a lehetséges **túlzásokat**. Az **egyik** túlzás az egységesítés, az **azonosságra való törekvés**: az eltérő antropológiák különbségének ugyanis meg kell maradnia, nem olvadhatnak egybe, hiszen minden tudományágnak saját természete, módszerei vannak, s csak ezek különbözősége által tudná gazdagítani a palettát, azaz a teljes ember jobb, sokoldalúbb megismerését, megértését. Ezért sem helyettesítheti egyik tudományág sem a filozófiát, mivel annak a feladata éppen, hogy a teljes embert egységesen szemlélje. A **másik túlzás** éppen az előzőnek ellentéte: **elválasztani** a filozófiai gondolkodást a tudományos ismeretektől. Egy emberről, társadalomról alkotott filozófia akkor válhat jobbá, ha figyelembe veszi mindazt, amit a tudomány mond, közöl. Viszont a filozófiai antropológia nem azonosulhat az antropológiai tudománnyal még akkor sem, ha kijelentéseit figyelembe kell vennie, azokat integrálnia kell, hogy a konkrét ember helyzetén segíthessen. Hasonló a helyzet a pszichológiával is: nem lehet azt elszakítani a filozófiától, ahogyan azt Allport fejezi ki: „A személyről szóló **minden pszichológiai könyv egyidejűleg a személyről szóló filozófiai könyv is**” (Allport, Pattern and Growth in Personality, 1961). Pszichológia filozófiai feltevések nélkül csupán mitosz, nem tudomány.

Lonergan transzcendentális módszere **szorosan összefügg a teológiával** is: az emberi értelem, megismerés ugyanazt a módszert használja a teológiában is mint más egyéb tudományban. Ugyanazon műveleteket használja a megismerésben, a döntésben. Szoros az összefüggés tehát az antropológiai és a teológia részelemek között. A teológiai kutatás szerkezet nem lehet eltérő a többi más tudományétól, hiszen a teológia is az emberből indul ki. Ebben az összefüggésben is **két végletet kell elkerülnünk**: az **antropologizált teológiát** és az **a-teológikus** (teológiát nélkülöző) **antropológiát**. A hit és az értelem között nincs ellentmondás, hanem egység, van megkülönböztetés, de nincs elválasztás, szeparáció. Szükséges lenne tehát helyreállítani a

keresztény létezés egységét és előnyben illik részesíteni mindazt ami elősegíti ugyanúgy a hit és az értelem egységét is.

Az Ige megtestesülése a konkrét emberi személyt és annak konkrét nehézségeit teszi központba. Krisztus az embert egzisztenciális konkrétságában akarja megváltani, azért a keresztény antropológia nem rendelkezhet **semmilyen ideológiai szuperstruktúrával**. **Kell** aztán, hogy a keresztény antropológia **transzkulturális és transztemporális** elemekre épüljön, hiszen az ember történelmi és szociális valóság: beilleszkedik egy meghatározott kultúrába, annak kertein belül él, fejlődik, alakul, **viszont** emberi természetének dimenziói mindezen folyamatokban nem változik. Ez azt jelenti konkrétan, hogy bizonyos antropológiai princípiumokat hasonlóképpen alkalmazhatunk bizonyos keresztény csoportok megvizsgálására szociokulturális és történelmi összefüggésekben is. Ez azt is jelenti továbbá, hogy amit más vallások antropológiai kijelentenek, azok érvényesek lehetnek a keresztényekre is, viszont csupán **bizonyos fokig**, hiszen minden vallás más-más antropológiával dolgozik, kutat. **Vannak hasonlóságok, de bizony vannak összegyeztethetetlen eltérések is!** Így például a keresztények nem válaszolhatnának az Atya hívására Krisztusban a Szentlélek által akkor, ha megelégednének saját magukkal, azaz nem tartanák fontosnak azt, hogy rajtuk kívül mással keressenek kapcsolatot vagy ha más keres kapcsolatot velük, akkor azt válaszra méltónak tartanák. A mai **teológia** is igyekszik **elkerülni két szélsőséget: a konkordizmust** (filozófiai és tudományos elképzeléseket egyenesen alkalmazni a hit oktatásában) és a **túlzott konzervativizmust** (minden tudományos és filozófiai kutatásból származó eredmény teljes egészében elutasítani).

Lonergan kiemeli, hogy a tudományok mai gyors fejlődése maguknak a tudományágaknak is megteremtette a saját nehézségeit, így pl. csak a 'konkrét' ember magatartásformáját akarják vizsgálni, de úgy, mintha csak az lenne egyedül az emberi természet megnyilvánulását! Mellőzik, elfelejtik az emberi valóságból a bűnt, az isteni kegyelem szükségességét és azt is, hogy a kegyelmet ugyanúgy el lehet fogadni vagy el lehet utasítani! Ezért lenne szükséges, hogy minden egyes tudomány hivatkozzon a teológiára mindakkor, amikor az embert vizsgálja és rá vonatkozóan tenne kijelentéseket; ugyanakkor fontos az is a teológusok számára – tudván hogy a teológia a tudományok királynője – hogy érdeklődést mutassanak a többi tudományág kutatásaira és a pozitív kutatási eredményeiket beépíthessék a saját módszereikbe is.

Lonergan szerint a **keresztény gondolkodó két elvárásnak kell, hogy megfeleljen**: el kell ismernie, hogy a **teológia egyetemes befolyással bír**, aki Krisztusban hisz, tudja, hogy Ő az ellentmondás jele, azaz vagy Vele vagy Ellene kell állást foglalni, tehát aki nem gyűjt, szétszóratik; ugyanakkor el kell azt is ismernie, hogy **az ember értelme révén a képes eljutni Isten létezésének állítására** a teremtett világból kiindulva, azaz léteznek olyan tudományos kutatások, amelyekből hiteles, komoly konklúziókat lehet levonni. A teológiai antropológiai tehát egyben kell, hogy összekösse mind a teocentrizmust, mind pedig az antropocentrizmust, analóg módon a Calcedóniai Zsinat felismerésében.

Az ember fogalmát illetően Mondin szerint különböző antropológiai szempontok vagy inkább ütköznek, amelyeket 3 csoportra lehetne osztani: a minimalista, a maximalista és a moderált tendenciák. A **minimalista tendencia** az ember ontológiai struktúráját annyira leredukálja, hogy megfosztja az embert attól a képességétől, hogy egyedül képes lenne az értelem által elérni az Istent. Tagadja tehát a természetes teológiát, az Isten emberi értelem általi megismerhetőségének lehetőségét. A legtöbb protestáns teológus tartozik ebbe a körbe, mint Barth, Brunner, Bultmann, Moltmann, Tillich, Cox, akik mindig visszanyúlnak Luter teológiájához. Ennek az állásfoglalásnak az érdeme az, hogy megmenti Isten transzcendenciáját, önmegnyilvánulásának ingyenességét, viszont azzal a veszéllyel jár, hogy a hitet abszurdummá redukálja, mivel a hittal ellentétesnek, idegennek állítja be az emberi értelmet. Ezzel ellentétes **tendencia a maximalizmus**. A maximalisták felfokozzák az emberi természet képességeit, s ezért kompromittálhatják Isten transzcendenciáját és a megváltás ingyenességét. Másrészt erényük, hogy elkerülik a dualizmust a természetes és a természetfölötti között. Ebbe a körbe tartoznak K. Rahner és Teilhard de Chardin. A köztes, azaz a **moderált tendencia** elfogadja szent Tamás gondolatát, miszerint a kegyelem nem

rombolja le a természetet, sőt azt tökéletesíti, ugyanakkor elfogadja a patrisztikus felfogást is, miszerint az ember Isten képére lett alkotva, azaz imago Dei. Az emberben ezen tendencia szerint van egy aktív képesség, amely meg szeretné ismerni Istent, és egy passzív, amely képes befogadni az isteni életet, amely ingyenes és transzcendens ajándék Istentől. Ez a moderált tendencia képes integrálni a természetet és a természetfölöttit, figyelembe véve és tiszteletben tarva a másik oldalt. Szerinte két eltérő, de nem ellentétes rendről van szó. Másképpen kifejezve, lefordítja a Calcedóniai Zsinat elgondolását egy antropológiai modellé. Ide lehetne sorolni Parente, Maritain és Guardini teológiai felfogásmódját.

B.

A tudatos és a tudatalatti

A tudattalant meg kell különböztetni a tudatelőttitől, a kognitív tudattalantól és a lelki tudattalantól. A Rulla által megvizsgált tudattalan az affektív, érzelmi tudattalanra utal. Az **affektív tudattalan** jellemzője az, hogy elérhetetlen, hozzáférhetetlen, s nem lehet a tudatosba átvinni akarat bevonásával, szándékosan.

Amennyiben az akarat közreműködését bevonjuk, úgy már tudatelőttiről beszélünk. Az **affektív tudattalanban** a személy csak arról tudhat, amit **érez**, de mindazon folyamatokról, amelyek ezen 'érzést' kiváltották, semmit sem tud. Ugyanez jellemezheti a kognitív tudattalant is: a személy ismeri, tudja a gondolkodásának az eredményeit, de azon folyamatokról, amelyek ezen gondolkodását eredményezték, nem tud semmit.

Maritain megemlíti az ún. lelki tudattalant vagy tudatelőttit, amely része a Jung-féle személyes és kollektív tudattalannak. Ez a lelki tudattalan az akarat és az intellektus tudatelőtti szférájának része. Ez a lelki tudattalan olyannyira kötődik az akarathoz és az intellektushoz, hogy az nem kötődik már az affektív élethez, azaz 'spiritualizált', hogy az nem érinti az ember szabadságát. Ez a lelki tudattalan inkább a művészetek, költészet, vallás szféráiban fejt ki hatását.

Az affektív tudattalan fontosságát magyarázva nem jelenti azt, hogy elfogadhatjuk a pszichoanalízist, mint olyat (főként utalván a freudi verzióra). Csupán annyit jelent, hogy számításba vesszük azt, hogy a tudattalan létezik, mint pszichogenikus erő és hogy az egyben aktív, hatást fejt ki. Két **végletet kell elkerülnünk** akkor, amikor az affektív tudattalanról értekezünk: **túlzottan nagy befolyást tulajdonítani a tudattalan valóságnak; mindent visszavezetni a tudatosságra**, kizárva más valóságok befolyását a pszichikus életből.

Kritikusan és szelektíve kell gondolkodnunk a freudi felvetésekkel kapcsolatosan, ezt pedig több okból kiindulva. **Freud megközelítése** mitológiai, nem pedig ontológiai. Freud gondolatait követve az erkölcsiség le lenne redukálva s Fölöttes-Én-re, ami szintén **elfogadhatatlan**. Amennyiben elfogadnánk a freudi Fölöttes-Én szerepét, úgy **tagadnánk** azt, hogy **az ember képes a teocentrikus transzcendenciára** és arra, hogy **képes magát elkötelezni** (van egy hang benne, amely közli, hogy 'kell' tennie valamit) az erkölcsi és vallási értékek irányába. Tehát, a freudi pszichoanalitikus elképzelést, úgy ahogy van, teljes egészében, nagyon kritikusan kell kezelni főként akkor, amikor annak antropológiai vonalát vizsgáljuk.

Két **antropológiai túlzással** találkozhatunk a tudattalan vizsgálatakor. Az egyik túlzás az, amikor tagadják a tudattalan valóságát, és az embert csak intellektus és akarat alapján fogják fel. Kerülik az ösztönök és érzelmek befolyásának lehetőségének megemlítését, és csak az érényekről vagy a gyarlóságokról (vétkek) értekezik. Az embert vagy szentnek vagy bűnösnek gondolja. Ez természetesen igaz, viszont ez az emberről alkotott teljes kép! A másik túlzás az, amikor a tudattalant olyan erőnek tünteti fel, amely teljes egészében uralja lelki világunkat. A tudatos-akaratlagos erők és a tudattalan erők közötti konfliktusban, küzdelemben fölényre tesz szert a tudattalan, amely működését titkosan, követhetetlenül és alattomban fejt ki olyannyira, hogy az embernek az a benyomása támad, hogy bár a tudatos életét véli aktívnak, de közben mégis a tudattalan erők érték el igazán céljukat, legyőzték az előzetesen meghozott tudatos döntéseit,

elhatározásait. Az első túlzás tendenciája az, hogy az **embert a bűnös-vétkes**, a másiké pedig, hogy **a patológia-normalitás perspektívába helyezze**.

Ugyanaz a **dichotóm antropológiai magyarázat** jelenik meg a **represszió, az elfojtás** fogalmát illetően is. Freudnál kétféle represszióról esik szó: az elsődleges és a másodlagos. Az elsődleges elfojtásban az elfogadhatatlan pszichés valóságot a represszió nem engedi belépni a tudatosba (pl. egy szó, kifejezés, amelyhez erős érzelmi reakciók társulnak). Ez a típusú represszió befolyásolja az észlelési folyamatokat is; a másodlagos represszióban az elfojtott ösztönök pszichés valóságának tudatosból való kiűzését, kizárását jelenti. Ez a típusú represszió befolyásolja a memóriánkat (látott vagy tapasztalt traumatikus jelenetek). Freud szerint az ösztönök, ösztönkésztetések (Triebe, drives) elfojtás alá kerülnek és maga az elfojtás jele annak, hogy pszichopatológiáról van szó, hiszen szerinte az eredmény, a következmény egy pszichés konfliktusból ered. **Freud** sohasem beszél arról, hogy egy tudatos és felelősségteljes döntés eredménye is lehet, mivel a lelkiismeret hangja elfojtja az ösztönkésztetéseket, ezért a freudi **koncepcióban nem beszélhetünk bűnről, csupán patológiáról!** Freud szerint az ember azért fojt el valamit, mert az számára 'kellemetlen' (vágy principiuma alapján), és nem azért, mert az emberben az a természetében megtalálható immanens képesség is megvan, hogy szembesül egy valósággal és szabadon és tudatosan azt elfogadhatja és elutasíthatja, annak ellenében, hogy az számára kellemetlen: megvan benne az értékek 'kell-jei', 'szükséges tenned'-jei! Szemben a freudi felfogással, **Caruso és Daim** az előbbi folyamatot állítják feje tetejére. Amíg Freudnál a 'lélek' (de inkább psziché) elfojtja az ösztönkésztetéseket, addig Caruso és Daim szerint **a lelket fojtják el az ösztönkésztetések**, s ezért van az, hogy az ember bünt követ el, azaz vétkezik. Caruso és Daim mellett Frankl is úgy gondolja, hogy az ösztönkésztetések még részben sem kondicionálhatják a lelket, azaz a lelki tudattalan fontos emberi valóság, anélkül, hogy arra hatással lenne az ösztönkésztetés. Wyss szerint mind az ösztönkésztetések, mind pedig a 'lélek' represszió alá kerülhet. Ha **használjuk a von Wilsacker-féle 'forgó ajtó elvét** (revolving door principle), akkor az nem kizárt, hogy **két pszichikus mozzanat** kerül elfojtás alá, azaz egy döntést elfojt vagy megszüntet egy ösztönkésztetés, vagy egy ösztönkésztetést elfojt egy akaratú aktus, a 'lélek' egy aktusa. Viszont **csak egy oldal válik nyilvánvalóvá** a pszichikus aktivitásból, amíg a **másik elfojtás alá kerül!** Mindebből az következik, hogy a represszió az emberi természet immanens valósága, azaz más teremtett élőlényekhez képest csak az ember képes elfojtani! Amit érdemes kiemelni tehát, hogy **sem a tudatlan sem pedig az elfojtás nem jele sem a bűnnek sem pedig a patológiának**, nem erkölcsi szabály meghágásának, de csak nem is egy emberi képtelenségnek a megnyilvánulásai!

Sem az ösztönkésztetések, sem a konfliktusok, de még a tudatlan elfojtás sem jelei a mentális betegségeknek, vagy a patológia jelenlétének. A tudatlan ösztönkésztetések és az elfojtások is képesek együttlétezni, együttesen **jelen lenni a normál, egészséges állapotban**, ugyanakkor jelzést adhatnak arról, hogy az ösztönkésztetések és az elfojtások patológiai szimptomák eredendőiként jelen lehetnek. Az ember Kohut és Wolf szerint gyengék, törékenyek, érzékenyek lehetnek anélkül, hogy azokból egyenesen pszichopatológiára következtenénk.

Mindezen elgondolásokból úgy tűnik először is, hogy az emberben **3 fajta tendencia, habitus, dimenzió létezik**, amelyek bár egymástól különbözőek, mégis funkcionális, dinamikus egységet képeznek. Létezik a az elsődlegesen **tudatos dimenzió**, ez az **'erényre-bűnre' való képessünk**; létezik egy **másik dimenzió**, ez a **'normalitásra-patológiára' való képességünk** (fontos elemei ennek a tudatlan és a tudatlan represszió); de viszont létezik az a dimenzió is, a harmadik, amelyben bár **jelen vannak a tudatlan és a tudatlan represszió**, de **anélkül**, hogy az magába zárná a patológiát, **patológiához vezetne** (ez befolyással bír a 'lelki életre'). Ez az új dimenzió az, amely L.M. Rulla javaslata! Az ember nem csupán erény-bűn és normalitás-patológia, hanem rendelkezik tudatlannal és tudatlan represszióval is, amely része teljes emberi valóságának, antropológiájának. Hasonlattal élve, az ember olyan, mint egy rádió, amely bár mindhárom hullámhosszat (a 3 dimenzió) képes befogni, de elsősorban valamelyik dimenzió szerint éli életét (van egy kedvenc adója).

Másodszor, a 3 dimenzió lehetőségén túl fontos megemlíteni az **érzelmek befolyását mindennapi életünkben**. A fogalmakon túl az emberben jelen van egy másik világ, ez pedig a képek és **szimbólumok világa**. Egy fogalom rendelkezik egy belső azonossággal, azaz egy virág mindig virág marad, akkor is, ha az kicsi vagy nagy, ilyen vagy olyan színű, ugyanúgy egy amerikai, egy kínai vagy bármilyen más ember számára. Más a helyzet a képekkel és szimbólumokkal, amelyek pre-koncepcionálisak, azaz fogalom-előttiek, hiszen **más és más emberek számára más és más jelentéssel bírhatnak**: egy virág jelentheti más ember szeretetét, jelentheti a természet szeretetét, jelentheti a Teremtő felé kifejezett szeretetét, vagy egy kertész számára a saját hobbijának a kedvelését. Az tehát hogy ugyanaz a dolog más és más ember számára más jelentéssel bír köthető az affektív memóriához köthető, amely **lehet ugyanúgy tudatos mint tudattalan**. Mindenkinek van a saját múltjához köthető érzelmi öröksége, amely elsősorban a szülőkkel, testvérekkel, barátokkal, nevelőkkel való kapcsolataiból eredeztethető. Minden ilyen memória affektív, érzelmi töltettel rendelkezik, amely függhet a múltjától. **Lehet tudatosan kedvelni** egy virágfajtát, mivel az volt az érzelmileg hozzám nagyon közel álló személy kedvence, de ugyanakkor – **tudattalanul** – az ember érezhet **vonzalmat vagy elutasítást** olyan személy iránt, aki emlékeztet a múltunkból valamilyen számunkra fontos, meghatározó személyre. Minden egyén tudhat saját **szimpátiáiról és antipátiáiról**, de sokszor nem vesz tudomást arról, hogy az múltjának affektív memóriájával van kapcsolatban olyannyira, hogy egy jelen helyzet értékelését, megítélését torzítja. A **tudatlan vonzalmak vagy elutasítások** vannak jelen a **házasságokban**, a férfi és a nő kapcsolatában, az apa és anya, szülők és gyermekek relációiban, de Rulla és kollégái vizsgálatai szerint a fiatal **szeminaristák és noviciusok** esetében is gyakran bukkannak fel gyermekkori és kamaszkori vonzalmak-elutasítások: az első 4 év szemináriumi vagy kolostori életben a 70%-uk az előljáróval illetve társaikkal való kapcsolataikban – egyáltalán nem meglepő módon - tudattalanul újraélték azt, amit valamikor gyermekkorukban vagy kamaszkorukban! Minél nagyobb a tudattalan befolyása a diszharmónikus, inkonzisztens személyé váló alakításában, azaz, minél inkább **ellentétesként éli meg az ideálokat a szükségleteivel szemben**, annál **irrealisztikusabban** fog elvárásokat támasztani magával a hivatásával is, mint amennyit az nyújtani tudna számára (apáskodást-anyáskodást-testvéri közösséget etc várna, holott...). **Minél irrealisztikusabb** elvárásokat támaszt, annál nagyobb az eshetőség arra, hogy elhagyja hivatását vagy pedig ha megmarad, akkor **nehezen fogja tudni asszimilálni**, integrálni, interiorizálni a **krisztusi ideálokat**. Összefoglalóan mondhatnánk, **minél tudattalanabbak az érzelmek**, annál erőteljesebben fog **szelektálni érzelmi memóriáink**, ezzel pedig egyre **limitáltabbá válik megismerésünk, döntésünk és cselekvésünk** az információkat, értékeket, személyeket, eseményeket illetően, amelyek **érintik keresztény élethivatásunkat és az Istennel való kapcsolatunkat**. Az ember tehát tud működni másképpen is, mint az elsősorban tudatos (erény-bűn), vagy az elsősorban patológiai (normalitás-patológia) dimenzióktól, amely gyakran megjelenik mindennapjaiban, hiszen ez erőteljesen érinti családi vagy hivatásbeli életét; a tisztán és kizáróan kognitív megközelítés a keresztény élethivatást illetően nagyon hiányos, mivel kizárja azon lényeges emberi tényezőket, mint az érzelmi-affektív és a tudattalan komponenseit, amelyek viszont azt a kognitív szférát befolyásolni tudják. Tehát az embert nem lehet le redukálni a tudattalanjára, de olyan antropológia sem lehetséges, amely őt csak a tudatos valóságában venné figyelembe, hiszen amint az előbbiekben felvázoltuk, a tudattalan nem csak létezik, de egyben aktív is.

L.M.Rulla sokszor hivatkozik Henri Ey-re (Consciousness, 1978) aki szerint „a tudatos és a tudattalan létezés ugyanazon emberi egzisztencia ontológiai struktúrájának egymást kiegészítő módjai”. **Ey szerint a tudatos és a tudattalan között inklúzív kapcsolat** áll fenn: a tudattalant magába foglalja a tudatos, amely annak a formája. A tudattalan része a tudatosnak, azzal rendelkezik, sőt annak létrehozója. Mivel a **tudatos birtokolja a tudattalant, ezért az limitálja**, határozza meg kiterjedését. A tudatos úgy rendelkezik a tudattalannal, mint önmaga másával. Hogyan alkotja meg a tudatos a tudattalant? Elfojtással! Amikor önmagát alkotja a tudatos, ugyanakkor önmagát el is utasítja, elveti, elfojtja és mintegy belső kiterjedési körén belül elhelyezi valahol. A **tudatosnak kétfajta létszerkezete** van, ami megfelel a két típusú elfojtásnak. Az egyik

létszerkezetét a **valóság, az objektivitás törvénye irányítja**: csak azt lehet beemelni a tudatosba, ami van, létezik, valós, objektív. Amennyiben nem az, úgy azt kizárja, elfojtja. A tudatos másik létszerkezetét **az identitás vagy autonómia törvénye szabályozza**: már nem az fontos, mint az első törvény esetében, hogy valamiről szó legyen, valamiről tudjon, hanem hogy valaki legyen, rendelkezzen identitással. Amíg az első törvényben a tudattalant kizárják a tudatos lét tulajdonságának teréből, addig a másodikban a tudattalant arra kárhozzatják, hogy más legyen, azaz ne vegyen részt a személy, a 'self' tudatosságának területében (ez jellemzi leginkább a freudi elgondolást). Például ha valaki a szerzetesi hivatást választja, akkor mindazt, ami ellentétes vágyaival, ideáljaival, elveti, elfojtja, mivel mindannak nem kellene lennie, azaz mintegy kategóriuks imperativusz eltöröl mindent, ami 'más', ami elfogadhatatlan, viszont az mégis élni, fennmaradni hagyja legalábbis lelkiismeretvizsgálatkor számol vele, mint azzal a valami 'mással', mivel a selfnek lelkiismeretfurdalása lehet, mert vágyhatott arra a 'másra' is, azaz őt valami 'más' megkísértette, el akarta saját selfjétől távolítani.

Ey szerint a **tudatos-tudattalan viszonyát a dialektika jellemzi**, mivel az ember nem az, aki 'tudatos', hanem az, akinek 'tudattalanja' is van, ezért a kapcsolatuk mindenképpen dinamikus. Tudatlannal rendelkezni nem csupán azt jelenti, hogy az ember nem határozható meg a maga teljességében, mint tudatosság, hanem hogy a **tudattalan az nem valami negatív meghatározás** az ember valóságában, azaz nem csak a tudatosság valamiféle 'árnyéka', árnyékos, sötétebb oldala. A tudatos-tudattalan viszonya nem szimmetrikus, nem kölcsönös és nem ekvipotenciális, azaz a tudatos és a tudatlan megjelenési formái nem reverzibilisek. A tudatos és tudattalan viszonya két szubtotalitás relációja, amelyek egymásnak vannak alárendelve. Ey ezzel elutasította Freud felfogását a tudattalan mindenhatóságát illetően, amely szerint a tudatos csak valami 'szerencsétlen' mellékterméke lenne a tudattalannak, s csak arra lenne jó, hogy mintegy védekezzen a tudattalantól, amelynek árnyéka, tükörképe lehetne. Inkább Ey szerint a tudattalan azért van, mert a tudatos úgy alakítja ki önmagát, hogy annak el kell fojtania és az ösztönöknek ezért formát kell nyújtania.

Ey tehát fontos gondolatokat nyújt az ember felfogását illetően:

- a. A tudattalannak nincs fölény a tudatos fölött, hanem az **ember eleve egy bipoláris** létező, akiben az egyik pólus a 'tudatos-értelem-transzcendencia', a másik pólus pedig a 'tudattalan-ösztönkésztetések-automatizmusok' által meghatározhatóak.
- b. A **tudatos és a tudattalan nem választható szét radikálisan** a különböző tettekben, gondolatokban, ideálokban. A tudattalan még legmélyebb rétegeiben is ott van valahol a tudatos, ugyanakkor a gondolat különböző formáiban is felbukkan a tudattalan, abból nincs sohasem kizárva.
- c. Az ember a saját pszichés életében állandó harcban, küzdelemben áll, azaz folyamatos **dialektika jellemzi ontológiai szinten**.

L.M.Rulla által ezen témában érintett másik gondolkodó Ey mellett **P.Ricoeur**. Ricoeur szerint a **tudattalan egy létező valóság**, amire elsősorban derivátumaiból, származékaiból tudunk meg. Ilyen derivátumok a szavak, gondolatok, cselekmények. Viszont a tudattalan valósága relatív, hiszen a mélypszichológia ellenfelei azt mondják, hogy a tudattalan nem más, mint a terapeuta páciensére való projekciója, kivetítése. Ricoeur szerint viszont **kétféle 'relativitás' létezik**. Az egyik **az 'objektív' relativitás**. Ez magában foglalja az analízis, az interpretáció, a hermeneutika szabályait, s nincs szó benne a terapeuta-páciens relációról. Ez tulajdonképpen egy episztemológiai relativitás, amely a felfedezett pszichikai 'tárgy', 'objektum' és szimptomák, interpretatív modellek, analitikus módszerek között található. A tudattalan és annak empirikus valósága olyan mozgást hoznak létre, amelyben a derivátumok visszatérnek saját tudattalan eredetükhöz, kiindulópontjukhoz. A másik relativitás **az 'interszubjektív'**. Itt arról van szó, hogy az analízis, a hermeneutika olyan valamit tulajdonít a tudattalannak, aminek a másik, a páciens számára jelentése van, aki a maga részéről is kijelenti, megerősíti azon jelentéseket, interpretációkat, amelyeket a pszichoanalitikus kidolgoz a páciense érdekében. Így a terápia sikere azt garantálhatja, hogy a

tudattalan nem a pszichoanalízis szubjektív találmánya. Ez igaz a tudattalan interpretációjára, amelyek hasznosak események, tények magyarázatára vagy megjósolására, pl. esetünkben a keresztény élethivatásra vonatkozóan. Bár Ricoeur elfogadja a tudattalan empirikus valóságát, de elszakad Freudtól, aki számára a tudatos csupán egy része a pszichének. Ricoeur elveti Hartmann azon állítását is, miszerint a tudatosság az egy 'konfliktusmentes' valóság. Ricoeur úgy gondolja (Hegel 'A szellem fenomenológiája' alapján), hogy a tudatos létezés az nem valami eleve adott valóság, hanem azt meg kell progresszíve szerezni, egy feladat. A **tudatosság kétfajta rendszer, interpretáció találkozásakor alakulhat ki**: az egyik az **archeológiai hermeneutika**, amely visszanyúlik a múltba, a **másik a teleológia**, amely a jövőt keresi. Egy konkrét antropológiában minden jelenség, esemény két kifejezésmódot követ, azaz nem csak az intencionalitás, a szándék számít, amivel a vizsgált tárgy irányába fordulunk (az a valami – pl. megvizsgáljuk, mert érteni szeretném milyen volt a múltam), hanem hogy az egyben a létezésnek, egzisztenciának, erőfeszítéseknek, vágyaknak, reményeknek (azzal, hogy megvizsgálom a múltam, azt is kifejezem egyben, hogy milyen jövőt szeretnék, milyen elképzeléseim, vágyaim vannak a jövőt illetően, pl. a gyógyulásom vágyaként elmondom a múltamat, asszociálok, de abban lehetséges, hogy torzítom – nem szándékosan - a múltamat, mert van bennem egy mélyebb vágy) is kifejeződése. Az első esetben az intencionális relációt a tárgyak irányítják, a második esetben a vágyak magyarázata, így a vágy interferenciát hoz létre az intencionalitással (ha visszanyúlunk Ey gondolatára, akkor a második törvény a 'valami' mellett a 'valaki' kifejezését is keresi). Másképpen, az értelem fenomenológiája a saját fejlődése során újabb és újabb hermeneutikákat, magyarázat-rendszereket, jelentéseket, szimbólumokat hoz létre, nem pedig a freudi magyarázatokhoz nyúl vissza. Tehát nem elégséges a freudi archeológiai interpretáció amikor a tudatosságról beszélünk, hanem két interpretáció találkozására van szükség (archeológiai és teleológiai). A hegeli fenomenológiából legelőször is Ricoeur átveszi a dialektikus gondolkodásmódot is: így nem lesz elég a freudi analízis, mivel a dialektikában folyamatosan a szintézisre kell törekedni, azaz minden figura, szimbólum a saját jelentését, igazságát az azt követő szimbólumtól fogja kapni, tehát minden szimbólumot megszüntetnek, megőriznek és felemelnek /hegeli Aufhebung/. A jelentés tehát ott lesz minden azt megelőző mozzanatban, azaz immanens. Másodjára, a szimbólumok játékból előbb-utóbb fel fog bukkanni a tudatosság, azaz a self (Selbst) önmaga tudatára ébred, tehát a folyamatos szintézisekből megjelenik az öntudat, a személy, az Én. Harmadjára, a tudatossá-válás folyamatában meg fog jelenni a különbség is, azaz ami nem én vagyok, ami az én tárgyammá válik, tehát két rivális tudatosság jelenik meg, a tárgyról való tudatosság és az öntudat, de mindez az igazság felé viszi az embert. Ez az öntudat az igazság vágya, a végtelenség utáni vágy. Így van tehát az emberben egy bizonyos fajta nyugtalanság (Unruhigkeit), amely nem köthető az ösztönkésztésekhez, hanem úgy jelenik meg, mint valami nem-egybeesés, valami-tőlem-különböző. Ricoeur a hegeli dialektikában a tudatosságnak egy teleológiai modelljét fedezte fel, amely nem más, mint a Bewusstsein (tudatos létezés) vagy a Bewusstwerden (tudatossá válás) olyan elmélete, amellyel kapcsolatba hozható a 'pszichológiai tudatosság' vagy egyszerűen a lelkiismeret is. Az embereben megvan egy olyan tudatos dialektika, amely a Végtelenre vágyik! A **kétféle hermeneutika feltételezésével** Ricoeur arra is utal, hogy az ember **kétfajta módon képes szimbolizálni**: az egyikben megismételjük gyerekkorunkat, míg a másikban kutatjuk, kémleljük felnőttkorunkat mintegy prospektikus módon, keresvén a jövőbeli lehetőségeket. Az első nevezhetjük regresszívnek, a másodikat progresszív szimbolizálásnak. Ami hiányos, válasznélküli Ricoeur értekezéséből az éppen az, hogy ezt a kétfajta hermeneutikát illetően nem teszi fel a kérdést, vajon azoknak létezik-e egy alapvető identitása, vagy pedig az ember tudattalanját úgy vegyük, mintha azok egy-egy félembert jellemeznének! L.M. Rulla szerint a két hermeneutika ugyanazon self kifejezései, a **regresszív**, amely kötődik a múlthoz, a tudattalanhoz, a melyeket majd 'védekező konzisztenciának vagy tudattalan inkonzisztenciának fog nevezni; a **progresszív**, amely nyitott a jövőre, tudatosságra törekszik, a 'nem-védekező-konzisztencia' névvel fogja illetni. Ricoeur viszont úgy véli, hogy Freud esetében a személy teleológiája nem viseli el a saját archeológiáját, ezért van az, hogy a tudatos létezés mintegy elsüllyed, belemélyed a tudattalanba.

L.M. Rulla ezen témában harmadik forrásként **K.Wojtyla** 'The Acting Person' (1979) művére támaszkodik. K.Wojtyla elfogadja a tudatalatti valóságát, sőt annak létezése még nagyobb fényt vet, mintegy kiemeli a személy potencialitáit belső lelki működéseit illetően. Nem csak a tudatosságban van folytonosság és kohézió, hanem a tudatos és a tudatalatti között is, mivel az emberben van olyan szféra, amely a tudatosság által hozzáférhető, s van olyan, amely nem.

Összefoglalva a L.M.Rulla által idézett főbb gondolkodókat, a következő állításokat tehetjük:

- a. a személyt csak a maga teljességében, totalitásában vizsgálhatjuk. A személy dinamizmusában a tudatos-tudattalan, a pszicho-szomatikus, az ösztönkésztetések, a racionális aktivitások, az affektív-emotív aspektusok ugyanúgy számításba veendőek, azokat integrálni szükséges;
- b. a személyt amennyiben a maga teljességében tekintjük, úgy őt csak egy bipoláris antropológia alapján érthetjük meg. Az ember nem két részből áll, hanem bipolárisan szervezi, működteti önmagát.
- c. mindhárom szerző nagy hangsúlyt helyez az ember érzelmi-emotív életére, a tudatos és tudattalan élményeire (Erlebnisse, experiences lived trough), amelyekkel hozzájárulnak egy szélesebb körű antropológia és etika megszerkesztésében, azaz az embere 'objektívizációjában' (vizsgálata tárgyává tételében) hiszen nem csak arról van szó, hogy 'mi' az ember, hanem arról, hogy 'ki' ő.
- d. a szerzők kiemelik a tudattalan fontosságát az ember dinamikájában, anélkül, hogy túlzott szerepet tulajdonítanak annak, tehát a tudattalan nem kerül fölénybe a tudatoshoz képest, azt nem uralja.
- e. az utolsó közös szempontja a fentebb említett szerzőknek a tudattalan működésére vonatkozik. A tudattalan az emberben antinómiákat, dialektikákat hoz létre, vált ki, szinte harcot a test, az érzelmek illetve a másik oldalról a lelki-morális képességek között. Mindezen dialektikák nem okozzák sohasem azt, hogy az embert megfosztanak a 'tudatos szabadságától', azaz az embert nem a tudattalan determinizmusa fogja mozgatni, motiválni. Mint ahogyan utalnak erre a hiányzó determinizmusra Pascal és Kierkegaard, akik azért, mivel az ember szembesül saját szabadságával, feszültséget, szorongást érezhet.

C.

A keresztény ember alapvető dinamikájának alkotóelemei

Az antropológiai potencialítások

A potencialításokat itt a lehető legtágabb módon kell értelmeznünk, azaz jelenthet bármilyen pszichikai erőt, amely velejárója az embernek és pszichikus életének állandó, folyamatos forrását képezi. Esetünkben a pszichét is a legszélesebb körben kell értelmeznünk, amely magába öleli az ember összes vitális erőit. Ahogyan azt Wojtyla értette, hiszen szerinte a psziché utal mindarra, az ember alkotórészeinek teljességét meghatározza. Viszont egyrészt, a pszichét meg is kell különböztetnünk a lélektől (anima), mivel nem szinonim kifejezésekről van szó. Másrészt a psziché nem is a szomatikus természettel azonos.

1.

A vágy és a motivacionális szisztéma

Azt már előzőleg kifejtettük, hogy az ember természete dialógikus. Ez a dialógus magába foglalja az ember aktusait, cselekményeit, mint pl. a megismerést, a szeretetet etc., következésképpen a dialógus a vágy, a motiváció fogalmait és tényszerűségeit is átöleli. Az ember

cselekményeiben vágyakozik, motivált, amelyek saját személyiségének megnyilvánulásai. Ezek a cselekmények, aktusok objektív valóságok, akkor is, ha azokat tudatosan, de akkor is, ha tudattalan módon tapasztaljuk meg.

Ugyanakkor nem minden vágy és motiváltság aktusa rendelkezik ugyanazzal a fontossággal, másképpen, léteznek olyan 'fontosság-kategóriák', amelyek motiválhatják akaratumkat és érzelmi válaszainkat. L.M.Rulla ezen magyarázatában leginkább Von Hildebrand írásaira támaszkodik (Christian Ethics, 1953). **Von Hildebrand** szerint a vágyakozásnak **3 értelme, jelentése lehet** az egymástól eltérő formális tárgyuknak megfelelően. Az **első** vágy egy **jó birtoklására és annak élvezésére** irányul, pl. az evés az ételre, a szomjúság a vízre, a hallgatás a zenére etc. Viszont nem minden jó birtokolható (pl. hogy az igazság győzedelmeskedjen)! Ez jellemzi a második vágyat, ami a **nem reális, valós jóra irányul**. Viszont ez a második típus sem foglalja magába mindazon emberi magatartásformákat, amelyek a jóra irányulnak, ilyen pl. az önértékelés, az öröm, a tisztelet. Így fel kell tételezni egy harmadik típusú vágyat, ami arra **vonatkozik, ami már létezik**, ami már megtörtént, pl. egy megtérés fölötti öröm. Mindezen okfejtésből következik, hogy az emberi motivációban **léteznek különböző fontosság-kategóriák**: különböző motivációs kategóriák mozgatják, különféle szempontok, nézőpontok alapján határozza meg, mi az, ami fontos számára. Melyek azok a dinamikus erők, amelyek az ember motivacionális szisztémáját alkotják? Az nyilvánvaló, hogy az emberben **vannak olyan cselekedetekre, akciókra irányuló tendenciái**, amelyekkel rendelkezik. Ezen aktivitások **jellemzik személyiségét és személyiségének alkotórészeit** egyaránt. Mindegyik alkotórésze rendelkezik olyan akcióra, cselekményre indító tendenciával, amelyek mozgásba lendülnek mindakkor, amikor a jelenben a feltételek adottak, azaz a gyermek, lát, hall, érzelmileg reagál mindannyiszor, amikor van valami látnivaló, hallanivaló, vagy érzelmileg megtapasztalható. Ez a cselekményre-irányuló-tendencia mindig jelen van az emberben, ezért nem kell motivációit megmagyarázni, mint az ösztönök, ösztönkésztetések, szükségletek, ösztönzések eredményeit. Az emberi szervezet nem egy passzív vagy reaktív valóság, hanem már valami eleve aktív realitás. Akkor tehát motivacionális, fontosság-kategóriák azok, amelyek elindítják, fenntartják, s irányítják az ember cselekményeit, aktusait?

Az **ember nem mentesülhet** az idő múlásától, a változásoktól, ezért elkerülhetetlen, hogy döntéseket ne hozzon. **Döntéseiben** nem csupán a tényekről mond ítéletet, hanem egyúttal **értékítéletet is hoz**. Ezen értékek melletti döntései nagyon lényegesek keresztény élethivatása dialógusában. Von Hildebrand fontosság-kategóriát említ: számomra fontos és az önmagában fontos. Az elsőre példa az, amikor valakit megdicsérek; a másodikra, amikor valaki a másik számára a megbocsátás gesztusát nyújtja. A két fontosság-kategória lényegesen eltér, különbözik egymástól. A számomra-fontos kategóriában az a jó, lényeges, ami nekem tetszik, számomra kielégítő, máskülönben közömbös, érdektelen lenne; az önmagában fontos kategóriában a dolog, a gesztus önmagában értékes, fontos, függetlenül mindazon hatásaitól, amelyet rám az gyakorolna, önmagában jó, tőlem teljesen függetlenül: a megbocsátás ténye önmagában jó, mert mert meg kellene bocsátani! A **két fontosság-kategória különbözik** egymástól, főképpen ha az **öntranszcendenciát** vesszük szemügyre. Mivel van olyan dolog, valóság, érték, ami önmagában fontos, azaz tőlem teljesen függetlenül, ezért ez engem arra ösztönöz, hogy lépjek túl önmagamom, választván egy értéket, döntvén egy érték mellett, válaszolván egy értékre (személy vagy dolog). Ugyanezt nem lehet elmondani arról ami azért fontos, mert nekem jó, nekem tetszik, engem kielégít: az öntranszcendenciát figyelembe véve már kétértelműségek jelentkezhetnek. Ez nem zárja ki azt, hogy ami nekem tetszik, az nem valami ténylegesen jó, hogy annak önmagában nincs értéke, viszont megtörténhet az, hogy ami nekem tetszik az tényleg nem igazán jó önmagában, nem felel meg egy objektív értéknek. Ugyanakkor még az is megeshet, hogy valami tényleg, igazán egy érték önmagában, de nekem az nem tetszik! L.M.Rulla Von Hildebrand és Lonergan azon megjegyzését, miszerint a **két említett fontosság-kategória**, vagy motivacionális kategóriák **intencionális** válaszok, egy tárgy irányába való vonzások lennének, még kiegészíti egy harmadik, ha nem is kategóriával, de egy specifikációval. Az ember ugyanis amikor motivált valamilyen tárgy irányába, az nem mindig kell, hogy intencionális legyen, azaz **léteznek nem-intencionális tendenciák is**, pl.

a fáradtság, feszültség, stressz, szorongás, irritáltság etc.amíg az intencionális tendenciákban van egy az észlelt vagy elképzelt tárggyal kapcsolat, addig ez nem áll fenn a nem-intencionális tendenciákra, de ezek mégis motiválhatnak bennünket, azaz elindíthatnak, fenntarthatnak és irányíthatnak cselekményeket.

2.

A pszichés élet 3 szintje

Az imént említett motivacionális rendszert illető 'specifikáció', kiegészítés figyelembevételével megállapíthatnánk, hogy a pszichikus életnek, a váagnak 3 szintje létezik, amelyek úgy mutatkoznak meg, mint cselekményre indító tendenciák. Az első ilyen tendencia a **fiziológiai szinten** jelentkezik. Ide tartoznak a **szenzoros és motoros funkciók**. Erről a szintről azt mondhatjuk, hogy nem-intencionális állapotok vagy tendenciák. Meg kell említenünk itt még az ösztönöket. Az **ösztönök** a **gratifikáció** (kielégülés, jutalom) **fogyasztói** (konszumatórikus) **válaszaihoz vezetnek**, amelyek nem egy reflexió eredményei, még akkor sem, ha egy jól meghatározott tevékenységeket modelleznének (fixed action patterns), tehát amikor egy éhes állat megette áldozatát, úgy az ösztöntendenciáját, éhségét ezzel kielégítette. A két másik szintet ez a 'gratifikáció fogyasztói válasza' nem jellemzi'.

A második szinten nem a fiziológiai állapotok aktivizálódnak, hanem ami lényeges, az az, hogy a személy számára az lehet kielégítő, azt fogja kedvelni, motiválni, akcióra ösztönözni, ami vele olyasmit éreztet, mint a szeretet, agresszivitás, barátság kialakulása, kisebbnek érezni magát másokhoz képest. Ez a szint tehát a kapcsolatokra, az emberekkel való kontaktusra vonatkozik, ezért nevezhetnénk **pszicho-szociális szintnek**.

A harmadik szint **a lelki, a racionális**. Az ember rendelkezik az absztrakció képességével, hogy az érzékszervei által megragadt dolgok természetét megismerje. Képes a szimbólumok, a nyelv használatára. Az absztrakció képességét nevezhetjük értelemnek, intelligenciának, ami az anyaggal szembenáll, nem mérhető, nincsenek részei, nem kötődik térhez és időhöz, azaz az anyagi dolgokból anyagtalan fogalmakat alkot, sőt megismeri az olyan elvont dolgokat is, mint a jóság, az erények, az igazság etc. Ezek olyan lelki aktivitások, amelyek a közvetlen tények határait és az anyagi folyamatokat túllépik, meghaladják. Ezen '**meghaladás**', '**túllépés**', '**transzcendencia**' **megjelenik** az olyan problémák esetében, mint az emberi létezés célja, valamilyen abszolút létezőről vagy az értékekről szóló megfogalmazások, az emebri szabadság, az erkölcsi kötelesség etc. Mindezen pszichikus elképzelések, fogalmak magukban foglalják azt, hogy az ember túlléphet az itt és most ösztönzésének, készítésének a 'befolyásán' és 'befolyásolhatóságán'. Éppen ezért ez a szint a keresztény élethivatás alapja, dimenziója, mivel szabad (megvan a felelősségteljes válasz lehetősége), azaz az ember lehet Isten által 'meghívott', elköteleződhet a hivatásában, s mivel szabad, dönthet a meghívásra adandó felelősségteljes válasz meghozatalában.

Mindez megérteti velünk, hogy miért van az, hogy különböző emberek pszichikus életükben különböző, sokszor egészen eltérő célokat követnek, tartanak előnyösnek, valósítanak meg. Az élete során minden egyes egyén különböző megelégedettségi szinteket tapasztalhat meg és ennek érdekében különböző tárgyakat (személyeket) akar elérni illetve elkerülni.

3.

A fontosság-kategóriák dinamikus alkotóelemei: az érzelmi és a racionális vágy

Ebben az összefüggésben L:M: Rulla **Arnold** kutatásaira támaszkodik leginkább (Emotions and Personality, 1960; Feelings and Emotions, 1970). A kérdés, amit fel kell tennünk az előbbi okfejtések után az, hogy milyen dinamikus potencialítások teszik lehetővé, kifejezhetővé a motivációk fontosság-kategóriáit, a 'számomra-fontos' és az 'önmagában-fontos' tendenciákat.

A választ az érzelmekben találjuk. Arnold felfogásában az **érmeknek van egy statikus és egy dinamikus komponense**. A **statikus komponens** a tárgy **kiértékelésből** (appraisal) származik:

amit észlelek, amit elképzelek vagy amire emlékszem, az számomra lehet jó is és rossz is, amire vágyhatom, s amire nem vágyhatom. Amit az ember egy bizonyos szituációtól vár, annak hatásait vagy elfogadja vagy elveti. Erdemes megemlíteni, hogy ez a kiértékelés azonnali, intuitív, mielőtt esetleg reflexívvé válhatna. A **dinamikus komponenst az impulzus**, a számomra kellemesnek ítélt felé való **vonzalom**, vagy a kellemetlennek ítéltől való **eltávolodás** adja. Az érzelem tehát nem más, mint „a jónak ítélt dolog felé való közeledés, vagy a rossznak ítéltől történő eltávolodás tendenciája” (Arnold, 1970, p.176.). Ezt a tárgy felé való vonzódást, közeledést vagy az attól való távolodást, averziót fiziológiai változások egységei (patterns) kísérik, mint az izzadás, szívverés stb.). Ez a típusú direkt, intuitív, azonnali kiértékelés megtalálható ugyanúgy az állatokban is, mint az emberekben. Viszont az **ember** ehhez az intuitív kiértékeléshez **hozzátehet** egy másikat, a **reflexív kiértékelést**.

Az első alapvető kiértékelés direkt és intuitív, s azt, amit intuitíve kiértékelek, az annak alapján történik, hogy az itt és most kívánatos-e vagy nem, kielégítene-e vagy nem. Ezért ezt a **kiértékelést automatikusan követi az érzelmi impulzus** a tárgy felé vagy el attól, tehát az érzelem **hagy egy 'nyomot'**, azaz megkönnyíti ugyanannak az érzelmenek a megtapasztalását és kifejeződését, ami végül egy érzelmi magatartást, egy **habituális érzelmi dispozió**t eredményez. Ugyanazon megismételt érzelmi gratifikáció egy az annak megfelelő habituális érzelmi dispozió)t tesz stabilá pl. egy relációt illetően, még akkor is, ha az a személy számára veszélyes, hátrányos lesz. Ezek leginkább a gyermekkori intenzív érzelmekre vonatkoznak, amelyek tartósan fennmaradnak és mélyen meggyökerező elvárásokat kreálnak, azért is, mivel a gyermek reflexív kiértékelésének képessége nagyon alacsony.

Az **ember** az intuitív kiértékelésen túl **rendelkezik a racionális vágygal** is: az ember a racionális kiértékeléssel át tudja értékelni saját intuitív kiértékelését és mindazt az érzelmet, amelyeket az tartalmazhat. **Miután kiértékelte saját intuitív kiértékelését**, érzelmi vágyait, ekkor olyan érzelmet vagy akarati tendenciát alakíthat ki, amely őt **cselekvésre készítheti**. Mivel az intuitív kiértékelés azonnali, automatikus, ezért a reflexív kiértékelés azt csak követni tudja: ezért van az, hogy a tudatos felnőttek esetében az **intuitív kiértékelés** nem vezet azonnal cselekményhez, mivel azon **kiértékelést a reflexió kijavítja, korrigálja** (jól esne megmondanom neki a magamét, de nem veszekszem vele, várok azzal, hogy beszélgessek vele). Hozhatnak olyan reflexív kiértékelést, miszerint az a valamilyen jó még akkor is jó, ha nehézségeket fog szülni, s majd ezt követően kiértékeljük impulzusainkat a tárgynak, eseménynek megfelelően (nem tagadom meg a hitemet, akkor sem, ha a munkahelyemen így sohasem kapok magasabb beosztást; a munkatáborban odaadom saját kevés porciómát is annak, aki betegebb, jobban szenved, én pedig éhesebb maradok, vállalom az azzal járó veszélyeket is).

Mint ahogyan az intuitív kiértékelés magatartásformához, habitushoz vezet, úgy ez vonatkozik a reflexív kiértékelésre is, azaz létrejöhet egy bizonyos intellektuális magatartásmód. Ezek az **intellektuális magatartásmódok nem kell, hogy szükségképpen az érzelmekből alakuljanak ki, még akkor sem, ha azokat kialakíthatják, fenntarthatják az érzelmek is** (pl. meg vagyok győződve arról, hogy a liberalizmus kártékony, s ha látom őket fenyőfát-gyújtogató-kedvükben, akkor érzelmileg nem csak ejnye-bejnyézek, hanem mást is, különben nagyon örülök akkor, amikor látom, hogy a következő szavazásokon nagyot buknak). Inkább egy meggyőződésből, **egy reflexív kiértékelésből** származnak, amelyek magukba zárnak egy bizonyos 'pragmatikus' ítéletet' egy jelen helyzetben, **egy olyan jellegű kiértékelést**, amely - akkor, amikor az engem itt és most a jelenben érint – **túllépi saját határait**, azaz **utal egy önmagában fontos valóságra**. Olyan magatartásformák, amelyek az ember vallás, politika, nevelés, hivatás valóságait érintik, tipikusan ilyen intellektuális magatartásformák, amelyeket bár fenntarthatnak az erős érzelmek még akkor is, ha nem az érzelmekből fakadnak. Ezek olyan magatartásformák, amelyek felé az állatok nem érezhetnek vonzalmat és nem fognak belőlük cselekményeket kiváltani.

Kérdésünk itt a következő: milyen dinamikus reláció van a két típusú kiértékelés, az intuitív és a reflexív között? Von Hildebrand gondolatait követve mondhatjuk, hogy **az érzelmek a számomra fontos valóságokhoz kapcsolódnak**, s az embert hosszútávon **bebörtönzik, bezárják**

önmagába, saját limitáltsáágába és ezért regressziót, visszafejlődést eredményez. Az érzelmek, amelyek abból származnak, hogy egy tárgyat számomra kellemesnek ítélem, s csak önmagamra koncentrálni határozta meg, előbb-utóbb **ürességhez, unalomhoz vezet** (a finom spenótfőzelék is csak addig jó, amíg otthon olykor ettem, mert anya azt is főzött, de amikor az óvodában, az iskolai menzán minden második nap ezt kapom, akkor már...). Úgy tűnik tehát, hogy az intuitív kiértékelésekből származó érzelmek a számomra-fontos válaszaimat tartják fenn. Más a helyzet az **önmagában-fontos valóságokhoz kötődő érzelmekkel**. Ezek felemelnek minket, megszabadítanak bennünket attól, hogy önmagunkra koncentráljunk, olyan **öntranszcendens valóság irányába visz**, amely tőlem, diszpozícióimtól teljesen független. Ilyen érzelmeket élhetek át akkor, pl., amikor látom, hogy egy valaki egy másik valaki felé a megbocsátás gesztusát teszi, mindez olyan tett, amelynek fontosságát én nem tudom megváltoztatni, se növelni, se csökkenteni, viszont tudok örülni azon; olyan önmagában-fontos eseményről van szó, amelynek az üzenete számunkra olyasvalami, ami **saját énünk fölé emel, túllép rajtunk**, az öntranszcendencia felé visz.

Amint a fentiekből nyilvánvaló az az, hogy a **fontosságának két kategóriája létezik**, amelyeknek fenntartására, életben tartására **két lényegében eltérő dinamikus valóság szolgál**: az intuitív kiértékelés érzelmi vágya és a reflexív kiértékelés racionális vágya. Különbségeik, **eltérésük ellenére sem válnak szét** ezek egy felnőtt emberben, hanem egyszerre, egyidejűleg vannak jelen motivációs rendszerünkben, még akkor is, ha egyik a másik fölé kerekedhet, meghatározóbbá válik a másikkal szemben. Az ember motivacionális rendszere egyszerre tartalmaz érzelmi és racionális valóságot, alkotórészeket.

4.

A fontosság-kategóriák direktív alkotórészei: a szükségletek és az értékek

A dinamikus alkotóelemek, amelyek, mint erők jelennek meg, után a két fontosság-kategória **irányító, direktív alkotóelemeiről** kell beszélnünk, amelyek két módon orientálódnak s ezért különbséget is tesznek a fentebb említett kategóriák között. Már szóba kerültek az ösztönök, ösztönkésztetések, amelyek tárgyukat bizonyos módon értékelik ki, a tárgy specifikusságának megfelelően, így pl. az éhség ösztöne az ételt, a szomszomság ösztöne a vizet.

Már az előbbieken kijelentettük, hogy a **fontosság-kategóriák feltételezik az emberben azokat a bizonyos kiértékelési módozatokat**, amelyek szerint fognak választ, reakciót adni, miszerint szerintem vagy önmagában fontosnak értékelem-e a tárgyat. Ezek a válaszok, reakciók, tendenciák az emberben megtalálhatóak, veleszületettek és a kiértékelést, a cselekvést irányozzák meg. **Veleszületett tendenciák** (innate), de **nem érzett** (sentite), azaz **nem készlet**, nem sürget a kiértékelést illetően, amint azt már láttuk az érzelmi és racionális vágy esetében. Ezek a tendenciák egy speciális akcióhoz, cselekményhez szükséges döntéshez visznek, s ez pedig az ember szabad akaratán múlik. Ezek a veleszületett, az ember természetének részét képező tendenciák (tendence connaturali) a két fontosság-kategóriára adandó válasz felé irányítanak bennünket. Ezen veleszületett tendenciák eltérnek az ösztönöktől, mivel az ösztönök csak bizonyos, azaz specifikus - vagy specifikus deficit - módon engedik a tárgy kiértékelését. A veleszületett két lehetséges tendencia viszont nem specifikus, hanem minden tárgyra válaszol, persze azokra is, ami ösztönös, tehát olyan direktívokról van szó, amelyek a tárgyakat aszerint fogják fel, hogy az számomra fontos-e vagy pedig önmagában. Az a **két veleszületett tendencia az értékek és a szükségletek**.

Az értékek azon veleszületett tendenciák, akkor válaszolnak a tárgyra, amennyiben azok önmagukban fontosak, a szükségletek csak az amennyiben számomra fontosak. Az **értékek megelőzik és ezért kapcsolatban vannak a reflexív kiértékeléssel és így az öntranszcendenciához vezet**; addig a **szükségletek az intuitív kiértékeléssel állnak kapcsolatban és vihet** afelé, ami **kellemes és kielégítő**. Ki kell emelnünk, hogy az értékek esetében is van egy a tárgyra adott szubjektív válasz, ugyanúgy mint a szükségleteknél. Viszont az értékek esetében a vágy racionális, amely túllép az itt és most nekem-tetszik-en (ami a szükségletek esetében is egy lehetséges válasz) és az objektív érték önmagában való fontossága irányába lép. Egy szükséglet esetében **lehet** egy

érzelmi vágy kifejeződése, ami nem lép túl azon, ami itt és most számomra kellemes és kielégítő. Szemben a pszichoanalitikus iskolával kijelenthetjük, hogy egy szükséglet lehet egy vágy is fiziológiai deficit, mint ösztönzés nélkül is. Mind von Hildebrand, mind Lonergan **értékekről** beszélnek akkor, amikor az önmagában fontosra utalnak, de **nem használják a szükségletek fogalmát** akkor, amikor a számomra fontosról értekeznek. Ez különben gyakori a kortárs filozófiában, teológiában és filozófiában is, mivel mindig csak értékekről beszélnek, sohasem használván a szükségletek kifejezést, talán azért, mert csak nagyon kevesen érik el az emberek az affektív érettséget, így kevésbé számít érdekes területnek, viszont annál érdekfeszítőbb az emberről, mint létezőről, úgy általában értekezni, aki lehet érett, de ugyanakkor éretlen is (részletkérdésnek tűnik; mennyire visszatetsző az, amikor pl. 'liberális értékekről' beszélnek, hiszen nem sok vagy semmi köze nincs a valós értékekhez esetükben, sokkal jobban állna, ha ők a szükségletek, ösztönös reakciók fogalmait használnák). Az ember fejlődése során gyerekként csak a számomra-fontos motiválja, amely inkább jellemzik a szükségleteket, viszont később, felnőtt korban felbukkannak az értékek önmagukban-fontosságuk valósága is. A fiziológiai vágyak, kívánságok (appetitus) és az érzelmek intuitív kiértékelései nem kívánnak erőfeszítést ahhoz, hogy cselekménnyé, aktussá alakuljanak, viszont az értékek döntést, elhatározottságot, kitartást, akaratot igényelnek, mivel feltételezik, hogy a személy képes az öntranszcendenciára, rendelkezik tudatos intencionalitással.

Ahogy már említettük, a fontosság-kategóriák és az azoknak megfelelő érzelmi és racionális vágy – mint azok dinamikus alkotóelemei – **motivációinkban egyidejűleg vannak jelen**, s ez igaz az **értékek és a szükségletek** távlatában is, amelyek ugyanazon kategóriák direktív, irányító elemei. Ugyanis egy ember magatartását jellemezhetjük az értékek és a szükségletek alapján is és az egyik felülkerekedhet a másikon, erőteljesebben mutatkozhat meg. **Ugyanazon tárgy** lehet **egyidejűleg ellentét forrása** is: a szükségletek számomra-fontos és az értékek önmagában-fontos, az érzelmi és a racionális vágy között. Ezért szükséges aláhúznunk, hogy a szükségletek az öntranszcendenciára vonatkozóan kétértelműek, mely kétértelműség forrása maga a concupiscentia. Ez az ellentét még jobban kiütöközik akkor, amikor az idővel kialakult szokásos dispoziókról van szó, azaz az értékek racionális magatartásai szembe kerülhetnek a szükségletek érzelmi magatartásaival, pl. intenzív érzelmek amelyek az engedelmesség fogadalmával kapcsolatba és ellentétbe kerülnek. Mindebből következik, hogy az érzelmi magatartások a személy tudatos öntranszcendenciájának **gátló, fékező, akadályozató tényezői lehetnek**.

5.

A motivációk és a tudattalan

Amint az előbbieken láttuk, az érzelmek különböző funkciókat tölthetnek be: a szükségletek esetében szolgálhatják a számomra-fontosat, kellemeset, az értékek esetében az önmagában fontosat, tehát egész motivációs rendszerünk érzelmi komponense kétértelmű, más szavakkal, az ami úgy tűnik, hogy egy értékre adott válasz, nem más, mint egy számomra kellemes szükségletemre adott válasz!

Az érzelmi komponens motivációinkra való befolyása teljesen normális, átlagos, noncs benne egyáltalán semmi különleges. Elég a gyerek vagy a felnőtt által meghozott intuitív kiértékelésre gondolni, amely szívósan megmarad az idő folyamán, úgy, hogy ugyanaz a tárgy vagy valami hozzá hasonló a jövőben is vagy jó vagy rossz lesz! Amikor egy olyan szituáció előtt találjuk magunkat, amely egy múltban már megtapasztalt helyzetre emlékeztet, akkor azt érzelmileg újból átéljük. A múlt ezen emlékének két típusa létezik: vagy emlékezük és újból érezzük a múltbeli tapasztalatot olyan formában, amelyek érzékszerveinkhez kötődnek, így a látáshoz, halláshoz stb.; vagy pedig a múltban történt érzelmi kiértékelést újból éljük, pl. a fájdalmat, az örömet, az élvezetet. Míg az elsőt 'specifikus modalitásoknak', addig a másodikat 'affektív memóriának' nevezi Arnold. Ha egy gyerek fizikai büntetésben részesült az apától és az anyától, akkor kialakíthatja magában azt a magatartásformát, mint a bizalmatlanság, félelem, harag etc. A férfi vagy női tekintélyfigurák irányába, s ennek a valószínűsége akkor nagyobb, ha ezt a büntetést, bántalmazást

nagyon intenzíven vagy gyakran, bár nem olyan intenzíven élte át. A gyerek affektív memóriája idővel kikristályosodik és olyan 'elutasítottság' magatartásformát ölt, amely későbbi érzelmi kiértékeléseit is erőteljesen befolyásolja, egészen olyan szintig, hogy ellenséges szituációt észlel bármely tekintélyfigurát illetően, s mindez tudatos intencióin kívül van, azaz nem szándékosan viselkedik így. Bár a gyerek emlékezhet 'a specifikus modalitás' szerint is, azaz érzékszervei révén, mindarra, ami vele történt, de rendelkezhet az affektív memóriával is, tehát benne megmaradnak a félelem, harag, bizalmatlanság, alacsony önértékelés érzelmi magatartásai akkor is ha tud róla, akkor is, ha nem. De ez nem oly ritka, azaz mindenkivel megtörténik! Ezért a harag, a félelem olyan mély érzelmek, amelyek feszültséget teremtenek a személyben s ezért gyakori az, hogy azokat a tudattalanba elfojtjuk. Így történik az, hogy a tudattalan szükségletek, védekező magatartások, erősen befolyásolják motivációinkat, főleg akkor, amikor azok szembeállnak a személy öntranszcendens értékeivel.

Az affektív memórián alapuló érzelmi magatartások nem patológia jelei, mint ahogyan már ezt kijelentettük az elfojtást illetően is, hanem része mindennapjainknak. De a tudattalan érzelmi magatartások megváltozhatnak-e a reflexív, racionális kiértékelés hatására? Legfontosabb lépés ezzel kapcsolatban annak ismerete, hiszen aki, nem ismeri múltját, az arra lesz kárhóztatva, hogy azt megismerje. Arnold szerint három ténytet kell figyelembe vennünk az érzelmi magatartásokat illetően:

1. az érzelmi magatartások gyerekkorban kezdődnek, akkor, amikor a gyermek reflexív képességei limitáltak. Ezért ezek nagyon mély gyökeret eresztenek.
2. amíg a specifikus modalitások memóriája idővel halványul s elvész, addig az érzelmi magatartások megmaradnak. Ezért ezen specifikus modalitások kiváltotta magatartásformák reinterpetációja nehéz lenne, mivel az eseményt, történést meghatározó konkrét tények hiányoznak, nincsenek jelen.
3. az érzelmi magatartásaink mások felénk irányuló viselkedését illetően létrehozhatnak elvárásokat. Ezzel befolyásoljuk mások magatartását, sőt azt provokálhatjuk ki belőlük felénk, amit mi várnánk el tőlük. Pl. egy lány fölött hatalmaskodott a másik lánytestvére; ugyanezt a 'hatalmaskodást' várta el nem csak tőle, hanem barátnőitől, más nőktől is; mindegyik felé agresszív lesz és kiprovokálja, hogy úgy viselkedjenek vele, ahogyan a lánytestvére; a lány meg lesz győződve arról, hogy kiértékelései helyesek és ezért kevésbé lesz hajlandó arra, hogy magatartásán változtasson.

Fontos még egyszer aláhúznunk, hogy kizárólag tudattalan motiváció nem létezik, viszont jó, ha tudjuk, hogy a tudatossággal mindig jelen lehet a tudattalan komponens is, ami a szituáció valóságát torzíthatja. A tudattalan motivációk teljesen vagy valamilyen szinten becsaphatnak minket egy jelen szituáció jelentését illetően, akkor is ha tudunk róla, akkor is ha nem. A keresztény élethivatásban szorososan kötődünk az öntranszcendenciához, az öntranszcendencia pedig Lonergan szerint a tudatos intencionalitás hódítása. A keresztény ember folyamatosan olyan problémákkal szembesül, amelyek szembesítik azon akaratával, döntéseivel, amelyek átalakulását, változását célozzák, így azok mélyen érintik saját érzelmeiben.

6.

A funkcionális és a relációnális self

A self motivációnális folyamata természetesen megcéloz valamit, azaz egy tárgyra utal. Tehát intrinsice és aktívan egy tárgy (objektum, személy, esemény) felé fordul és ez a tárgyak világa nem csupán mintegy előtte van, hanem az a világ bépül bensejébe, pszichikusan megszemélyesített lesz, életének tartalmát fogja képezni. A self, mivel magába építi ezt a tárgyi világot, ezért eleve, természete szerint relációnális. A személyiségnek ezen self és tárgyi világ között meghúzódo relációnális elképzeléséről ír Nuttin, Scheler, Marcel és Wojtyła.

A self-et fel lehet fogni tehát olyan módon is, mint az **akcióra való potencialítások**, a célok hierarchiáját, legyenek azok tudatosak vagy tudattalanok, amelyek kapcsolatban állnak a tárgyakkal. Ezen célok legelső forrása lehet bár az organizmus szomatikus-vegetatív szükségletek szférája, vagy hasonlóképpen a pszicho-emotív szükségleteknek a szférája is, de ezen szükségletek együtt fejthetik ki hatásaikat vagy együttesen változhatnak a személyes célokat jellemző értékrendszer hatására is. Ebből következik az, hogy két self-en alapuló és közöttük működő aktív interakciókat kell feltételeznünk, **fel kell tételeznünk** ugyanazon valóság és **ugyanazon funkcionális, működésbeli self két hipotetikus részét**: az érzelmi vágy és a racionális vágy selfjét. Lonergan ezeket megfelelőképpen **'Én-központú'** (Ego-centered) selfnek és **'öntúllépő'** (Ego-transcending) selfnek nevezi. Az első self az, amely észlel és érez, örvend és szenved, önmagához ragaszkodik és önmagában érdekelt. A második az kutat, keres és reflexív, intelligens módon szeretne megragadni, felfogni, ítélni, mint akinek semmi érdeke nem fűződik a tárgyakhoz, aki nem önmagára koncentrál, sőt olyan sorsnak veti magát alá, amelyet fel kell fedezni és ki kell találnia, el kell fogadnia vagy elvetnie. Viszont ez a **két 'self'** (selves) mégis ugyanazon, **egységes self**. Tehát egy differenciált egzisztenciális egységről van szó, amely immáron túlnő a hagyományos emberre vonatkozó meghatározáson (az ember egy 'animale rationale').

7.

Az antropológiai potencialítások aktualizációja

A kiindulópontunk – követvén Lonergan és Crowe (Science and Esprit, 1977) gondolatait – az, hogy az emberi lélek, annak **értelme és szíve** aktív erőt alkotnak, olyan aktualizációs hatalmat, **megvalósítási képességet**, amely számára lehetővé teszik az **öntranszcendenciát**, ezért a szubjektum intrinsice, sőt felépítésének alapján kapcsolatot alakít ki a tárggyal, ami felé túl kell, hogy lépje önmagát. Ez a fajta szubjektum-objektum közötti reláció lényeges azon alapvető műveletek számára, amely a transzcendentális módszer alapját képezik. Így **4 műveleti szint** létezik: a tapasztalás, az intelligencia, az ítélet és a döntés. Alá kell húznunk, hogy ezen műveletek tudatos szinten zajlanak. Mindezen 4 művelet az **öntranszcendenciához vezetnek**, azaz létezik az emberben a fejlődésnek olyan ontológiai folyamata, amely őt az öntranszcendencia felé irányítja, s ez pedig **3 különböző fázisban**, szinten: **tudás, erkölcsiség, szeretet**. Mindezen elgondolások következménye, hogy az emberben létezik egy alap-dialektika, amely a határtalan, nem-limitált öntranszcendencia tendenciája és a saját limitáltsága közötti ellentétben nyilvánul meg.

Amint említettük, 4 műveleti szint van, amelyből az első három a tudáshoz kötődik, míg a negyedik szint inkább a döntéshez és az aktushoz, azaz cselekményhez. A tudáshoz szükséges az első három szint elérése. Az **első a tapasztalat**, amely az érzékszervek révén alakul ki. Ide tartoznak az érzékelése, a képzelet, a reakciók, az agresszivitás, a függőség érzelmi tendenciái (emotions). Így például, ha egy hivatás mellett kell döntenie valakinek, akkor a tapasztalatnak vonzó vagy a taszító aspektusai egy sajátos erőt alkotnak és befolyásolni fogják a döntés, a választás meghozatalában (korunkban érdekes módon ennek a szintnek túlzottan nagy szerepet tulajdonítanak, hiszen létezik a 'tapasztald meg' ideológiája, ami során néhány hónapot töltenek egyik, majd másik kolostorban, szemináriumban, egyházmegyében, majd érthetetlen módon

továbbállnak!). A **második szint az intelligencia** szintje, egy döntéshozatalra vonatkozóan ez nem egy elméleti megértés csupán, hanem inkább – Lonergan alapján – egy **gyakorlati, pragmatikus ismeretszerzés** (practical insight): azaz az értelem nem arra irányul, hogy mi az a valami, hanem hogy valamilyen irányban cselekednie, tennie kell. A **harmadik szint az értékítélet vagy a kritikus reflexió** szintje. Amíg az intelligencia szintjén egy cselekvés lehetséges módját ragadjuk meg, addig ezen a harmadik szinten egy cselekmény útját, haladását, következményeit, motiválását vizsgáljuk meg. Erre fog rájönni egy reflexió, egy értékítélet, amely számomra azt fogja közölni, hogy az a cselekedet jó-e vagy csak látszólagosan jó, vagy pedig léteznek-e jobb vagy rosszabb alternatív cselekvési lehetőségek. A **negyedik szint a felelősséget, a döntést érinti**. Ezt egy teljes, végleges döntés fejezi ki és ekkor lép át a személy az ismeretről/tudásról a cselekedetre, az akcióra egy akart, szándékos, megfontolt aktus révén. Ez a döntés szintén egy értékítéletet követ és azt fejezi ki, hogy ezt a cselekvésre ösztönző ítéletet elfogadja-e vagy elutasítja. Viszont ez a döntés ellentétesis lehet az értékítélettel, hiszen az ember tudhatja, hogy mi a helyes, a jó, de anélkül, hogy azt tenné!

Lonergan meg volt róla győződve, hogy a tudás és az ítélet funkcionális működésének ezen leírása nem szorul kiegészítésre. Szerint mindegyik szint felülmúlja a másikat és egyben ki is egészíti az előzőt, ugyanakkor meg is őrizheti az előző szintek hiányosságait, limitációit, torzításait is. L.M. Rulla **annyival egészíti ki**, hogy az előző szintek hiányosságainak, torzításainak megőrzése azért is van, mivel ezek eleve tudattalanok, azaz tudattalan szükségleteket elégítettek ki. Lonergan inkább ezen szintek meghatározásában a tudatosság dinamizmusaira alapozott, L:M:Rulla **szükségszerűnek tartotta** tehát ezen szintek meghatározásában a tudattalan komponensét is, főképpen a **tudattalan érzelmek** befolyására (a tapasztalati szintből kiindulva) hivatkozva, amely **erősen** kihathat az **ítéletek és a döntések folyamataiban**.

8.

A három öntranszcendencia, azok céljai és az alap-dialektika

A négy műveleti szint az öntranszcendenciához vezet három eltérő szakaszon, az ismeret, az erkölcsiség és a szeretet szakaszain keresztül. Az embert a kérdések feltevése mozgatja és viszi előbbre, mintegy irányítja egy következő szintre. Ezen különböző műveleti szintek mind a szubjektum, mind a tárgy, objektum részéről egymás között egységet képeznek: ugyanazon szubjektum értelme teszi fel a kérdéseket és keresi célját; az objektum, tárgy fokozatosan gyarapszik és a részelemek, részismeretek egy egészbe egyesülnek. A szubjektum és objektum egységén túl létezik a folyamatosság is a két pólus, a szubjektum-objektum között. Miközben az ember a kérdésekről átlép a válaszok felé, kell, hogy intellektuálisan túllépjen önmagán akkor, ha tudáshoz, ismerethez akar jutni. Az ember nem azt ismeri meg, ami valaminek látszik, tűnik, amit valamilyennek elképzelt, gondolt, hanem azt, ami valóban az a valami, ami valóban úgy van, ahogy, amint van. A **tudásban a szubjektumnak túl kell tehát lépnie önmagán** és ahhoz kell eljutnia, ami még akkor is létezik, ha ő maga, a megismerésre képes szubjektum nem lenne. Ugyanakkor szükséges aláhúznunk, hogy a **tudás öntranszcendenciája csupán kognitív, intencionális**.

A második öntranszcendens szakasz a **moralitás**, erkölcsiség sajátossága. Ami ténylegesen, igazán jó, azt **nem csak megismerjük, hanem tesszük is**. Ez már ténylegesen, valóban öntranszcendencia, mivel **túl kell lépünk** mindazon, ami **személyes megelégedés, érdek, preferencia, ízlés területeit érintik**. Azt kell keresni, **ami valós** és nem csupán látszólagos jó, ami önmagában érték, azaz objektív érték. Így az ember képessé válhat a szeretetre.

Az ember a szeretet öntranszcendenciájában nem önmagáért működik, hanem másokért. Ekkor válik a képesség, **kapacitás aktualitássá**, megvalósulássá. A szeretet **határozza meg értékválasztásainkat, döntéseinket, tetteinket**. Viszont tisztáznunk kell, mit értünk szeretet alatt, hiszen 3 fajta szeretet-típus létezik.

Mondin (Antropologia Teologica, 1977) szerint **3 öntranszcendenciát lehetne meghatározni** filozófiai orientációknak megfelelően: egocentrikus, filantropocentrikus és teocentrikus. Az

egocentrikus öntranszcendenciában az ember önmaga tökéletesítésével foglalkozik, önmegvalósításra törekszik, válasz nélkül hagyva azt, hogy hogyan tudja azt az önmegvalósítását elérni! Arról sokat írnak, hogy az ember önmegvalósítása során folyamatosan frusztrált, mivel nem tudja elérni sem a tudást, sem a birtoklást, sem a hatalmat, amire vágya, végül minden erőfeszítése hiábavalónak, értelmetlenné tűnik. Ide tartoznak a következő filozófusok: Nietzsche, Sartre, Heidegger és maga a pszichoanalitikus gondolkodás is. A második öntranszcendencia **filantropikus-szociális**. Célja az emberi társadalom, az emberiség tökéletesítése. Ide lehetne sorolni a következőket: Marx, Comte, Bloch, Garaudy, Marcuse. Ez az orientáció sem tud megválaszolni a személy öntranszcendenciájára, sőt, ahogyan arra Mondin rámutat, gyakran öncélúan segítünk másokon, köteleződünk el egy társadalmi, szociális jobbítás, javulás érdekében, azaz lehetetlen, hogy a társadalmi, kollektív problémákra adandó válaszok megadásával ne gondolnánk saját magunkra is (v.ö. G.Soros önfényező, messianisztikus 'önzetlensége???)! Ezért van szükség egy harmadik útra, a **teocentrikus** öntranszcendenciára. Csak ekkor jöhetünk rá arra, hogy Isten minden értelem és érték alapja. Itt sorolhatnánk fel Arisztotelész, Plotinosz, Szt. Ágoston, Cartesius, Spinoza, Scheler, Rahner, Teilhard de Chardin, De Finance, Barbotin, Pannenberg, Lonergan etc. neveit. Ez a harmadik szint nem arról szól, hogy Isten valóságát kellene bebizonyítanunk, hanem arról, hogy az öntranszcendenciának alapja 'Isten Valósága', ami megmagyarázhatja az öntranszcendencia folyamatos mozgását, a keresést, amely igazi értelmet, célt kíván meg. Az öntranszcendencia igazi értelmes célja kell, hogy az emberen kívül, azon túl legyen, s ez csak egyedül Istenben található meg. Az ember igazi, végső értelme és célja Isten, mert Ő az, Aki képes az embert egészen, teljesen megvalósítani! Tehát létezésünk teocentrikus. Az ember lelki élete azon horizonton, alapon zajlik, amelyen a létezés és az értéke egymástól elválaszthatatlanok: létezésünk orientálódik, annak értelme van, teocentrikus irányba mozog, teocentrikusan orientálódik, teocentrikusan 'finalizált'. A **lét**, amely első lépésben adott (**indikatívusz**), **elválaszthatatlan módon kapcsolódik az értéktapasztalathoz (imperatívusz)**, a 'kell lenni'-hez ('you ought to'). Megállapítható tehát a létezés és az érték egysége, esetünkben az Istennel való találkozás, mint öntranszcendencia és a felelősség imperatívikus ('kell...lenni') megtapasztalása között. Az emberi **lélek értéke** nem abból származik, hogy az nem-anyag, hanem abból, hogy az **nyitott a Lét, az Igazság, az Érték** felé. Radikálisabban fogalmazva, nyitott **Isten felé**. Van tehát az emberi lélek természetében olyasvalami, amit nevezhetünk végtelenné vagy abszolútnak, s ami feléje a Tárgy irányából van kommunikálva, Amely felé az nyitottá válik (az ember egy imago Dei). Az ember képes a szabadságát elkötelezni valamilyen irányba, de ezen elköteleződése nem azt jelenti, hogy szabadságától meg lesz fosztva, annak kárát vallja, hanem, hogy az feltételezi, hogy annak nincs értelme akkor, ha nem kötelezi le őt. Mivel az ember kellene, hogy a Mindent, Istent válassza, ezért szabad, hogy választhasson a részek közül, másképpen a el lenne kötelezve, önmagát kötné valamely részhez s így nem tudna választani egy másik részt! Ezért a lélek végtelenre, határtalanra való nyitottsága de Finance szerint szubjektíve kizár minden determinizmust, így akaratát minden véges érteken túl helyezi el és ugyanazon akaratnak megadja a választás lehetőségét.

Az emberben megtalálható **teocentrikus öntranszcendencia**, azaz azon öntranszcendencia, amely a Végtelen felé irányul, **létrehozza egyúttal az alap-dialektikát**: motivacionális erők szembenállását, amely motivacionális rendszerünk velejárója. Egyrészt tehát megtaláljuk a számomra-fontosat, amely kötődik az intuitív-emotív kiértékeléshez, a szükségletekhez, másrészt az önmagában-fontosat, amely a reflexív-rationális kiértékeléshez, az értékekhez kapcsolódik. A két rész között lehetséges egy 'feszültség' (tensione). Amíg az alap-dialektika második része a végtelen teocentrikus öntranszcendenciára törekszik, addig annak első része kétértelműségeket rejt (tudatosan vagy tudattalanul) és inkább a szubjektum kielégítésére, mintsem a transzcendenciára irányul, s azonfelül véges és limitált.. Az **ember egyik leglényegesebb jellemzője** az, hogy **olyasvalamivel szembesüljön, konfrontálódjon, ami túllép**, túlhalad saját végessége, limitáltsága, az érzéki vagy intuitív-emotív valósága fölött. Van az emberben egy **vágy a Végtelenre**, a Tárgyra (Objektum), amely vágy felöleli lelkünk egészét, amely mindazonáltal mégsem rombolja le bennünk azt, ami véges, limitált. Van létezésünkben tehát egy dialektika a végtelen - ami irányába

törekvésünk ideáljaink révén -, és valóságunk végessége között, hiszen maga az öntranszcendencia magában rejti a „feszültséget a transzcendens selfnek, mint **transzcendentálónak** és mint **transzcendálnak** a valóságai között”(Lonergan, Method in Theology, 1973, p.110). Ez az alap-dialektika elősegíti azt, hogy megmutatkozzon a **repressziók által a tudattalan**, amely szintén immanens része emberi létezésünknek és akcióba lép bizonyos feszültségek közepette, ellentétet, **szembenállást szít a motivacionális erők között**, ezért a maga módján – limitálván az öntranszcendenciát, amely „tudatos meghódítás eredménye”(Lonergan, 1973, p.35) – fenntartván vagy **növelvén magát a dialektikus szembenállást**, ellentétet, **gátolván így az öntranszcendencia határtalanságának, végtelenségének folyamatát**.

9.

A műveletek 4 szintje és a tartalmak szubjektívizálása

Amíg a **klasszikus metafizika** az ember világban való létét leginkább **kozmológiai megközelítéssel** vizsgálta, azaz 'objektívizálta' az embert, válaszolván arra, hogy 'mi' az ember, addig **korunk inkább** arra kíváncsi, hogy ki az ember, azaz szeretné '**szubjektívizálni**' mindazon tartalmakat, amelyek megtalálhatóak az emberben és hogy azon tartalmak mennyire vannak bennfoglaltan jelen, mennyiben teszik őt 'valakivé'.

Az ember lelke egy aktív erő a transzcendencia irányába, ezért a szubjektum kapcsolatban van azzal a tárggyal, amely felé túl kell, hogy lépjen önmagán. Ez a szubjektum-objektum kapcsolat a már említett 4 műveleten keresztül történik. A **négy műveletben állandóan jelen van két motivacionális rendszer**. Az egyik ilyen rendszert a **szükségletek, az intiutív-emotív kiértékelések, a számomra-fontos alkotják**, azaz olyan tárgyat választok magam számára, amely kellemes, kielégít, s ebben legfontosabbak az érzelmek és szükségletek túlnyomó motiváló ereje. A **második** ilyen rendszer az értékek, a **reflexív-rationális kiértékelése, az önmagában-fontos** valóságaiból tevődik össze, azaz egy tárgy irányába tett válaszuk elvisz minket az öntranszcendencia felé, azaz olyan tárgyat választunk, amelynek szeretete révén túllépünk önmagunkon. Ebben a rendszerben előtérbe kerülnek az ideálok, az értékek. A motivacionális alkotóelemek ezen két csoportja fogja meghatározni tárgyválasztásunkat. Nem csak arról van szó, hogy mind a **négy műveletben** ezen két alkotóelem-csoport jelen van, hanem hogy minden műveleti szint úgy mülja felül a másikat, hogy **nem csupán túllép az előző szinten, hanem meg is őrzi az előző szintek tartalmait és dinamikáit**, illetve ki is egészíti azokat (a hegeli dialektika szabályai alapján). Ebből következik, hogy a szükségletek és értékek választásaiban meg is őrizzük **az előző szintek hiányosságait, limitációit, torzításait**, s itt fontos különösképpen megemlítenünk az érzelmek értelemre történő hatását, főképpen a tudattalan érzelmi befolyás lehetőségét. Amikor tehát a tárgyak, tartalmak szubjektívizációjáról van szó, fontos megemlítenünk kiváltképpen azon szükségleteket és értékeket, amelyek leginkább jellemzik egyéniségünket, a saját selfünket, hiszen fejlődésünk során megtett szükségletek vagy értékek választásai bennünk nyomot, mintegy dispozióit, habituális magatartásformákat, hajlandóságokat, tendenciákat hagynak!

Mégis milyen magatartások fejlődnek ki az emberben, amelyek jellemzni, 'szubjektívizálni' fogják őt? A modern tudományok bőséges irodalommal szolgálna az értékekre és a szükségletekre vonatkozó magatartásformákat illetően. Fontos **megkülönböztetni két magatartást, az általánosot és a specifikusat**. A két kategóriát **két kritérium alapján** lehet megkülönböztetni: **az általános**, amely ellentétes a specifikussal; a magatartás **eszközszerűsége**, eszköz-jellege. Az első kritérium azt mondja, hogy az akciókra, cselekményekre irányuló némely tendencia - ugyanúgy figyelembe véve a szükségleteket, vagy az értékeket -, relatíve általánosak, de ez nem sok egy átlagos emberi motivacionális rendszerben. Ezek motiválják a számtalan specifikus preferenciákat, szabályokat, irányultságokat a mindennapi életben. Ilyen pl. az 'uralkodás' általános magatartása (esetünkben tehát egy szükséglet), amely sok-sok specifikus magatartásban nyilvánulhat meg: meggyőzni egy csoportot arról, hogy azt tegyék, amit én szeretnék; másokat függővé tenni elképzeléseimtől; mások tetteit ellenőrizni stb. A második kritérium a strumentalitásé, azaz egy cél érdekében eszközként

használok egy magatartást. Pl. visszatérve az előző 'uralkodás' magatartásra, egy specifikus magatartásforma, mint az, hogy másokat meggyőzők arról, hogy fogadják el véleményemet nem más, mint egy eszköz az uralkodás magatartásforma érdekében, azaz egy cél érdekében. Mégis szükségesnek tartjuk mindehhez hozzátenni, hogy **amíg a szükségletek és értékek az emberben veleszületett tendenciák, addig a magatartások 'megszerzett', kialakított valóságok.** Az általános magatartásokat szokták az 'akciókra irányuló tendenciák' névvel illetni, amelyek a szükségleteket vagy az értékeket célozzák meg, azok felé irányulnak. A specifikus magatartásokat szokták – szűkebb értelemben – egyszerűen magatartásoknak nevezni. Átlagosan egy embernek százféle magatartásformája van, de csak néhány szükséglete vagy értéke. Fontos még megemlítenünk, hogy a szűk értelemben vett magatartásokat vagy a szükségletek vagy az értékek tartják fenn. Ami lényeges, hogy a magatartásokat fenntarthatják az értékek és a szükségletek egyidejűleg is, azaz pl. úgy tűnik, mintha egy értéken alapulna bizonyos magatartás, viszont valójában szükségletei érzelmi kiértékelésén alapulnak (pl. segítséget nyújtok másoknak, így engem értékelni fognak; megbocsátok másoknak, hogyha esetleg a másik részéről történne sértés, majd nekem is megbocsássa; kiemelem a másokért való szenvedés fontosságát – imitatio Christi -, ugyanakkor kisebbségi komplexusban szenvedek), amelyek egyáltalán nem fognak az öntranszcendenciára vezetni. Lényeges tehát mindig feltenni a kérdést, vajon egy magatartásforma mit szolgál, egy értéket-e vagy pedig egy szükségletet?

Az értékeket két szempontból lehet megvizsgálni, a **szubjektív vagy az objektív** aspektusból. **Objektív értékekről** akkor van szó, amikor a tárgy (személy, esemény) **belső értéke** alapján ad a szubjektum választ, azaz a tárgy ezen aspektusai nem függenek a szubjektumtól; **szubjektív** értékek estében a magatartásnak olyan többé-kevésbé **internalizált normáiról** van szó, amelyek által az ember ítéleteiben és cselekedeteiben a tárgyban megtalálható **belső fontossága** alapján válaszol. Vannak **nem specifikusan emberi értékek** (De Finance, Essai sur l'Agir humain, 1962; Ethique Generale, 1967), azok, amelyek megtalálhatóak az állatok világában is, mint az öröm, a szenvedés, az egészség, a betegség stb. Vannak **infra-morális emberi értékek**, azaz már különbözőek attól, ami az állatvilágot jellemzi, de inframorálisak, azaz ahhoz képest, ami az emberben lehet belül, külsőek, nem veszik igénybe az Én szabadságát és felelősségét. Az első két értékcsoporthoz szembeemelhet az öntranszcendenciával, azaz lehet, hogy csak valami emberi szükségletre utalnak. Ezeket a nem specifikusan emberi és inframorális értékeket nevezhetjük természetes értékeknek is. Az értékek harmadik csoportját az **erkölcsi értékek** képezik, amelyek az embere szabadságát és felelősségét is igénylik. Megvalósításukhoz szabad és felelősségteljes emberi cselekvésre van szükség. Az erkölcsi érték önmagában értékes, önmagáért és önmaga által kívánatos, nem kell azt más valamire való tekintettel értékelnünk és keresnünk. Az értékek negyedik csoportját alkotják a **vallási értékek**. Ekkor a szubjektumnak az értékek princípiumával való kapcsolatáról beszélünk, Aki forrása a magának szubjektumnak is. Objektív szempontból nézve, a vallási érték mindenekelőtt a Szent, az Isteni, az Isten, aki minden érték végső alapja. Ez a vallási érték már nem magára a szubjektumra vonatkozik, hanem a szubjektum létezésének és értékrendjének alapjával való kapcsolatára. Amíg az erkölcsi értékben a szubjektum az Ideálisra, az Abszolútra, a 'telseszen Más'-ra a szabadság horizontján belül vágott, a vallási értékben ezt direkt teszi. Ebben az értelemben a vallási értéknek inkább van 'teljesség' és 'transzcendencia' jellege, mint az erkölcsi értéknek, mivel itt elsősorban nem az ember aktivitása kerül előtérbe, hanem maga a legfenségesebb Valóság, Akitől az ember és a világegyetem sorsa függ. A vallási értéket nem lehet leredukálni tehát az erkölcsi értékre, ugyanakkor szoros kapcsolatban állnak egymással, hiszen nincs tökéletes erkölcsiség vallásosság nélkül, s nincs hiteles vallásosság erkölcsiség nélkül.

10.

A három öntranszcendencia és a szerkezetek kialakulása

Az ember nyitott a tudásban, erkölcsiségben és a szeretetben való öntranszcendenciára. Mindig a kérdések mozgatják előre, a négy műveleti szintek egyikétől a másikig, de mindig születnek újabb és újabb kérdések, amelyek egy mélyebb, igazabb tudás felé viszik; mindig vannak újabb és újabb vágyak, amelyek a jobb felé terelik, mert mindig lehet jobbnak lenni; vannak újabb és újabb vágyak, amelyek egy még nagyobb szeretet irányába terelik, olyan szeretet felé, ahol nincsenek csalódásai, amely határtalan és végtelen. Az egy tény, hogy ezek a kérdések a három öntranszcendencia felé visznek, ami része az emberi motiváció valósága aspektusának. Viszont van egy másik aspektus, amely már nem annyira valós, reális: amire és ami felé ezen öntranszcendenciák vágyai, ösztönzései, ideálja, mégsem érnek célba, de vajon miért?

A **normál motivacionális rendszer része a kétértelműség!** Ez a kétértelműség, homályosság érinti a szükségleteket, az értékeket, a magatartásokat és a tudattalant. A szükségletek, az intuitív-erotív kiértékelés, a számomra-fontos vihetnek is meg nem is az öntranszcendencia irányába, s ez vonatkozik az értékekre, a reflexív-rationális kiértékelésre, az önmagában-fonsra is. Igen, vihetnek minket az öntranszcendencia felé, de nem mindig. L:M: Rulla több érvet is felsorol a nem öntranszcendenciához vivő értékek kétértelműsége vonatkozó tulajdonságairól. Ez pedig a **elsősorban** a következők miatt. Katz, Stotland és Rokeach (Nature of Human Values, 1973) rámutatnak arra, hogy az **értékeknek négy különféle funkciójuk lehet**, amelyek vihetnek is meg nem is az öntranszcendencia irányába: hasznossági, védekező (ego-defensive function), érték-kifejező (value-expressive function) és ismeretbeli funkciók. A hasznossági funkció abból áll, hogy – tudva vagy tudattalanul – az ember a kielégülést, gratifikációt szeretné elérni vagy pedig a frusztráció elkerülését, elég ha a sok hamis vagy látszólagos 'erényre' gondolunk. A védekező funkcióban a minket fenyegető aspektusoktól – szintén tudva vagy tudattalanul – megóv bennünket, általában a bizonytalan helyzetektől, amely kötődik a bűntudathoz, kisebbségérzéshez, agresszív tendenciákhoz. A **hasznossági és a védekező funkciók** egyáltalán **nem vezetnek** bennünket az öntranszcendenciához, mégis jelen vannak, sőt igyekeznek megmaradni az emberben ezek a funkciók, talán az alap-dialektikához kapcsolódóan. A másik két funkció viszont az **öntranszcendencia felé** visz minket. **Másodsorban az értékeknek van egy szubjektív komponense**, amint azt már az előbbieken említettük. Minden pszichés aktivitásnak – ami ugyanúgy vonatkozik a szükségletekre és a specifikus magatartásokra is – három komponense van: kognitív, affektív és konatív. A kognitív és az affektív részek megfelelnek Lonergan első három műveleti szintjeinek, míg a konatív rész a döntés szintjére utal. Tehát az öntranszcendenciára leginkább az utolsó szinten tudunk ténylegesen visszautalni, amikor is erkölcsi döntésről és cselekedetről van szó. **Egy dolog** az, amikor a személy **vonzódik** egy tárgy irányába, mivel azt értéknek tartja, **más dolog** az, amikor dönt egy értéke mellett és **aszerint is szeretne élni!** Nagy a különbség tehát aközött, hogy **szeretne valamit tenni és amit ténylegesen tesz.** Bár ennek a folyamatnak az első részét megteszi, azaz tart az öntranszcendencia felé, de ez nem jelenti azt, hogy megteszi a második részt is, azaz, hogy aszerint fog élni! A **harmadik érv** az önbecsülés, az önértékelés súlyát emeli ki. Ha valaki önmagáról vagy másoktól kiindulva negatív önképet alkot, az erősen tudja befolyásolni a teocentrikus öntranszcendenciát, azaz, ami nem felel meg ezen önképnek, azzal szemben nagy ellenállást fog tanúsítani, pl valaki nem fog egy erkölcsi érték szerint élni, azért, mert azt az értéket a társadalom nagy hányada nem fogadja el, ő pedig alkalmazkodni fog a társadalom ezen részéhez. A három felsorakoztatott érv igaz a magatartásokra is. Sőt a kétértelműség még nyilvánvalóbb, hiszen nem sok az érték, viszont rengeteg a magatartásforma, amelyek eszközei lehetnek egy érték, egy ideál kifejezéseinek. A magatartások kifejezhetnek ugyanúgy szükségletet és értéket, vagy egyszerre mindekettőt. Ha tehát felülkerekedik, súlyosabb az intuitív-erotív kiértékelés, akkor a magatartásokat a hasznossági és a védekező funkciók tarthatják fenn, s nem pedig az értéke ismerete vagy kifejezése! Végül, de nem utolsósorban pedig ott van a tudattalan befolyása is.

Az eddigieket összefoglalva mondhatjuk: az emberben egyik oldalról ott van az öntranszcendenciának folyamatos és spontán tendenciája; másik oldalról megtaláljuk azon kétértelmű erőket, amelyek ezen öntranszcendenciát gátolni, fékezni, akadályozni szeretnék, s ez következik automatikusan a szükségletek, értékek, magatartások, a tudattalan természetéből. Ezentúl, a személynek van egy olyan része, amely tényleg fejlődik az öntranszcendenciában vagy ennek a fejlődésnek ellenáll, s van egy olyan része, amely szeretne növekedni, fejlődni, több ismeretet, több jót, több, tökéletesebb, teljesebb szeretetet, s mindebből következik, hogy a transzcendentáló és a transzcendentált Én között feszültség van. Mindezek ismerete arra utal, hogy a személyiségben, a **selfben két struktúra**, szerkezet alakul ki spontán módon: az egyik, amely a motivációs erőkből szerveződik, s amely **de facto, ténylegesen** növekszik, **fejlődik vagy ellenáll** a fejlődésnek, tudva vagy tudattalanul, s ami megfelel a transzcendentált Énnek, s így nevezhetjük **Aktuális-Én**-nek (actual-self); a másik, amely szintén motivacionális erők együttese, s mindig **szeretne fejlődni** az öntranszcendencia ideálja felé, s ez az amely transzcendentáló, s elnevezhetnénk **Ideális-Én**-nek (ideal self). Az **Ideális-Én a willingness-nek felel meg**. Lonergan több kifejezést használ, amely többé-kevésbé felel meg a 'szeretne fejlődni' valóságnak. Az egyikben az akarat értékek irányában történő vágyairól, vonzódásairól, elképzeléseiről (wishes) vagy az értékek elfogadásáról és az értékítéletekről van szó. Ez felel az előbb említett meg a willingness-nek, amely nem más, mint egy 'válasz-készség' (prontezza a rispondere). Lonergan még említ két más kifejezést is, az akaratot, mint az akarás képességét (will) és az akarás aktusát (willing). A willingness az „az állapot, amelyben nincs többé szükség arra, hogy a személyt meggyőzzük arról, hogy döntsön”(Insight. A Study of Human Understanding, 1958, p.623.). Ez a willingness fejezi ki tehát a '**szeretne fejlődni**' valóságát. Ez az Ideális-Én willingness-je az ember ontológiai lényegének fontos része, s nem fog sohasem egybeesni, még akkor is, ha az valamiféle vágy (wish) a pszichikus ösztönkésztetések kategóriájával. Az **Ideális-Én aktusa** ugyanis **képes felfüggeszteni** mind az ösztönök késztetéseit, kényszerűségeit (driven), mind pedig az akarat aktusait (will), másképpen szólva, az Ideális-Én képes tollerálni, elviselni egy olyan feltételt, amely nem csak az akarat aktusát vagy az ösztönkésztetések megvalósítása hiányát jelentené, hanem azokról **képes lemondani** is! Így pl. érthető az, hogy a keresztény élethivatásban, amely az öntranszcendens ideálokra irányul, szükségesek a lemondások is. Ezentúl, az Ideális-Én, mivel a vágyak kifejeződése is, ezért sohasem úgy szerepel, mint valami passzív jelenség, azaz, mintha valami 'történne' az emberrel, hanem az mindig aktív valóság, azaz olyan aktív erőkről van szó, amely keresi az értelmet, a jelentést.

A két főszerkezeten (Aktuális-Én és Ideális-Én) belül szükséges megkülönböztetnünk két alszerkezetet. Az Ideális-Én nem csak egy tárgy felé rendelkezhet szokásos, habituális dispozióval, hanem egy helyzet felé is. Pl. amikor a szegénység egy ideál, akkor nem csak az számít, hogy számomra ideál, hanem hogy az a számomra ideál pl. a ferences rendben vagy más rendben (azaz szituációkban) is ideál-e. Így **meg kell különböztetnünk a személyes-ideált** (olyan ideálról van szó, amely szeretnék lenni vagy amit megszeretnék személyesen valósítani) az **intézményi-ideál-tól** (az az ideál, amelyet egy közösség, intézmény javasol tagjai számára, s amelyet a személy észlel, felfog, megragad). A személy ezen észlelése magatartásokat és szerepeket foglal magában, amelyek nem szükségképpen felelnek meg ugyanazon intézmény által javasolt szerepeknek. **Nevezhetjük** ezen személyes és intézményi ideál **együttesét**, azaz a két alszerkezetet úgy is, mint '**a szituációban megtalálható Én-Ideált**'.

Az Aktuális-Én-nek is két alszerkezet van. Ugyanis az ember vagy fejlődik – az öntranszcendenciában - vagy ellenáll a fejlődésnek, s ezt vagy tudatosan vagy tudattalanul teszi, azaz létezik egy tudatos Aktuális-Én, egy **Nyilvános-Én** (kifejezett-én, megnyilvánuló-én = Io-manifesto), és egy tudattalan **Latens-Én** (rejtőző-én, ismeretlen-én = Io-latente). A nyilvános-én arra utal, amit a személy tud, ismer önmagáról, önmaga cselekedetéről, amit magáról szokványosan vél, gondol, hisz, vagy amiről tudja, hogy mi nem az, mi az, amit nem cselekszik, tesz, hajt végre. A latens-én mindennek az ellentétje, amit a személy nem tud magáról, arról, amivel rendelkezik stb. Ezen szerkezetek és alszerkezetek között rengeteg féle dialektika lehetséges: az Ideális-Én kifejezi,

hogy végtelenül, határtalanul törekszik az öntranszcendenciára, arra, ami lenni szeretne, amit szeretne tenni; ezzel ellentétben az Aktuális-Én mindannak ami, aki s amit szeretne tenni a lehatároltsága, limitáltsága. Ezen **alapstruktúrák ismétlik az alap-dialektikát**, de ez már nem csupán ténymegállapítás, hanem fontos, hogy ennek következményei is vannak. Eddig ugyanis az emberi motiváció teleológiájáról értekeztünk, a szubjektumot a célok hierarchiája alapján vizsgáltuk. Viszont – követvén Arisztotelész gondolatait – a kétféle teleológiai ok van: a formális és a finális (célra irányuló). A formális okot **meg kell különböztetnünk** a materiális októl, azaz egy tárgy **materiális** oka az annak lényege, anyaga, esetünkben, tehát a motivacionális rendszerben ezek lennének az értékek, szükségletek, magatartások különféle tartalmai. A **formális** ok viszont egy olyan benső elv, principium, amely specifikálja azt a bizonyos tárgyat, azaz annak szerveződését, formáját, szerkezetét, mintáit, 'patterns'-eit. Esetünkben tehát az Aktuális-Én és az Ideális-Én alkotja a formális okot. Viszont, ami ezen szerkezetek specifikációjából származó jellegzetes dialektikája lesz, az már a **finális okot** fogja alkotni, létrehozni. A finális ok az a cél, amely felé a tárgy – esetünkben az ember – fejlődni akar. A finális ok az a jó, amely egyben ok is, azaz az a vágy és folyamat, amely a jó felé mozgat.

11.

A szerkezetek közötti dialektika: a három dimenzió

Az előbbi okfejtésekből következik, hogy a szerkezetek között **három fajta dialektika** létezik, amelyeket **hívhatunk dimenzióknak**. Ez a három dimenzió a **fejlődésünk során** alakul ki, következményei annak, hogy a gyermek találkozik az értékekkel, azokkal kapcsolatba kerül, így az értékek felé három különféle dispozició keletkezik, alakul ki. A kamasz a környezetében található értékeket már képes intelligenciájával megérteni, azaz képes az absztrakcióra is. Ugyanis a **mindennapi életben az értékek 3 csoportjával találkozunk**. Vannak **természetes és öntranszcendens értékek**. A **gyermeket és a kamaszt elsősorban** befolyásolják a **természetre vonatkozó értékek**, legyenek azok az érzékszervekhez vagy a lelki valósághoz kapcsolódóak, azaz olyan értékekről van szó, amelyek nem specifikusan emberek illetve inframorálisak. **Később**, a növekedéssel az öntranszcendens értékek is befolyásolják, amelyek az erkülsi és vallási értékek, s amelyek **már személyiségét érintik**, arra vonatkoznak, azt mozgósítják. Viszont az élet valóságához hozzátartozik, hogy sem a természetes, sem az öntranszcendens értékek csak ritkán találhatók meg a maguk tiszta állapotukban, hanem inkább együtt, egybekapcsolódva, vegyesen mutatkoznak meg. Ebből következik, hogy az **embert három értékcsoporthat befolyásol** élete során: a **természetes**, az **öntranszcendens** és a **természetes-öntranszcendens együttesen**. Ez a három értékcsoporthat adható három eltérő dispozició, dialektika, dimenzió ugyanazon self része, azaz egyszerre és egyidejűleg van jelen. Ez a három dialektika nem csak segítheti, hanem gátolhatja is az öntranszcendenciát. Az **első dimenziót** az **öntranszcendens** értékek motiváló dialektikájának kapcsolatából kapjuk, a **másodikat** az **öntranszcendens és természetes** értékek összekapcsolódásával való relációból, végül a **harmadik dimenziót** a **természetes értékekkel való kapcsolatból**. A második dimenzióban a természetes értékek jelenléte az, amely azt segítheti elő leginkább, hogy inkább az egocentrikus és filantropo-szociális öntranszcendenciák, s nem pedig a teocentrikus öntranszcendencia kerüljön előtérbe. Ellentétbe kerülhet tehát a Végtelen utáni és a véges utáni vágy, következésképpen összeütközésbe kerülhet az Aktuális-Én és az Ideális-Én is, mivel az Aktuális-Én a tudattalan befolyása alá kerülhet, azaz ellentmondó, inkonzisztens lesz az Ideális-Énnel.

Fontos a dimenziók közötti különbségeket és a hasonlóságokat már a legelején tisztázni. Az **első és a második dimenzió hasonlít** abban, hogy az öntranszcendens objektív értékek motiváló erői a tudatos **intencionalitásával a teocentrikus öntranszcendencia irányába is vihetnek**, és megismétlik a két struktúra (Ideális-Én és Aktuális-Én) alapdialektikáját, mivel elsősorban nem a természetes, hanem inkább az öntranszcendens értékek felé irányulnak (szent, jó

keresztény szeretnék lenni), hiszen az első dimenzióban az öntranszcendens, a másodikban az öntranszcendens és a természetes értékek vannak jelen. Addig a **harmadik dimenzióban** a motiváló erők inkább a természetes értékek, ezért az Ideális-Én elsősorban a **természetes értékek irányába** lép túl (pl. egészségre törekszem, egészséges szeretnék lenni). Ezen különbségek megmutatkoznak a dialektikákban is: amíg a **harmadik dimenzióban patológiáról**, vagy legalábbis **konfliktusokról** van szó, addig az **első és a második dimenzióban konzisztenciákról vagy inkonzisztenciákról** beszélhetünk.

Mi is **jellemzi a dimenziók dialektikáit** és funkcióit? Az **első dimenziót** a **tudatos** tettek alapján jellemezhetjük, pontosabban fogalmazva harmónia, **egyetértés van a tudatos Ideális-Én és a többnyire tudatos Aktuális-Én között** (az Aktuális-Én Nyilvános-Én-jéről van szó). Mivel a dialektika mindkét struktúrája tudatos, ezért a személy részéről ott **kell lennie a szabadságnak és a felelősségnek** s ez megnyilvánul szintén tudatosan akkor, amikor az öntranszcendenciának ellenáll. Ezért ez az a dimenzió, amely a személyt az erény vagy a bűn irányába disponálja.

A **második dimenziót** a tudatos és a tudattalan tettek alapján jellemezhetjük. Azaz, figyelembe veszi azt a **többé-kevésbé megnyilvánuló egyetértést, ami a többnyire tudatos Aktuális-Én és az egyaránt többnyire tudatos Ideális-Én között van, valamint az ellenállást, ami az Ideális-Én és a tudattalan Aktuális-Én között található**. Figyelembe veszi tehát ez a dimenzió azt az egyensúlyt, ami a tudatos és a tudattalan erők között bontakozhat ki s amely hatással van az öntranszcendenciára törekvő emberi szabadságra is, azaz a **tudattalan kihat a tudatosra**, ami a keresztény élethivatást tekintve disszonáns. Ebben a dimenzióban már nem az erényről és bűnről, az erkölcsi jóról vagy rosszról van szó, hanem a tudatos-tudattalannal való harmóniájáról illetve diszharmóniájáról. Ezért ezt a dimenziót elnevezhetjük a **tényleges (reális) jó és a látszólagos (apparente) jó dimenziójának**, melyben vagy a harmónia vagy a diszharmónia kerekedik felül. Mások ezt a dimenziót a 'bűnnel nem vádolható hiba' kifejezéssel illetik. Itt a tudatos és tudattalant együttesen kell figyelembe vennünk, hiszen a személy, a self úgy rendelkezik tudattalanjával, mint ami egészen normális komponense, sőt, mint már láttuk, maga az alap-dialektika az, amely kiváltja a tudattalan létrejöttét.

Az **első dimenzió a konzisztencia dimenziója**, mivel az **Aktuális-Én tudatos (Nyilvános-Én) és tudattalan (Latens-Én) részei legfőbbképpen egyetértésben, harmóniában vannak**, azaz nem ellentmondásban, ellenállásban **az Ideális-Énnel**, amely mindig és kizárólag tudatos. A **második dimenzió** az első dimenzió **tudatos konzisztenciája mellé helyezi a tudattalan inkonzisztenciákat**, amelyek mintegy kísérik a tudatos konzisztenciákat, felbukkannak vele együtt. Tudattalan inkonzisztencia akkor keletkezik, amikor az **Aktuális-Én Latens-Énje legfőbbképpen ellentétben, ellenállásban van az Ideális-Énnel, mialatt az Aktuális-Én tudatos része, a Nyilvános-Én legfőbbképpen harmóniában van az Ideális-Énnel**.

Nyilvánvaló viszont, hogy az első és a második dimenzió között létezik egy folytonosság, kontinuitás, ami tarthat egy többnyire érett személytől egy kevésbé érett egyénig, attól függően, hogy az Aktuális-Én és az Ideális-Én között az ellenállás nagyobb vagy kisebb. Az **érettség hiánya az első dimenzióban tudatos** természetű, míg a **második dimenzióban tudattalan** természetű. A **harmadik dimenzióban is** beszélhetünk többnyire vagy kevésbé fokozatú érettségről, függően attól, hogy normalitás avagy patológia van, de az érettség hiány itt is **tudattalan természetű**, akárcsak a második dimenzióban.

Amennyiben a **patológia súlyos a harmadik dimenzióban**, úgy a személy képtelen magát megkülönböztetni a tárgytól és azzal érett kapcsolatot kialakítani, azaz nehézségei lesznek egy olyan self kialakításával, amely képes túllépni, képes a természetes értékek irányába történő öntranszcendenciára, tehát **nem tudja megformálni, létrehozni saját Ideális-Énjét** (Kernberg identity diffusion-ról beszél). Nem súlyos, enyhébb patológiák esetében a személy képes kialakítani egy stabil és integrált Ideális-Ént, mivel személyisége nem szétesett, nem szervezetlen (nem jellemzi az identity diffusion).

Amiben még különbség mutatkozik a második és a harmadik dimenzióban, az az akarat bevonása. A **harmadik dimenzióban** a természetes értékek azok, amelyek vonzzák az **akaratot**, de

azt csak **részlegesen**, annak csak egy részét (secundum quid), addig a **második dimenzió a teljes** akaratot bevonja (simpliciter). Aztán a kevésbé **súlyos patológiákban a harmadik dimenzió selfje primitívebb, gyerekesebb**, addig a **második dimenzióban a self fejlettebb**, már nem annyira gyerekes. Így az enyhe patológia formái szintén ismétlik az alap-dialektikát, ami az Aktuális-Én és az Ideális-Én között található, de a természetes értékek távlatában és egy primitívebb self révén. Mindez nem jelenti azt, hogy a második dimenzió csupán az öntranszcendens értékekre lenne nyitott, hanem ez a nyitottság érinti a természetes értékeket is, de amikor valami enyhe patológia található a harmadik dimenzióban, akkor valószínűleg a második dimenzióban az inkonzisztenciák felülkerekednek a konzisztenciákon, azaz a harmadik dimenzió is kihat a másodikra. Például egy mániában szenvedő (harmadik dimenzió) a nagyzóvási tendenciáival tudattalan inkonzisztenciákat alakít ki, amelyek exhibicionista magatartásformákat váltanak ki (második dimenzió).

12.

A három horizont

A **három dimenzió kialakítása folyamatában** lényeges szempont volt a személy dinamizmusainak és az objektív értékeknek az összetalálkozása. Ugyanakkor ebbe a relációba mindenképpen **érintett az emberi szabadság is**, de hogyan? De Finance (1962) megkülönböztet kétfajta szabadságot, a horizontális és a vertikális szabadságot. A **horizontális szabadság** azon döntésekre és választásokra vonatkozik, amelyek egy már **stabil keretek között** zajlanak, addig a vertikális szabadság azon ítéleteket és döntéseket jellemzi, amelyek egyik horizontból **átlépnek** a másikba. A **vertikális szabadság** feltételezi a teocentrikus öntranszcendenciához szükséges szabadságot, de mint minden értéke esetében, úgy itt is szükséges az értékek objektív és szubjektív oldalát feltételeznünk. Az objektív oldal azon minőségi specifikusságból tevődik össze, ami amit az akaratnak szabadon kellene akarnia. Az ember szellemi aktivitása De Finance szerint egy olyan horizonton belül mozog, háttérben zajlik, amelyben a **létezés és az érték** elválaszthatatlanul (élni valamilyen értékért; aszerint az érték szerint kell élnem) együtt van (indicativus és imperativus), azaz az emberi természet objektíve úgy jelenik meg a teocentrikus öntranszcendenciára való nyitottságával, hogy az az abszolút elvárásoknak forrása lesz. Az ember az öntranszcendens értéket nem ismerheti igazából csak úgy, ha azt akarja, azaz azon érték ismerete a maga teljességében csak a szabadság aktusán keresztül érhető el. Tehát az **öntranszcendens objektív érték szükségképpen relációban van a szubjektum szabadságával**. Az érték csak akkor lehet szubjektív, amennyiben a személy azt szabadon választja. Nem azt jelenti, hogy az objektív öntranszcendens értékek mintegy tükröződnek a szubjektív öntranszcendens értékekben, hiszen az öntranszcendens értékek magukban a tárgyokban vannak, hanem hogy az öntranszcendens értékek végső céljukat abban határozhatják meg, hogy a személy azokban fogja megtalálni a saját teocentrikus öntranszcendenciájának a normáit, a 'kell'-jeit (minél értékesebb – objektíve – valami, annál inkább igényle az emberi szabadságot, pl könnyű kiválasztani egy fagyizóban az ízet, még könnyebb, ha valaki ide meghív és azt mondja, bármennyit lehet választani; könnyű eldönteni, hogy egy kedvenc rendezőm filmjére elmenjek a moziba, de már nehezebb, ha tudom, egy nem szimpatikus ember hív meg erre a filmre, aki ráadásul nem is annyira rajong ugyanazon rendezőért; könnyű olyan istent választani, aki minden vágyamat teljesítené, aki minden veszélytől megóvna, sokkal nehezebb egy olyan Isten mellé szegődni, Aki olykor úgy tűnik, hogy magamra hagyta, Aki nem azonnal adja meg kérdéseimre a válaszokat, Aki nem annyira tűnik kényeztetően jónak, mint apám vagy anyám, Aki kihívások elé állít, Aki váratlan, meglepetésszerű eseményeket id idézhet életemben etc – a nehezebb tárgy/Tárgy választásához magasabb fokú szabadságra van szükség) . Másképpen, **minél szabadabb belül egy személy, annál inkább fog az öntranszcendens értékek felé irányulni**.

A személy öntranszcendens értékek felé tartó transzcendenciájához szükséges szabadsága a három dimenzióban különböző módon jelenik meg. Nyilvánvalóan a **szabadság legmagasabb fokát az első dimenzióban** találjuk meg, mivel ezt a tudatosság jellemzi, nincs jelen a selfnek

semmiféle patológiai megnyilvánulása s horizontját elsősorban az öntranszcendens értékek alkotják. A **harmadik dimenzióban a súlyosabb formájú patológiák** és a kevésbé súlyos patológiák infantilis alakzatai **akadályozzák, gátolják a szabadságot**, főleg amely az öntranszcendens értékek felé irányul, viszont tudjuk, hogy ez a dimenzió legfőbbképpen a természetes értékek felé orientálódik. A **második dimenzióban** a tudattalan befolyásolja a tudatosat, ezért ott a szabadság **többé-kevésbé limitált**. Az első és a harmadik dimenziók horizontjait vagy az öntranszcendens vagy a természetes értékek határozzák meg, de ez állító és nem kizáró módon értendő, azaz az első dimenzió elsősorban az öntranszcendens értékek felé irányul, de nem zárja ki a természetes értékek felé való nyitottságát, mint ahogyan a harmadik dimenzió is bár a természetes értékek felé irányul elsősorban, de ez nem zárja ki az öntranszcendens értékeket. Bár a három dimenzió eltér egymástól, de nincsenek egymástól elkülönülve, elválasztva. Az **ember tud egyszerre, egyidejűleg mindhárom dimenzióban működni**, azaz mindig a három dispoziója alapján, erény-bűn, tényleges jó-látszólagos jó, normalitás-patológia. Így pl. egy ember élhet az erény szerint apostoli buzgalmát figyelembe véve, kizárva a patológiát, de ugyanakkor élhet az érzelmi függőség tudattalan inkonzisztenciájának befolyása alatt; vagy pedig, élhet jó és szent keresztényként az első és második dimenzióját tekintve, de patológiai formák megnyilvánulásaival együttesen (a szentül való élet nem zárja ki a patológiát, azaz szentként lehet élni vagy szentté lehet válni patológiával is!). L.M.Rulla a három dimenzió együttes jelenlétére hasonlatként egy három-fókuszú szemüvegről beszél, amelynek három lencséje van három különféle színnel, azaz a személy ha azt felvenné, akkor 3 különböző prospektívával lenne képes látni és tudna reagálni, válaszolni. Élethelyzettől függően az egyik szín, lencse jobban előtérbe kerülhet a több másik kettőjéhez képest.

A **három dimenzió a személyben három intrapszichikus dispoziókat alkot**, amelyek általában befolyásolják a szabadságot. Amennyiben leginkább az öntranszcendens értékeket vesszük figyelembe, akkor általánosságban azt állíthatjuk, hogy a szabadság progresszíve csökken úgy, ha az első dimenziótól haladunk a harmadik irányába. **Két szélsőséges álláspont van az ember szabadságát illetően**. Az egyik szerint az ember teljesen szabad, s ha nem történik meg a lelki növekedés, az annak tudható be, hogy az nem működik együtt, azaz nem felel meg a kegyelemnek (első dimenzió). A másik véglet az, amely szerint az ember szinte egyáltalán nem, vagy éppen hogy egy kicsit, szabad, hiszen nem is alakulhatna ki lelki fejlődés a pszichopatológia következményeként (harmadik dimenzió). A **két szélsőséges álláspont között van viszont egy köztes is, a második dimenzió valósága**, amelyben nem a bűn, nem a patológia számít leginkább, amelyben nem állíthatjuk, hogy az ember teljesen szabad, vagy egyáltalán nem szabad, hanem, hogy az ember effektív szabadságának különféle fokozatai vannak, azaz az ember többé-kevésbé szabad. Ricoeur szerint az ember egyidejűleg két valósághoz tartozik, az okságihoz és a motivacionálishoz, azaz egyszerre ahhoz, ami megmagyaráz (explanation) és ami megért (understanding). Az elsőt a vágyak ereje jellemzi, amelyek ösztönzik, hajtják az embert (az okok, amelyek megmagyarázzák viselkedését), a másodikat a vágyak, mint értelmek, jelentések (olyan motivációk, amelyek az előbbi magatartásokra értelmezéseket ajánlanak fel). Ricoeur szerint két pólus, szélsőség van: okság motivációk nélkül vagy motivációk okság nélkül. Az első véglet jellemzője a kényszer, hiszen az ember azért cselekszik, mert őt okok kényszerítik erre (freudi pszichoanalízis); a második véglet - amely nagyon ritka – jellemzője a tisztán racionális motiváció. Az ember ezen két véglet között helyezkedik el, s az emberi motiváció ténylegesen ezen két véglet valamely kombinációja: okság, amely magyarázatot és nem értelmezést kíván; motivációk, amelyek tisztán racionális megértést kívánnak. Ricoeur magyarázatához részben csatlakozik L.M.Rulla is, aki saját maga által feltételezett második dimenziójára vonatkozó példákkal utal, hiszen ebben a dimenzióban a tudattalan hat a tudatosra, amelynek következménye, hogy szabadságunk a teocentrikus öntranszcendencia irányában limitált, lehatárolt:

1. amikor mások magatartását, viselkedését illetően feléjük 'viccesen', humorosan megjegyzéseket teszünk, nem gyakran sértődéshez vezetnek.
2. olyan esetekben, amikor szóba sem jöhet sem a bűn, sem a patológia, s mi mégis kifejezzük véleményünket, legyen az családi környezet, munkahely, szerzetesrendi káptalan,

furcsa, hogy szinte mindenki a saját véleményét mennyire vehemensen, mereven képes megvédeni, előadni, felkínálni.

3. olykor olyan elvárásokat támasztunk, amelyek hamisak és túlzóak, de mégis erősen, makacsul ragaszkodunk hozzájuk.

4. bizonyos felebarátainkkal olyan védekező jellegű magatartásformát alakítunk ki, amelyben távolságtartása, jogok és privilégiumok követelése kerül előtérbe s mindez egyre kitartóbb, megszilárdulóbb lesz minden erőfeszítésünk ellenére is? Hogyhogy nem veszünk azokról tudomást, miért nem látjuk és észleljük mindezt?

5. nagyon sokszor azért adunk, hogy kapjunk, s magunkat helyezzük előtérbe, persze nem taposván el a másikat. Gyakran erről sem veszünk tudomást (esetleg mások állítják rólunk) vagy pedig képtelenek vagyunk felismerni azt, hogy nekünk kellene változtatnunk.

6. szinte érthetetlen, hogy egyes emberekkel olyan könnyű udvariasnak lenni, főleg azokkal, akik a munkacsoporton, a családon kívül vannak, míg másokkal, akikhez közelebb vagyok mindennapjaimban olyan nehéz ez az udvarias magatartás. Miért van ez így?

7. miért van az, hogy egyes személyek vagy társadalmi alakulatok bizonyos problémákat figyelmen kívül hagynak, de pontosan azokat, amelyekre éppen nekik kellene megoldásokat találni? Vajon miért van ez így?

8. sokan, amikor dönteni és cselekedni kellene gyakran hivatkoznak a bölcsességre, óvatosságra vagy a türelemre, de közben kiderül, hogy igazából annak a félelme motiválja őket, hogy hibázni fognak, kritizálhatják őket vagy népszerűtlenné válnak. Miért van ez így, azaz mivel magyarázható, hogy az Isten Országának reális java helyett inkább önmaguk keresésének látszólagosa javát keresik?

9. sokan az egyházi közösségek szolgálatát tűzik ki apostoli, hivatásbeli életük zászlajára, közben karriert szeretnének építeni, gratifikációra törekszenek, elvárják, hogy a közösség legyen az, mely őket szolgálja, azaz a közösséget használják fel ürügyként önmaguk tudattalan keresésében. Vajon mivel lehet magyarázni ezt a jelenséget?

Mindezen példákából kiderül, hogy a tudattalannak erős befolyása van a tudatosra, azaz erőteljesen befolyásolja szabadságunkat. **A személy öntranszcendens értékek felé való dispoziójában két momentumot kell megkülönböztetnünk:**

1. ez a momentum a **tudás és az ítélőképesség** (tisztánlátás, megkülönböztetése, discernimento) folyamatát érinti, és a Lonergan által felvázolt **műveletek első három szintjére** vannak befolyással. Ez főleg akkor zajlik le, amikor az értékeket tartalmuk és vonzásukban való észlelésünk és magyarázatunk módjáról van szó, vagy pedig arról a készségességről, dispozióról, amellyel egy értékítéletet s majd azt követően egy döntést fogunk alkotni. Ennek az első momentumnak 3 komponense van: az első, azaz a tudatos dimenzió, amelyben az Ideális-Én és az Aktuális-Én többnyire egyetértésben van; a második dimenzió, ahol létezik egy interakció a tudattalan és a tudatos között, s ahol a tudattalan kerülhet előtérbe és nem egyezik, azaz inkonzisztens a tudatos résszel; a self, a szubjektum patológiájának kisebb és nagyobb formáinak származékai.
2. a második momentum a **választásra és az öntranszcendens értékekben való fejlődésre/növekedésre vonatkozik**. Ez a Lonergan **negyedik szintjének**, azaz a döntés és a választás szintjének felel meg: itt megszületett egy **döntés és az tetté, cselekménnyé alakul át az akarat közreműködésével**. Amint azt már leírtuk az előzőekben, Lonergan az akaratnak 3 aspektusáról tesz említést: a döntéshez szükséges tiszta akarat képessége (will); akarat, mint a döntés aktusa, megvalósítása (willing); az akaratnak az az 'állapota, amikor már nincs szükség arra, hogy a személyt

meggyőzzem arról, hogy döntsön” (willingness, Lonergan, p.623). Világos tehát az, hogy a három dimenzió hatására a willingness redukálódik, csökken, fékeződik.

Mindezen két momentum felvázolásából következik, hogy az ember szabadsága limitált, de **nem 'lényegi szabadság'** limitáltságáról van szó, **hanem** arról, amit Lonergan **'effektív'** szabadságnak nevez. Az ember lényegét tekintve szabad, s ez a szabadsága sohasem sérül, de viszont amikor ez a lényegi szabadság alternatív választásokban kezd működni, aktivizálja magát, akkor felbukkannak a limitáltságok. Lonergan példájával élve: amikor valaki eldönti, hogy leszokik a dohányzásról, akkor ebben 'lényegileg' szabad, de nem 'effektíve', azaz megvan az a képessége, hogy megértse s majd reflektáljon azon motivációkra, amelyek a dohányzásról való leszokásra vonatkoznak, sőt rendelkezik az akarat azon képességével is, hogy ezen döntését végre is hajthassa (lényegi szabadság), ugyanakkor nem valósítja meg ezen képességét, azaz nem fogatosítja ezen döntését, mivel limitált a dohányzás szokásaival kapcsolatos lehetséges alternatívák tekintetében, amennyiben ezen szokás súlyát érzi (limitált effektív szabadság).

De vajon milyen okok gátolják a lehetséges alternatívák közötti választást? A tudatos és tudattalan érzelmi befolyások megmutatkoznak mindhárom dimenzióban, tehát limitálják az öntranszcendens értékekre irányuló effektív szabadságot, de ezek különböző fokozatokban és módzatokban jelenik meg a dimenziókat illetően. A **második dimenzió limitáltabb, mint az első**, hisze a tudattalan erői megjelennek. A második dimenzió intuitív-erotív tudattalan alkotóeleme elvonja azon 'anyag' egy részét, amelyre építve a reflexív kiértékelés kell, hogy meghozza ítéletét, azaz, egy döntéshez szükséges lehetséges alternatívák választásának körét leszűkíti. Ez a bizonyos 'anyag' a tudattalan inkonzisztenciák esetében 'érzelmi' valóság. Ez részben igaz az első dimenzióra is, mert ott is lehetnének vágyott érzelmi magatartásformák, de nem történik lépés a tett, a cselekmény irányába. Viszont az **első dimenzióban is lehetséges a willingness hiánya**. Ugyanakkor, mivel az első dimenzióban a teocentrikus öntranszcendens értékekkel való lehetséges szembenállás **elsősorban tudatos**, azért azt könnyebb legyőzni, azon könnyebb felülemelkedni, főként a keresztény aszkézis eszközével. Ismét más a helyzet a harmadik dimenzióban, hiszen a patológia gátolja a természetes értékek felé történő öntranszcendenciát. Enyhébb patológiák máár a második dimenzióban is előtérbe helyezik az inkonzisztenciák fölényét a konzisztenciákkal szemben, viszont a harmadik dimenzióban előforduló súlyosabb patológiák erősen csökkentik a szabadságot, főleg amikor a self szétesése jelenik meg, ilyen a pszichózis, a borderline, az antiszociális, a súlyos nárcizmus esetei.

A lelki fejlődéshez szükséges szabadság limitáltsága leginkább a második dimenzióban mutatkozik meg, s ez a De Finance által említett vertikális szabadságot érinti, ugyanis a vertikális szabadság az, amely a természetes értékekről a teocentrikus öntranszcendens értékekre való átlépést idézi elő, azaz felel a hivatásbeli lelki növekedés folyamatáért. Természetes megjelenhetnek az első és a második dimenzióban is motivacionális nehézségek, legyenek azok tudatosak vagy tudattalanok. Mikor mondhatjuk azt, hogy egy hivatásbeli döntés érvénytelen, kizárva ebből azon eseteket, amikor a szülők vágy mások részéről kényszerítő erők lépnek fel? Az **első dimenzió akadályai többnyire tudatosak**, azaz tudatosan választ és dönt valaki azért, hogy hivatásának megfelelően éljen. Ebben a dimenzióban **megvannak azok az eszközök is**, amelyekkel a nehézségek leküzdhetőek, azaz az eszközök is ugyanúgy, akár a hivatás, a szeretet az Isten Országáért történő odaajándékozásának részét képezi. A második dimenzió már nehezebbé teszi a választást, de egy már előzőleg megtörtént elköteleződés érvényességét ez sem érinti. Ez a dimenzió nem szünteti meg az effektív szabadságot, hanem csak limitálja a választandó és az életben megvalósítandó alternatívák számát. **Az érzelmi-tudattalan komponensek negatív befolyása lényeges, viszont azt kellő és felhasznált segítséggel lehet csökkenteni!!! Sőt**, a kellő segítségnyújtás felhasználásával a teocentrikus öntranszcendenciában a negatív érzelmi erők **pozitívvá alakíthatóak** (pl. Misszió filmben). Sajnos nagyon sokan elfelejtik a második dimenzió hatásait és nem ajánlanak fel/nem kérnek segítséget. A harmadik dimenzióban is lehet olyan

alkotóelem, amely egy elköteleződés érvényességét érintheti. Ez nem vonatkozik azon esetekre, amikor az 'identity diffusion' még nem fosztja meg a szubjektumot a tárggyal való kontaktusától vagy a 'reality testing'-től. Bár mindez nehézé teszi, de nem lehetlenné!